

*Рөсүддүдзинад хөзнэдүрсей үсөлдэй нсү: нас
хуымсөйтсөгдөр ча, үйдсөрц — зынаргдсөр.*

Фрэнсис Бэкон

4

2001

MAX ДУГ

*Тӑерсын сӑз ич хуызы мӑелӑтсӑй,
Ӕмӑелӑ нсӑй, фӑелӑ тӑерсын:
Мӑе сонтӑ сӑрхӑц, мӑе цӑрды фӑеуцсӑй
Куы сӑенон исксӑй уцсӑн зын.*

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ПУБЛИЦИСТИКИ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответственный секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фариза ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2001

МАХ

ДУГ

4
—
'01

Джиппы уагъд цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

АИВ ЛИТЕРАТУРÆЙЫ,
ПУБЛИЦИСТИКÆЙЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,

ДЗАСОХТЫ Фаризæт, КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,

НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2001

НОМЫРЫ ИС:

<i>ЦÆРУКЪАТЫ</i> Алыксандр. Царциатæ— царцитæ. Æмдзæвгæтæ	5
<i>ЦОМАРТАТЫ</i> Изæтбег. Зынгхуыст бæллицтæ. Роман	16
<i>ТЫБЫЛАТЫ</i> Солтан. Дыууæ æмдзæвгæйы	70
<i>ГОДЖИТЫ</i> Сослан. Мæсабибонты аргъау. Æмдзæвгæтæ	72
<hr/> <i>СЕЧЪЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 80 АЗЫ</i> <hr/>	
<i>СЕЧЪЫНАТЫ</i> Ладемыр. Мады хъæстытæ. Новеллæ	75
<hr/> <i>ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ: 70 АЗЫ</i> <hr/>	
<i>ДЗАБОЛАТЫ</i> Хазби. Уацамонгæ. Æмдзæвгæтæ	82
<hr/> <i>АДЕМОН СФÆЛДЫСТАД</i> <hr/>	
<i>ХЪАЗИТЫ</i> Мелитон. Ирон хæзна	87
<hr/> <i>РÆСТÆГ □ РÆСТÆВЗАРÆН</i> <hr/>	
<i>БЕКМÆРЗТЫ</i> Афон. Фыдвæндæгты ахæсты	102
<i>«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ</i>	116
<i>АРВИСТОН</i>	129
<i>АБАЙТЫ ВАСО</i>	140

ЦАРЦИАТÆ — ЦАРЦИТÆ

* * *

Хуыцау нын не схай кодта иу гъæд,
 Сæрбадæг — галиудзу ныхас.
 Фæсмон, хатыр æмæ тæригъæд
 Нæ уагмæ нал цæуынц æввахс.

Нæ удтæ — сасихæрд кæд æмæ,
 Сæ къуымгæй мамматæ кæсынц.
 Æлгъаг, æрра монцтæ æддæмæ
 Кæлмытау хуынчъытæй лæсынц.

17.09.98

ЦЫ ХОРЗ УАИД!

Сау кусæгмæ
 Тухиаг мызд
 Фаг куы хауид, —
 Цы хорз уайд!

Хуымгæнæгмæ
 Йæ фæллойдæ
 Хай куы заид, —
 Цы хорз уайд!

Ехх, раздæрау
 Дохтыр хостæ
 Куы нын арид, —
 Цы хорз уайд!

Ахуырдынад
 Дæ бон райсын
 Куы ма бауид, —
 Цы хорз уайд!

Ацы æргъты
 Уæлæмæ бырст
 Куы банцаид, —
 Цы хорз уайд!

Давæг-марæг
 Ахæстоны
 Куы-иу сбадид, —
 Цы хорз уайд!

Наркобизнес
 Йæ емынæ
 Куы налтауид, —
 Цы хорз уайд!

Цал партийы! —
 Иу дæр нæм дзы
 Куы нал хатид, —
 Цы хорз уайд!

Пенсиисæг
 Йæ тæригъæд
 Куы нал хъарид, —
 Цы хорз уайд!

Æвзæр хицау
 Йæ бынатæй
 Куы фæхауид, —
 Цы хорз уайд!

22.12.98.

ЦАРЦИАТÆ — ЦАРЦИТÆ

Талм йæ хихтæ ахсæста,
 Уæддæр талмæй баззади.
 Калм йæ хæрв куы аппæрста,
 Уæддæр калмæй баззади.

Царциаты царцитæ:
 Ам кæй дугъон уайагдæр? —
 Сбирæ сты нæ партитæ,
 Иуæй иннæ — сайагдæр.

Не знонтæ, нæ фаронтæ —
 Тухиаг уырыды фын.
 Кæцы нæ гулагонтæ
 Скодта сау цырыхъхъы бын?

Се 'хсæн фæллой байуæрстой,
 Бизнесы — æгæр уæндаг,
 Мæгуыртæн дзы равзæрстой
 Сæфты къах мæрдтæмвæндаг.

Дзаг кæнынц сæ дзыппытæ
 Амырыкаг доллæртæй.
 Радымсынц сæ гуыбынтæ
 Зыд æмæ хæлофхæрдæй.

Думæйы цытæ цæуы,
 Уый — æгъгъæд фæхудынæн,
 Фылдæр нæ куынæ хъæуы
 Зæрдæрыстæй дудынæн.

Цас бæллæхтæ ноджыдæр —
 Кæм æргом, кæм сусæг хæст.
 Адæмы цард — бонвыддæр:
 Къубалбастæй хурхæлвæст.

04.01.99

ЕХХ, УÆД МА АЕГАС!..

Хуыцауы тых зонæг,
 Ехх, уæд ма æгас —
 Нæ дзуары бæрнон лæг
 Мысойты Алхас, —
 Йæ зондæй мæ хъæнтæ
 Æз хатин, уынин.
 Мæ карз тæригъæдтæ
 Кæд ссыгъдæг кæнин!

Нæй ирвæзт, нæй лидзæн:
 Æддæсон — мæгуыр.
 Мæхицæй мæхицæн
 Нæй мисхал хатыр!
 Мæ сихимæ тохы
 Нæ арын сæрфат
 Хъуынтъызбарц фыдохы,
 Йе цины сахат!..

23.10.98

МИФОН ФÆТКЪУЫТÆ

Ис Библийы, таурæгъты, мифты йæ кой:
 Фæткъуыйæ фæхынцынц мæнгардæй,
 Адам æмæ Евæ дзы фесты сæргой
 Сайтаны кæлæнхъæстæ рардæй.

Æндæр ахæм — змæнтæг, хылкъахæг æрмæст,
 Йæ равзилæг загъдмæ — Эридæ.
 Уый расайдта раджы кæд Трояйы хæст,
 Стæй бирæ æвирхъау фыдмитæ.

Æвдадзы хос — Нарты сызгъæрин фæткъуы,
 Æвдисы, кæцæй у нæ этнос.
 Сæнайау бæрзондмæ фæцыдис, бæгуы,
 Æнусон цыртдзæвæн — нæ эпос.

Цыппæрæм æрхауди уæд иу дымгæ бон
 Бæласæй зæххоны фæсонтыл.
 Гъеуæдæй хъуыдыты ныгъуылди Ньютон
 Нæ дунейы мидхалæг скондыл.

Фæндзæймаг фæткъуы та, фæндзæймаг кæм и?
 Куы 'ртула — уыдзæни цы уафæг? —
 Æнамонд дзыллæтæн хæрзгæнæг, æви
 Бынтондæр нысгуыхдзæн сæ сафæг?

27.12.98

АРТИСТЫ ЮБИЛЕЙ

Мæ хъисфæндыр ахсы, æвдисы мæ уаг,
Йæ ниуды фыдох æмæ цин и.
Кæмæндæр æз — Ойстрах, кæд Коган, гъе суанг,
Æвæццæгæн, ног Паганини.

О, сценæмæ адæм æфсæрстой, бырстой,
Нæрыдысты «уратæ», «бистæ».
Сæ худтæ мыл уырдаем æнтъыхтой, æхстой,
Стæй уардитæй калдтой куыристæ.

Уый знон уыди, абон лæдæрсы къæвда,
Мæ афишæ — скъуыдтæ, пырхытæ.
Мæ юбилей ацыд, мæ сæрмæ ныр та
Æмбухынц сынтытæ, хъыргъытæ.

Цы фесты, цы дымды цъæх уалдзæг, мæ сæрд?
Æрмæст ма сæ фенын мæ фыны.
Мæ хъисфæндыр агъуд-хуымпыры — æвæрд,
Цыма раст мæрдадзон чырыны.

07.12.98

ФИЛОСОФ, ПОЭТ ДÆР

Философ, поэт дæр... Уæгъддылар хъуыдыты
Æцæгдзинад скъахын уый рагæй фæндыд.
Ленк зонадæн кодта йæ уæлмигъ æрфыты,
Сæхъис бæндæныл-иу дæлдзæхмæ ныфтыд...

Фæхæццæ йæ балцы Бердзентæм, Мысырмæ,
Троянты хæстыты зынгарыд фæдтæм,
Есойы фæлварæн æдзæрæг быдырмæ,
Æнтъæрд пахуымпарты зынвадат рæттæм.

Кæмдæр — Вавилоны мæсыджы æмхьола,
Æмгъеры уынæр-иу йæ хъустыл æртыхст.
Цыма Рафаэлы «Афинæгты скъола»
Кæд амæн æрцыдис фыццаг хатт æвдыст.

Кæстæр, Аристотель цы хъары Платонæн,
Цæуылу сæ ныхас, сæ тыхджын быцæу?
Цы нæ хатæм, уымæн кæронмæ нæй зонæн,
Цы уынæм, кæд уый та æппындæр уый нæу?

О, уыцы ран, нывы, зыны Анахарсис...
Цы срæцугъддзæн скифаг дæсныты рæгъыл?
Философ-поэтæн æнæбæрæг нал ис —
Кæд иунæг Пасхи дæр, Цейлон, Крит — зæххыл!

Уый бакаст «Гильгамешы» цуркфыст ныкъæттæ,
Цæджындз — Хаммурапийы «хылдур закъон».
Уый басгæрста стырфараонты ингæнтæ,
Кæмæн-иу сæ сæнттæ Стикс кодта дæлдон.

Уыдæттæй нæ сæтты йæ бæллицты дойны,
Дæлимон-хæйрæгыл куы сæмбæлид, куы,
Уый Фаустау суайд æмдзæхдон æмбойны,
Æрбауæй йын ласид йæхи дæр, бæгуы!

Нæ Ирмæ æрхаста зæрондæй йæ хæррæгъ,
Хæзнаты хæзнайыл хæтæнхуаг фæхæст.
Сæрхъиптæн ма загъта: «Ныуадзут уæ богъ-богъ,
Цы агуырдатон — ссардтон, æрæгмæ æрмæст!

Æцæгдзинад къухы рæууон фынау бафтыд,
Æмæ кæд æрмынæг мæ судзгæ бæллын, —
Йæ хыгъдмæ мæн удисын уадид æрбахъуыд:
Æнæ йæ кой скæнгæ, уæ разы мæлын!..»

04.09.98

КЪÆППÆГАХСТ

Дымгæ мæм уатмæ лæбуры,
Рудзынджы гом цæстæй — гæпп.
Цъилау ныззылы мæ цуры,
Хæдзары зесткъултыл — тъæпп.

Не 'нцайы йе схъиуд, йæ дугъæй,
Айсæфти, ног та фæзынд.
Скъæфы мæ фыссæн мæ къухæй,
Акæны гæххæтт тыхтынд.

Сау фæлмы — къæдзæхы тигътæ,
 Зæхх — цыма зæдтæн куывта.
 Бæстæ ныттар кодтой мигътæ,
 Фемæхст цыхцырæг къæвда.

Диссаг-æмбисонд æрцыди:
 Змæлдæй, гæрахæй, дзæхстæй
 Уыцы уысмытыл цы уыдис, —
 Ме стъолыл бадынц фыстæй.

Хæйрæг рæхысæй — уæнгтæбаст,
 Нарæгхъуыр авджы — æвæрд. —
 Фесты мæнмæ уый къæппæгахст
 Дымгæ, зынг фæттæ, æрвнæрд.

30.12.98

ДИДИ ÆМÆ АЗЫМУР

Фæзынди уый, уæззау балцæй æрцыди
 Æгæр æрæгмæ: аст азы фæстæ.
 Нæ зыдтой сых, цы хæцæнты хæцыди,
 Куыд хъахъхъæдта нæ райгуырæн бæстæ.

Йæ иу цонг — хауд, хъæдын уæраг, йæ цæст дæр
 Æмбисмæ гомæй баззæди — хъæрæу!
 Цæй адæймаг — йæ къодах ма æрмæстдæр;
 Йæ тыхст хабæрттæ радзурынхъом нæу,

Æндæр зæгъид, куыд сутырæй фæуацар, —
 Рæмыгъд бомбæ нынныгæдта йæ арф...
 Лæгсудзæн пецты алайæ ныссаутар
 Концлагерьты йæ хæдсæрмæ цъæх арв.

Æмæ уый ралыгъд пиллонгуылф зындонæй,
 Æмцæдисон æфсадимæ фæцæг,
 Æмæ куы сси йæхи улы тæрхонæй
 Германы ныхмæ номдзыддæр хæцæг!

Кæд паддзахæдтæй бирæ ахæм нал и,
 Кæм не 'ртагъди йæ калд тугæй æртах —
 Франц, Польшæ, Венгри уа, Итали,
 Уæвгæ кæцы ран не 'рлæууыд йæ къах!

Фæсарæйнаг хæрзиуджыты æрттывдæй
 Йæ хъæнтæ риуыл арвæрдынтæ бадт.
 Фæлæ фæсыкк — фæсуæлахиз фæлывдæй
 Мæнгард хъысмæт нæ салдатыл æрхатт.

Цæмæй зыдта, рæхджы бон ын кæй райгуырд
 Йæ фæстæ чызг — йæ тæккæ халдих раст.
 Фæрсырдæм ус былахуырстæй кæсаг уыд,
 Нæлгоймæгты æхситмæ-иу фæраст.

Æрцардис æм цыдæр дзæгъæл æрæфтæг,
 Æмæ сын равзæрд ног гыгы — фæдон...
 Сæ разы 'рбадт æнæнхъæлгæ йæхæдæг,
 Æвирхъау зынтæ бавзарæг хæстон!

Дыууадæс азы сæххæст кæд хъæбулыл,
 Мæгуыр бабайы базыдта уæддæр:
 Йæ цъæлтæ сурæт ауыгъдæй сæ къулыл —
 Цы фæтæнуæхск, цы къабазджын кæддæр!

— Нырмæ кæм уыдтæ, хæст куы фæци раджы,
 Æви уæйгæнæг разындтæ, мыййаг!
 — Хъазуат тохты фæдæрæн кодтон знаджы,
 Æмæ мын радтой хорзæхæн «ГУЛАГ»!

Бæлццоны кой æппæт хъæуыл уæд айхъуыст:
 «Нæ сæфт æрыздæхт, рахæццæ мæрдтæй».
 Уæдмæ сындæг, æцæгæлонау, рахызт
 Уæнгцухбецау сæ фыдæлты кæртæй.

Лæдзæгдæларм, хъæдын зæнғыл æнцайгæ,
 Сæ астæууынгылауырдыг дæргъмæ;
 Йæ ривæд дыс ын рог дымгæ, фæйлаугæ,
 Пæр-пæргæнгæ, куы сæвзылы хæрдмæ.

Гæдыбæлас йæ бæрзонд цъупп нынкъусы,
 Фæндагæн калы машинæ йæ рыг.
 Бæлццон тындзы, йæ сурæджы нæ хъусы,
 Уæдмæ йæ мæнæ раййæфта йæ чызг:

— Чысыл фæлæуу, мæхи баба, мæ радтæг!
 О, курын, ма мыл атигъ кæн дæхи!
 Мæ мады къупри аллайаг дыккаг лæг
 Мæнæн кæнынмæ рахъавыд тыхми!..

Фæуыргъы фыд, дзырд налардта къæзæнæг,
 Фæцудыдта: йæ асанчъех фæгуыз,
 Фæлæ йæ уадид ацахста йæ зæнæг,
 Æмæ, кæугæ, кæрæдзийæн — хъæбыс!

— Кæм æрцæрай, æз дæр-иу уым уыдзынæн,
 Хæзнайæн мемæ рахастон дæ къам.
 Æдзух дæ фарсмæ хъахъхъæнæг цæудзынæн
 Фæнды æддæ, фæнды нæ Иры — ам!

— Æгæр æгæрдæр баци мын æрæджы...
 Æнкъардта зæрдæ, рухсы тæпп уыдтон:
 Мæ хъизæмар, мæ тухиты рæстæджы
 Мæ дыдзы зынг нæ ахуыссыд бынтон.

Æмæ ныр иумæ зилдзыстæм кæрдзынгур, —
 Кæд нæ Хуыцау нæ бауадзид мæлын...
 Йæ Дидийæн æвæры ныфс Азымур...
 Кæд хъусын æз мæхи улы бæллын...

01.08.95

КÆНЫС МÆНÆН, ДÆХИЦÆН ДÆР ЗНÆГТÆ

(А.Т.)

Бæрзонд мын систай, арвæмбæрц, мæ ном.
 Айдагъ ды мæ нæ феппæлыс æниу дæр!
 Мæ юбилейы радзырдтай æргом:
 «Нæй уый хуызæн нæ фысджыты 'хсæн иу дæр.

Нæ фæсивæдæн раздзогæй цæуы,
 Æртыхсынц ыл æнæхъæн бардз-фæлтæрæй.
 Нæ бæстæйы тыхджындæртæн лæууы
 Сæ хæдфарсмæ æмсæронæй, æмбæрæй!

Æрмæст нæ зилы искæйтау цытгур,
 Йæ дзырд налхъуытау се 'ппæтæй — бæрæгдæр!
 Æвæрынц ын æдзæстуарзтæ цæлхдур,
 Сæ миднымæр фæкæнынц æм хæлæг дæр!»

Нæ зæгъдзынæн, кæйонг раст у дæ дзырд:
 Мæнгæппæлæн нызгæлдтай съл? Æцæгтæ?
 Фæлæ мын циу сыгъдæг арвау бæлвырд? —
 Кæныс мæнæн, дæхицæн дæр ды знæгтæ!

1979

ПАДДЗАХАДОН ДУМÆ

Паддзахадон Думæ!
 Цы, дам, у? — фæрсынц.
 Æнхæлцауæй уымæ
 Цы хорзмæ кæсынц?

Чи 'взæрст депутатаей, —
 Цæмæйты зындгонд? —
 Нæ телеэкранæй
 Æвдисынц сæ конд!

«Æнæрæвдуан» уыдон
 Æрбадынц «къуыртты».
 Фæкæнынц æрвылбон
 «Закъонтыл хъуыды».

Цы сæм у нымад та? —
 Сой сойыл тæдза! —
 Чи цастæ ныфснайдта
 Сызгъæрин, æхца!

Цы мырхынц гъеуæддæр?
 Кæй хардзæй цæрынц?
 Фæрсылæй нæ къæбæр
 Æууилынц, хæрынц.

Хъуыддагхуызтæ — иууыл,
 Цæй фæдыл — сæ «хæст»?
 Сæ мулкыл, сæхиуыл —
 Сæ сагъæс æрмæст!

Мæгуыр лæгæн чи сты?
 Цы пайда? Мæгъа!
 Куы фæуарынц исты,
 Уæд сисынц хъаугъа.

Сæ быцæу — æдзæлгъæд,
 Æнæравг бынтон.
 Иу иннæмæн сæххæтт —
 Йæ цæсгомыл дон!..

Æрхойынц кæрæдзи,
 Æвзидæн — лæдзæг.
 Кæй «хай» дзы цы фæци, —
 Йæ былтыл — бæрæг!

Нæй ахæм, уый чи нæ
 Уæд рахонид фын:
 Суанг бавæрдта минæ
 Иу иннæйы бын!..

Чи къуыммæ мæтхуызæй,
 Чи цармæ кæсы.
 Паддзахадон Думæ
 «Уынаффæ» хæссы!

20.11.95

«ИРОН ÆВЗАГ СÆФЫ»

— Кæцæй цæуыс, Гандзылыхъо,
 Афтæ уырыд — мæтгæлæй?
 — Нæ иумæйаг ныхасдонæй
 Мæстæлгъæдæй, Мырчела.
 — Уагæры дзы цæуыл дзырдтой,
 Цы ахсджиаг хъуыддæгтыл?
 — Нæ мадæлон ирон æвзаг
 Сысы, тайы бынтондæр...
 — Цы гæнгæ у — ма фесæфа, —
 Цы рахастой уынаффæ?
 — Мур дæр ницы, сæ дзыбанды —
 Уæгъды зилæг куыройау.
 — Тъæлланг кодтой цы хъæлæсæй
 Оратортæ, дзыхджынтæ?
 — Сæ фæдисхъæр — уырыссагау,
 Ирон дзырд сæ нæ райхъуыст.
 — Дæхæдæг дзы нæ сархайдтай
 Нæхи 'взагыл зæгъынмæ?
 — Бæргæ бырстон трибунæмæ, —
 Мæ тъæпп фæцыд æддæдуар...

25.10.97

ЗЫНГХУЫСТ БÆЛЛИЦТÆ¹

Роман

III

оппы гæрах сау мæйдары арвы цафау нын-
наерыди, æмæ мæ хъустæ амыр сты. Дыккаг
гæрах мæ буары иннардæм ахызти æмæ мын
мæ зæнгты хъару айста. Мæхи ма тых-
амæлтгæй размæ æппарын, фæлæ мæ бон
иу къахдзæф акæнын дæр нал у. Никуы
мæ бауырныдтаид, искуы афтæ æваст
æрлæмæгъ уыдзынæн, уый, æмæ мын
æгæрон тас мæ зæрдæйы уидæгтæ рæдувы.
Мæ мидхъырдухæн та мын мæ сæрымагъз
æхсыннын райдыдта. Уæвгæ дзы ирвæзгæ
та кæд фæкодтон? Мæнмæ гæсгæ, никуы.
Мемæ райгуырди æмæ мемæ амæлдзæни.

«Раст нæу Тугъан. Бабайы марын æй нæ
хъуыди, — уайдзæф мын кæны мæ
мидхæлæс, цыма ме ‘фсымæры къухты мæ
фыды дыууæхстон æз ныссагътон. — Дæу
куынæ фæндыдаид, уæд Тугъан бабайы тут
нæ ныккалдтаид, фæлæ йын ды баххуыс код-
тай. Ды æмæ Зæлина. Æртæйæ дæр иу зон-
дыл хæст уыдыстут æмæ йæ иумæ амардтат.
О,о, иумæ! Уе ‘тас дæр йæ марджытæ стут!»

Афтæ мæм кæсы, цыма зæххыл нæ
магуыр низæфхæрд фыдæй æналадæр
адæймаг нæ уыди, цыма нын æдзухдæр нæ
хорздзинадмæ бæллыди, мах та саузæрдæ
марджытæ стæм æмæ йæ æнаххосæй

¹ Чиныджы фыццаг хай дарддæр.

батардтам ингæнмæ. Хæрзæрæджы дæр ма карз æнауынондзинад цæджджинагау цы чысыл риуы фыхти, уым ныр фæсмон æмæ тæригъæд æрфысым кодтой æмæ мæ удхарæй марынц. Мæ къæмисæнтæ æддæмæ ратонинц. Мæ армытæпаентæй сæ ныхъывтон, фæлæ уæддæр сæ дзæхст-дзæхст не ‘нцайы. Мæ тых-мæ бонæй хъæр кæнын: «Зæлина, Зæлина!», фæлæ мæ хъæлæс фыртæссæй ныффæсус æмæ мæхицæй дарддæр никæмæ хъуысы.

— Мæ бындур бакалди, ам та цы ми кæныс? — тарстхуызæй мæ фæрсы мæ уарзон хо. Гыццылай мæ мæ фыдыфсымæр цæхæрадоны лæдзæгæй куы ныххоста, уæд мæ гыцци дæр афтæ бафарста. Сæ хъæлæстæ цы тынг æмхуызон сты. Сæ дыууæ дæр — диссаджы фæлмæн. Зæлинайы хъæлæсы æмбисонды рæсугъд мыртæ мæ удыл дзæм-дзæмы доны ‘ртæхау тайынц æмæ мын мæ уæззау уавæр рогдæр кæнынц.

— Цы дыл æрцыди, мæ хур, зæххыл цæмæ хуыссыс?

Ехх, ныр йæ хъæбысы æнусон фынæй бау. Мад дæр мын уый у, хо дæр.

— Тугъан баба æмæ Кæлимæты амардта. Æз æй нæ уагътон, фæлæ мæм нæ байхъуыста, — дзурын ын æбуалгъ хабар, фæлæ мын уый мæ ныхæстæ ницæмæ дары. Дисы мæ ‘фтауы, йæ хъæлæсы уаг æвиппайды куыд фæивта, уый.

— Уыдонæн къæх — сæ роны. Ды мын сæрæгас у, æндæр мæн никæй мæт и.

Зæххæй мæ систа æмæ мæ йæ риумæ ныхъывта. Мæ буары зыр-зыр иучысыл фенцади. Ме уæнгты сабыргай цыдæр ныфс хъарын райдыдта. Мæ зæнгтæ фæфидар сты. Цард мæм афтæ æвзæрæй нал зыны.

— Куыд мæллæг дæ, куыд, мæ рæсугъд æфсымæр. Къæхæй-сæрмæ дыл иу фыды мур куына и, — æнкъардæй дзуры Зæлина. Кæд æй талынджы дзæбæх нæ уынын, уæддæр ын йæ цæсгоммæ дис каст кæнын. Тугъан ын цалдæр минуты размæ йæ фыды амардта, уый та мæ къæсхуыр буарыл сагъæс кæны. Йæхи загъдау, ацы мæнгард дунейы мæнæй фылдæр никæй уарзы, фæлæ уæддæр... Æвæццæгæн, æз адæмы зæрдæтæм ныккæсын никуы бафæраздынæн.

— Уæдæ уыцы дыууæ гæрахы Тугъан фæкодта? Æз та æнхъæлдтон, баба сымах фехста æмæ уæм удаистæй ратындзыдтон. Хуыцауæй разы, æгайтма нæ фыдгæнджытæй фервæзтыстæм. Адæм ныл бахъоды кæндзысты, фæлæ кæд нæ фесæ-

фиккам, — хъуыдыдзастай дзуры Зæлина, арф ныуулафыди æмæ та ма йæ риумæ ныхъывта, цыма ма царды стыр бæллæхтай бахизынмæ хъавы. Нæхи кæмæ бакъул кæнæм, уый нæ зонæм æмæ уынджы къайыл сагъдауай лæууæм. Афтæ кæдмæ лæудзыстæм, цымæ? Не ‘бæрæг уавæрæн кæрон кæд æрцаудзæни æмæ адæмы хуызæн царын кæд райдайдзыстæм? Уавгæ, уыдон дæр цай цардтытæ кæнынц? Хуыцауы фæздæгæй марынц. Боныцъæхтыл та сæ хуыссæнты рабадзысты æмæ сæ уæззау æфондз, галты цæдау, се ‘фхæлд бæрзæйтыл хъæргæ-натгæйæ, савæрдзысты. Уый райсом уыдзæни, кæрчытæ се ‘фтуанхъæдтæй рахизынмæ куы хъавой, уæд. Æхсæв æмæ бон кæрæдзийæ нæма фæхицæн уыдзысты, афтæ сæ алчидæр æрмахуыр фосау йæ куысты уæлхъус цæттæйæ лæудзæни. Ныр та — фынай. Цас тарфдæр, уыйас — хуыздæр. Сæхиуыл сæ бар цæуы нымадæй цалдæр сахаты æмæ сæ хъуамæ дзæгъæлы ма фесафой, хъуамæ сæ уæзæгджын дæрзæг къухты ног хъарутæ бауадзой æмæ та фæсахсæвæртæм сæ фæлмæст удтæй арт фæцæгъдой. Цæмæй сыл Солæманы хуызæн хъал хицæуттæ уæле дæлæмæ былысчъилай худой æмæ сын сæ хидвæллоу ссивой, цæмæй дзы сæхицæн цъæхсæртæ амайой, стæй дзы сæ хæзгулты гуыбынтæ ‘фсадой. Уый цард у? Нæ, уый цард нæу. Уый æлгыстаг цагъардзинад у. Сæ кæуинаг уавæр сахæдæг æмбарынц, цымæ? Æмбаргæ нæ, фæлæ ма йыл цин дæр кæнынц. Быдырма куыд хъæлдзæгæй фæцæйцæуынц. Нæ цардарæзты мæм цыдæр раст нæ кæсы, фæлæ цы у, уый бæлвырд нæ зонын.

— Уый циу, цымæ? — тыхстхуызæй ма фæрсы Зæлина. Мæ сæрыхъуын арц абадти, афтæмæй ма мидбынаты бандзыг дæн. Мæ акомкоммæ цы бæлас и, уый сыфтæртæ дымгæйæ зæхмæ згъæлындæ æмæ сыр-сыр кæнынц, æндæр ницы хъусын.

— Нæ кæртæй мынæг уынар цæуы. Цыма дзы адæм и. Чидæр уынгæг хъæлæсæй хъараггæнæгау цыдæртæ дзуры.

— Кæд дæ хъустыл уайы.

— Нæ. Мæнмæ гæсгæ, Кæлимæты хъæлæс у. Нæ цæммар фыдыус æгасæй куы баззайа, уæд бынтондæр бабын уыдзыстæм.

— Гæркъайы хуынчъы нæ аласдзæни, — йемæ сразы дæн æз.

— Хуыцау нæ уыцы стыр бæллæхæй бахизæд, — зæрдæбынай куы Зæлина, фæлæ йæ хъæлæсы уагыл бæрæг у: йе сфæлдисæгыл æппындæр йæ зæрдæ нæ дары.

— Хæстагдæр сæм ныццæуæм æмæ хабæрттæ базонæм.

— Нæ уандын.

— Ма тæрс. Цасфæнды куы фембахсæм, уæддæр нын æвзаринаг цы уа, уымæй нæ аирвæздзыстæм. Цас нæ раздæр амарой, уыйас — хуыздæр.

Раст зæгъы мае хо. Цæуын нæ хъæуы æнаманг, фæлæ мае мае къах уырдаем нæ хæссы. Нæ хæдзар мын ныры хуызæн æнауынон никуыма уыди. Исчи йæ уæд та куы басудзид. Нæ къахты бынмæ æдзынаг кæстæйæ, сабыргай араст стæм, цыма ныл минæ куы схæца, уымæй тæрсæм. Нæхимæ куыд хæстæгдæр кæнæм, афтæ мае зæрдæйы гуыпп-гуыпп тынгæй-тынгдæр кæны.

— Æ-æ, гауыримассызтæ! Дæ фыдмæ дæ къух батасæд! Ныр уыдон маринаг не сты, маринаг! — кæртæй мае бæлвырд хъуысы Кæлимæты цъæхснаг хъæлæс. — Куысыл фæхæст уаин, уæд сын æз ныртæккæ сæ хурхы уадындзтæ дæндагæй бахсынин!

— Зæлина, æз дарддæр нал цæуын. Уæдæмæ искуыдæм алидзæм, — лæгъзтæхуызæй дзурын мае хома.

— Кæдæм? — цыма йын марыны тæрхон рахастæуыди æмæ йын фервæзæн нал и, уыйау мае фæрсы Зæлина.

— Гыццимæ.

— Нæ, мае хур, гыццийы куы хъæуиккам, уæд бахъуаджы сахат нæ фарсмæ уайд. Нæ фыдыус ма нын рæстæгæй-рæстæгмæ кæрдзыны къæбæр уæддæр ратты. Стæй дæуæн ралидз-балидзгæнæн нæй. Ды хорз ахуыр кæныс æмæ дæ скъола фæуын хъæуы. Мае хуызæн æнахуыргондæй куыд нæ баззайай. Кæлимæт дæ арты куы судза, уæддæр ын быхс. Æртæ азы ма бафæраз, стæй дæ кæдæм фæнда, уырдаем — тæхгæ. Уæдмæ дæ базыртæ сфидар уыдзысты...

Цыдæр ма йæ зæгъын фæнды, фæлæ ницыуал дзуры: кæуындзæг ын йæ хъуырысæртæ æхгæны. Нæхирдаем мын мае къухыл ахæцыди. Æвæндонæй кæртмæ бахызтыстæм æмæ дуары цур кæрæдзи фарсмæ сæргуыбырæй лæууæм.

— Дæ марджытæ фæзындысты, нæ лæг! Сæ размæ ауай æмæсыл бацин кæ! Цæмæ мае кæсыс? Цу, дæ хъæбысы сæ акæ! У-у-у, цæммар хуытæ! Сымах къуымых кардæй æргæвдинаг стут, бæргæ! Ацы ‘лгъыст бинонтæм куы цыдтæн, уæд мае сæр кæм уыди, цыма? — йæ риу тымбыл къухæй хойы Кæлимæт æмæ кæуы. Афтæ мае кæсы, цыма нæ кæрт театры сценæ у æмæ дзы мае фыдыус трагикон ролы хъазы. Диссаджы курдиатджын артисткæ дзы кæй рауадаид, ууыл мисхалы бæрц дæр дызæрдæг нæ кæнын.

— Лæппу, уыцы хæцæнгарз кæм и? — тызмæгæй мае фæрсы

баба. Йæ хъалæсы уаг маæ зæрдæмаæ нæ цауы. Лæдзæг йæ къухы и, цыма? Маæ сæрыл схæцыдтæн æмаæ фæуыргъуыйау дæн. Тыргъы тæрхæгыл фæтæген цырагъ судзы. Йæ бынмаæ сыхы устытæ сдзыгуыр сты æмаæ нæм уайдзæфгæнæджы цæстæй кæсынц.

— Цавæр хæцæнгарз? — цыма йæ не ‘мбарын, уыйау æм дзурын æмаæ маæхи лидзынмаæ цæттæйæ дарын.

— Маæ дыууæхстон!

— Æз æй нæ зонын.

— Чи нæ багæрах кодта, уый дæр нæ зоны?

— Нагъ.

— Де ‘фсымæр кæм и?

— Æмаæ-гъа. Абондæргъы йæ нæ федтон.

— Æ-æ, уæртæ гытцыл шпион, науæд дæ уынæнтæ рахауæнт, кæд абонсарæй иумæ нæ хъазут! — йæхи мыл сцагъта Кæлимæт æмаæ та кæуынмаæ фæци: — Маæ амæлæты бонмаæ дæр маæ тарст нал ссаудзæни. Маæ тæккæ сæрмаæ къул куы ‘рбатыдта, уæд маæ удæй маæ хуылфы ницыуал аздади. Цалынмаæ маæ ацы лæджыфыдхортæ нæ бацарæфтыд кодтой, уæдмаæ маæ магуыр къонайыл куы сæмбæлин.

— Ардæм-ма рауай! — сиды маæм йæхимаæ баба. Зæлинаæ мын маæ къухыл фидар ныххæцыди æмаæ маæм саст хъалæсæй дзуры:

— Ма йæм бацу: амардзæн дæ.

— Æ-æ, уæртæ бардак чи у, уый! Йæ фыдмаæ йæ цауыннæ уадзыс? Ай ныл сæ ардауы, нæ лæг, ай, æндæр адоны хуызæн коммæгæс лæппутæ Иры дзыхъхъы нæ уайд!

Диссаджы сылгоймаг у нæ фыдыус. Йе ‘взаг алырдæм дæр тасы. Мæрдтæм æй иу къæхдзæф йеддæмаæ нал хъуыди, афтæмаæй йæ сæры иу сагъæссаг хъуыды нæ фæзынди, йæ налатдзинад нæ фæкъаддæр и. Тугъан æм хæцæнгарз систа, уæддæр дзы æппæлы, цæмаæй Зæлинаæмаæ бабайы схæрам кæна æмаæ сæ дыууæйæ дæр уыцы иумæ фервæза.

— Дæумаæ нæ дзурын? — хъуысы маæм бабайы тызмæг хъалæс. Дывыдон арты бахаудтæн æмаæ маæхмидæг тыхсын. Бацауин æм, æмаæ маæ уыргæфтыд куы фæкæна, уынгмаæ алидзин, æмаæ маæ йæ марæджы цæдисон æмбал куы рахона. Цæй, цы уа, уый уæд. Донласт хуылыдзæй нæ тæрсы. Маæхи ныхъхъæддых кодтон æмаæ йæм хъавгæ фæцæуын.

— Кæм и уыцы лæппу?

— Нæ йæ зонын.

— Иу хатт ма дæ фæрсын, кæм и де ‘фсымæр?

Дзæгъалы йæм кæй æрбацыдтæн, уый йæ хъæлæсы уагмæ гæстæ æмбарын, фæлæ ма ныр цы. Байрæджы.

— Нæ йæ зонын, баба. Æвæццæгæн, искуыдæм алыгъди.

— Ма йыл æууæнд, нæ лæг! Уыцы гыццыл шпион хъуыддæгтæ ма зона, уымæн уæвæн нæй! — комкоммæ мыл æй ардауы Кæлимæт. Сылгоймæгтыл æххуысагур мæ цæст ахастон, фæлæ дзы иу дæр мæ фарс нæ хæцы. Кæд ма дзы-иу искуы-иу хатт исчи нæ сæрыл исты сдзырдта, уæд ныр сæ‘ппæт дæр сæ дзыхтæ ныххуыдтой. Афтæ мæм кæсы, цыма фыд фын уынын, цыма мыл тугдзых сырдатæ æртыхстысты æмæ мæ ныртæккæ акъ-абæзтæ кæндзысты. Фæнды мæ ныккæуын, фæлæ мæм цæссыг нæй, фæнды мæ ныхъхъæр кæнын, фæлæ мæ хъæлæс мæ коммæ нæ кæсы. Баба мын мæ хъус хæрдмæ ивазы, æмæ йæ хъыс-хъыс цауы, цыма хус æрчъиаг скъуыны.

— Мæ дыууæхстон цы фæци? Дæ уд дын сласдзынæн, куы-нæ йæ зæгъай, уæд!

— Нæ... нæ йæ зо... — Фыррыстæй мæ бон дзурын дæр нал у.

— Дæлдзæх фæу, баба, уыцы сабийы тæригъæдæй! Дæ цотæй ма дæм хорз зæрдæ ‘рмæст уый куы дары, гормон, уæд æй цы ‘ргæвдыс? Кæм фæаххосджын и дæ разы? Марын дæр дæ куы-нæ уагъта! Йæ къухтæ бахуыскъ уæнт Тугъанæн, дæумæ хорз чи нæ бахъавыд! — æнахуыр хъæлæсы уагæй зæгъта Зæлиæ æмæ бабайыл йæхи ныццæвта, йæ къухтæй мæ ратыдта æмæ йæм цæхгæр фæзылди: — Мæнæ дын ацы адæмы раз ард хæрын мæ гыццыл æфсымæрæй, искуы ма нæ искæмæ нæмыны охыл дæ къух куы сисай, уæд дын кард дæ тæккæ зæрдæйы ныссадз-дзынæн! Кæд, ацы ‘лгъыст бæстæйы дæу чи баурома, ахæм закъ-он нæй, уæд дын из мæхæдæг стæрхон кæндзынæн!

Сылгоймæгтæ æрвдзæфау фесты æмæ йæм, дисмæ кæсагау, кæсынц. Баба дæр сагъдауæй лæууы. Йæ цæстгомы хуызыртау нал и. Æппæтæй диссагдæр та мæм кæсы, Кæлимæт кæй ныхъ-хъус и, уый. Се ‘ппæтыл дæр мæ хо фæуæлахиз и. Цæй фæрцы? Уыйбæрц тых æм кæцæй разынди? Æвæццæгæн, йæ уарзондзи-над мæнмæ æмæ йæ‘науынондзинад бабамæ йæ риуы баиу сты æмæ срæмыгътой.

— Цом, мæ гыццыл æфсымæр, цом ардыгæй, ам махæн ни-цыуал хъуыддаг и. Нæ фыдыусы цы фæндыди, уый йæ къухы бафтыди, — сабырæй, фæлæ фидарæй дзуры Зæлиæ.

— Цæугæ, цæугæ æмæ лæппутимæ родтæм цу! Хуыздæр фæндаг нæ равзæрдзынæ! Сæгъæй сæныкк гуыры! — нæ фæдыл

нын ахсантæ дон калагау чъизи ныхæстæ ралæхурдта Кæлимаæt, фæлæ йæм Зæлинаæ ницы хъус æрдардта, æмæ сылгоймаг бынтондæр сæрра и: — Бакас-ма уыцы гадзайы къæбыламæ, цы дзых суагъта! Уæвгæ дзы цы домын! Уынджы чи схъомыл и, уый хъуамæ цавæр æвзагай дзура! Фæлæуу, рæхджы дæ фæстæмæ ардæм хъæуы дæ дзæгъæлзад хъæвдынимæ, æмæ дын уæд æз дæ удæй схъаздынæн!

— Кæдæм цæуæм, Зæлинаæ? — фæрсын мæ хойы.

— Нæ зонын, мæ гыццыл æфсымæр, нæ зонын. Дæуыл куына хъуыды кæнин, уæд æз мæхицæн бынат бæргæ ссарин, — хъуыдыдзастай дзуры Зæлинаæ.

— Æз дæ хъыгдарын?

— Нæ, мæ хур, нæ. Цытæ дзурыс? Мæ зæрдæ ма дæуыл куылаууы. — Мадау мæ йæ риумæ нылхъывта æмæ мын мæ цæстгомæн батæ кæны. — Æз ацы дунейыл дæуай фылдæр никæй уарзын. Исты хорзы дын куы бацæуин, уый мæ бæргæ фæнды, фæлæ дын мæ бон ницы у. — Дзургæ-дзурын йæ кæуындзæг аскъуыди, æмæ йæхи уромын нал фæразы.

— Ма ку, Зæлинаæ. Æз тагъд адынджыр уыдзынæн æмæ дæ ‘фхæрын никамæнуал бауадздынæн.

— Гъей, кæцытæ стут? — талынгæй мæм хъуысы колхозы хъалагъуры хъæлæс.

— Йæ ныййарджыты чи нæ хъæуы, уыцы ‘намонд сидзæртæ, — кæугæйæ йын дзуапп дæтты Зæлинаæ.

— Тобæ цтофраллах. Æмæ ам цы кусут?

— Кæдæм ацæуæм, уый нæ зонæм æмæ æнæсарфат цоппай кæнæм.

— Цæут, уæртæ мæ уаты пецмæ уæхи батавут. Дзулы къæбæр дзы ис, æмæ йæ бахæрут.

Зæронд гъахтин, зылын цæнгæт пец æмæ гыццыл æнæфснайд стъол кæм уыд, ахæм агъуыстмæ бахызтыстæм. Тафс мæ бацыди, æмæ мæ зæрдæ хæрын æрцагуырдат, фæлæ чысыл рудзынджы тæрхæгыл фæтæгены цырагъы цур цы дзулы кæрдих и, уымæ ‘вналын нæ уæндын. Зæлинаæ мын мæ цæстæнгас ацахста, къæмдзæстыгхуызæй райста къæбæр æмæ мæм йе стырдæр хай æрбалæвæрдта. Гъахтиныл кæрæдзи фарсмæ бадæм æмæ æууилæм. Цырагъы мынæг рухсмæ мæм мæ хойы кæуындзаст цæстытæ мæлдзойæ зынынц æмæ мæ тасы ‘фтауынц. Афтæ мæм кæсы, цыма ацы дунейæ нал у, цыма йе ‘цæг дунемæ аивгъуыдта, мæ фарсмæ чи бады, уый та йе ‘ндæрг у, йæ аууон.

Ма дзулы карст дыууæ дихы акодтон æмæ йæм дзы иу дæттын.

— Гъа, Зæлинæ, мæн нæ хъæуы.

— Ма мæ сай. Сыдæй куы мæлыс, уæд дæ куыд нæ хъæуы?

— Мæ хъуыры нæ цæуы.

— Ахæр, мæ рæсугъд æфсымæр, ахæр. — Зæлинæ та арф ныуулафыди. — Ахæр æмæ айрæзай. Нырма дæм разæй бирæ зындзинадтæ ‘нхъæлмæ кæсы, æмæ сын æххормагæй нæ ба-
быхсдзынæ.

— Атаæби, нæ магуыр сидзæртыл дæ цæст никуы ‘рхæцыди? — хъуысы уынгæй Аминæты тыхстхуыз хъæлæс.

— Багуыдæр æрхæцыди. Уæртæ мæ уаты бадынц æмæ артмæ сæхи тавынц, — хуыфгæйæ йын дзуапп дæтты хъалагъур.

— Абондæргъы мæ сæр разылди уыдон агурынай. Сæ фыд мæм æрбацыд æмæ мын алывыдтæ акалдта.

— Цæй тыххæй уæд?

— Дæ хæдзармæ, дам, сæ ма уадз, къæбæр, дам, сын ма дæтт.

— Тобæ цтофраллах. Афтæ гæнæн куыд и? Ма йæм хъус, Аминæт. Ды дæр ма съл дæхи куы атигъ кæнай, уæд цы фæуыдзысты? Хъасболат сæ марынмæ куы агуры. Хуыцау мын мацы кæнæд, Аминæт, фæлæ мæм мæ зæрдæ афтæ дзуры, цыма уыцы лæгæн йæ сæрызонд фæкуыддæр и. Цы хуызæн лæппу уыди æмæ цæмæ ‘рхаудта.

— Тугкалæн хæст, æгъатыр низ, налат устытæ æмæ йæ карз нозт бацарæфтыд кодтой.

— Чи зоны, ды раст дæ, фæлæ йыл уæддæр мæнæн мæ зæрдæ тынг худы, стæй æрмæст мæнæн — нæ. Адæм йæ фыдгойæ фылдæр не сты.

— Цы йын бакæнон? Йæ ус йеддæмæ йæ зæххыл ничи хъæуы.

— Усæн баивæн и, фæлæ цотæн баивæн най. Цот ный-йарагæн йæ зæрдæйы уидагтæ сты, йæ ныгæнджытæ, æви Хъасболат афтæ ‘нхъæлы, Кæлимæт æй баныгæндзæни?

— Смаг, дам, кæмæн кæнон, уыдон, дам, мæ баныгæндзысты.

— Тобæ цтофраллах, тобæ цтофраллах. Афтæ хъуыдыгæнæн куыд и?

Мæнмæ гæстæ йæ бæллæхтæ иууылдæр уырдыгæй цæуынц. Йæ зонд нæ бæззы, йæ зонд, æндæр хæсты быдыры уый йеддæмæ ничи хæцыди, налат устытæ уый йеддæмæ никæмæн уыди, æгъатыр низæй уый йеддæмæ ничи сади, кæнæ уыцы ‘нæбайрайгæй нозт уымæй фылдæр ничи банызта?

— Адæм дзы цыфæнды куы дзурой, уæддæр æм æз хойы зæрдæ дæрдзынæн, йæ цотмæ та — мады зæрдæ.

— Дæ цæранбон — бирæ, Аминæт. Цу, акæн сæ уæхима æмæ сæ барæвдау: тæригъæд сты.

— О,о, цæуын хъæуы: æнафон у ныр, — сдзырдта Аминæт æмæ нæм къæсæрæй æрбакасти. — Тугъан та кæм и? — фæрсы нæ дисхуызæй.

— Кæдæмдæр алыгъди, — дзуапп ын дæтты Зæлина.

— Цæмæн?

— Баба æмæ Кæлимæты дыууæхстонæй багæрах кодта...

— Тобæ цтофраллах. Хъуыддæгтæ иууылдæр Хуыцауы арæзт сты. Табу йæхицæн, — дзуры Атæби.

— Мæ къонайыл, æмæ сын ницы уыди? — фæтарсти Аминæт.

— Хъыгагæн, цъæррæмыхст дæр нæ фесты.

— Хуыцауæй разы, æгайтма йæ фыды туг нæ ныккалдта. Цæут нæхимæ, æз æй ацагурон.

— Мауал æй агур: уый афонмæ хъæуы кæронæй агæпп ласта.

— Мæ хæдзар куыд уыди, æмæ йæ бирæгътæ нæ бахæрдзысты?

— Ахæм царды бæсты бирæгъты амæддаг бау, — загъта Зæлина æмæ мын мæ къухыл ахæцыди. Цæстыфаныкъуылдмæ Аминæт уынджы ‘рбайсæфти.

— Тугъан, дæ фыдæн ницы уыди. Рацу, мæ хæдзар, нæхимæ. Ма тæрс, ничи дæ бафхæрдзæни, — хъуысы æхсæвы тарæй йæ тыхстхуыз хъæлæс.

— Тобæ цтофраллах, тобæ цтофраллах, — уайдзæфгæнæгау дзуры æхсæвгæс æмæ йæ артæнбынтæй фæсус хуыфт кæны.

* * *

Мæ уæгъуырсыдз æфсымæр цы фæци, цыма? Йæ сæр кæм бамбæхста? Йæ мард фесæфа, цы ныфсхаст разынди. Ахæм тызмæг фыдмæ дæ къух сисын бауæнд. Æз афтæ æнхъæлдтон, йе ‘ртхъиæрæнтæ дзы ферох уыдзысты, æмæ бабайы хиваст мита нæ дыууæ Зæлинейау зæрдæрисгæйæ быхсдзæни. Куыннæ стæй! Йæ дæндæгты къæс-къæс æм рагæй цыди, æмæ йыл йæхи дыууæхстон ныффæздæг кодта. Бабайы сæрæй иу æрду дæр не ‘рхаудта, фæлæ уыйхыгъд бамбæрста: йæ цот схъомыл сты æмæ йын сæхи раздæрау æнцонæй æфхæрын нал бауадздзысты. Уыцы

хъуыддаг кæронмæ æмбары, цымæ? Нæ ма уырны. Бирагъ йæ кæнон кæндыл нæ уадзы. Уымæн — къах йæ роны. Хуыцау дæр æй нал срост кæндзæни, фæлæ æз йæ цуры, гугын фысау, къулбæрзæйæ никуыуал æрлаудзынæн. Æгъгъæд фæуæд цагъ-айраг зондимæ тæрсгæ-ризгæйæ царын!

Тугъан цы бæстæм алыгъдаид? Дзæвгар рæстæг йæ кой, йæ хъæр кæцæй нал райхъуыса, уырдаæм йæхи куы айсид, куы дзы ‘рбынат кæнид æмæ ма йæхимæ куы ахонид. Иумæ æнæмæтæй цариккам. Тæхуды, иуытцыл æнæмæт цард акæн. Мæхи сагъæс дæр ма куыд нæ æвдæрзы, фæлæ ныртæккæ ма хъуыдытæ иууылдæр ме ‘фсымæримæ сты. Æппæтæй тынгдæр ма фæнды Тугъаны æдас ран фенын. Никуы ма бауырныдтаид, афтæ тынг ыл батыхсдзынæн, уый. Рæстæгæй рæстæгмæ-иу ма зæрдæйы цыдæр фæлмæн æнкъарæнтæ фæзынди, фæлæ-иу Зæлинамæ æвзæр дзыхæй куы сдзырдта, уæд-иу дзы ме сæфт фæтон, æмæ мæм-иу афтæ кæсын райдыдта, цыма мын æцæгæлон у, цыма йæ мисхалы бæрц дæр нæ уарзын. Æмæ ныр ма уд æрдуйæ нарагдæр сси. Йæ сурæт ма цæстытæй атонын нæ комы, ма аууонау, мæм зилы æмæ мын æнцойад нæ дæтты. Цæмæдæр гæсгæ мæм зыны тынг æрхæндагæй. Йæ дзыгъуыр цæсгом — фæлурс, цæстытæ — кæуындзаст. Дыууæ къабазджын милиционеры йын йæ лæмæгъ къухтыл фидар хæцынц æмæ йæ йæ фаздзармæй ахæстонмæ фæласынц.

«Суадзут æй! Суадзут æй!» — хъæр сæм кæнын мæхинымæр, фæлæ ма æппындæр ницæмæ дарынц. Адæргæй ма хид ма буарыл лæсæнтæ кæны. Нæ, уый адæргæй нæу, фыркуыстæй ныддонласт дæн. Абондæргъы скъæт сыгъдæг кæнынæй ма хъæру басасты. Цыма йæм иу афæдз белы фындзæй дæр ничи фæныхылдта, уыйау фаджысы бын фæци. Ноджы хъæбæр зæххыл, сасымæй сæрстау, ныффидар и, æмæ йæ, марадз, скъах. Мæ тых-мæ бонæй йыл куы схæцын, уæд ма нараг уæхсчыты къæс-къæс ссæуы æмæ æрцæйтонынц. Фæлæ уæддæр ахсызгонæй кусын. Аминæты зæрдæ куы балхæнин, уый ма фæнды, æмæ ма удæй арт цагъдын.

— Милицæйы кусджытæн Тугъаны агурынæй сæ тентек сæртæ разылдысты. Хъæуæн йæ иу кæронæй иннамæ цы къуым, цы къæраз нæ басгæрстой, ахæм нал баззади. Суанг ма дæлæ къуыбырты ‘хсæн хæлддзаг фермæйы силосы дзыхъмæ дæр ныххызтысты. Никуы æмæ ницы. Лæппу зæххы скъуыды ныххаудта, — кæртæй хъуысы Госæмайы хъæлæс.

— Бынысафт арбауой, уастан, кәд, ардыд куыйтау, йә фәдыл цы бафтыдысты. Сагъуыдысты йыл, әмә нәхимә нал уанды, мәгуыр. Әххормагай цы хуртә уыны, Хуыцау — йә зонаг. Исты хуызы ма мә къухы куы бафтид, уәд әй мә цурай никуыдәмуал ауадзин. Раст әй уәртә нә ныккәнды бамбәхсин әмә йын уырдаем хәринаг хәссин. — Уый та Аминәты хьәләс у.

— Уанцон нәу ныккәнды... Ды дзы куына зәгъай...-

— Нә закъонавәрджыты дзәмбытәм бахауыны бәсты... Тарсын, куы йә бафхәрой... Ахәстоны йә куы сбадын кәной, уәд фәсәфдзәни, әмә әвгъау у... Цы къухтә йын и, уый зоныс? Дуарттә кәнын әмә пец амайынмә йә разәй никай ауадздзән.

— Цәмә йә хъуамә бафхәрой, цәмә? Кәд искәй әфхәрын хьәуы, уәд — Хьасболаты. Йә фыртмә фыццаг уый система хәцәнгарз. Йе 'наххос чызджы цәст кәй фәсахъат кодта, әрмәст уый тыххәй дәр ахәстоны бакәнинаг у...

Сылгоймәгты ныхәстәм та мә разы февзәрди, мә зәрдәмә мын стыр хәрам бахәссәг әвирхәу ныв. Иу әхсәв Зәлиная нә зәронд хьәмпын гобаныл схуыссыдыстәм. Зәлиная уайтагд афынәй и, әз рафт-бафт кәнын райдыдтон. Мә зәрдә та рагацау цыдәр бәлләх әнкъардта әмә тыхсти, йәхицән бынат нал ардта.

Тугъан иу афон, ныгъуылдтытагәнгә, кьәсәрәй әрбахызти, кәрдын кәм хъуамә уыдаид, уыцы рәтты азылди, фәлә куы ницы ссардта, уәд скъаппы дуар кьәхәй сцавта, мә фарсмә 'рбадти әмә, хъуырхъуыргәнгә, йә дзәумәттә ласынмә фәци. Уыцы рәстәг дуаргәрон къуымы бабайы дыууәхстон ауыдта. Йә куыст фәуагъта әмә йәм бауади. Фелвәста йә. Ракәс-бакәс әм кәны. Зәгъынмә йын хьавыдтән: «Сәвәр әй йә бынаты», фәлә йәм нә бауәндыдтән. Әххормагай мәсты вәййы, әмә, йә сәры цы скуыси уыдзәни, хәйрәг — йә дәсны. Стәй мәм хъусгә дәр нә бакодтаид. Йәхи фәнд тәрынмә бабайә фыддәр у. Уәвгә йәм мә ныхәстә хәццә дәр нал бауыдаиккой. Дыууә тыхджын гәрахы уаты анәрыдысты, әмә фыртәссәй цыдәр әрбадән. Әрчьицыдтон, әбуалгъ нывмә кәстәйә. Кәлимәт фәтагены цырагъ йә къухы дары, Зәлиная әмә Тугъан әрдәгбәгънәгәй зәххы кәрәдзи фарсмә ләгуын цъиутау бадынц, әмә сын баба сә тугәйдзаг цәстәмттә кьәхәй хойы.

— Чи уыди, уый загъут, науæд уæ ныртæккæ сæргæвдзынæн!
 — Æз нæ уыдтæн... Æз нæ уыдтæн... — кæуын хъаласæй дзуры Тугъан.

— Цæй тыххæй мæ нæмыс, уый мын уæддæр загъ. Мæ сæрæн куы ницы зонын, — бабайæн уайдзæф кæны Зæлиæ.

— Кæс-ма уыцы цъаммармæ, кæс, йæ цæст дæр куыд нæ ныкъулы! Дæ фыды дыууæхстоны гæрæхтæм æнæхъæн хъæу куы райхбал и, уæд сæ ды нæ фехъуыстай?! Дæ хъусты хæф фæмызти?! — йæ расыг лæджы йыл ардауы Кæлимæт.

— Мæ мард фен, ницы фехъуыстон.

— Æз нæ уыдтæн... Æз нæ уыдтæн... — Зæлиæйыл куы баууæндой, æмæ уый аххосджынай куы баззайа, уымæй тæрсгæйæ, ноджы кæуындзастдæрæй хъарæггæнæгау дзуры Тугъан. Мæ хо æмæ ме ‘фсымæры тæригъæдмæ кæсгæйæ, дойнаг дуры зæрдæ фæйнардæм атонид, фæлæ бабайы зæрдæмæ ‘ппындæр ницы хъары. Къыхæй сæ нæмы æмæ нæмы, сæ хъустæ сын хæрдмæ ивазы, æмæ сæ туг кæлы. Æппæтæй аххосджындæр йæхæдæг кæй у, уыцы хъуыды йæ сæрма нæ цæуы, æмæ йæ пырх йæ лæмæгъ цотыл калы. Бирæ хабæрттæ бамбарынхъом нæма дæн, фæлæ хуымæтæг хъуыддæгтæ хорз æмбарын. Мæнмæ гæсгæ, Тугъаны хуызæн тæлфаг лæппу цы уаты цæры, уым бабайæн йæ хæцæнгарз æргъæвдæй ныууадзын не ‘мбæлди æмæ, кæд искæй æфхæрын хъæуы, уæд фыццаджыдæр - уый. Стæй кæд йæ цотæн фæтарсти, уæд сæрæгасæй баззадысты, æмæ сын хъуамæ цин кæнид, уый та сонт фæци æмæ сæ цæрдудæй ингæнмæ тæры. Ау, уыцы ‘нæбайрайгæйы топпы мæнгвæдæгыл чи ‘рбахæцыди, уый базонын æппæтæй ахсджиагдæр хъуыддаг у? Куы йæ базона, уæд ыл цы хорздзинад æрцæудзæни? Ныр æй куыд нæмы, уымæй ма йæ тынгдæр фæнæмдзæни? Мæ фæрстытæй иуæн дæр дзуапп раттын нæ фæразын. Мæ хо æмæ ме ‘фсымæрма ‘нкъардæй кæсын æмæ кæуын. Ныртæккæ мын мæ фыдæй æнæуынондæр адæйаг нæй. Æлгъаг калмæй мын æнаддæр у. Амарин æй, фæлæ йыл мæ бон нæ цæуы.

Талынг хъæуы гуыргъахъ фæндæгтыл ын хæдзари-хæдзар арахъдзуан уый тыххæй зылдтæн, цæмæй мын расыгæй мæ мæгуыр хо æмæ ‘фсымæры мара? Нозты бæсты йын фæлтау марг куы ‘рбахастаин. Уæд мын ныр æнцондæр уайд йæ мардон цæстгоммæ кæсын.

— Æллæх, мæ цæст! Дæ-дæ-дæй, мæ цæст схауы! — æрдиаг кæны Зæлиæ æмæ йæ гæндзæхтæ цæгъды. Хуыссæнæй агæпп

ластон, бауадтан аем, фала йын ма бон ницы у, ама катай канын. Келимат цырагъ ахаста, ама агъуыст саудалынджы аныгъуылди...

— Ноджыдәр ма дын әй иу хатт зәгъын, Аминат, де ‘пра тиу тәссаг адаймаг у, ама йә ахәстоны куына баканой, уәд ма бирә фыдбылызтә сараздәни! — хъуысы дарддәр Госәмайы мәстәлгәд хәләс.

— Дә Хуыцаумаә скәс, Госәма. Әнәуи дәр әфхәрд куы у. Йә цәстытә кәд фәцъынд уыдысты, уый бәрәг нәй, ама ахәм рәстәг дә цотәй дә цуры мачи уәд...

— Мә мәрдыстән, Аминат, иуәй-иу хатт дә ‘ппындәр нал фембарын. Цы зәрдайә тәригәд кәныс уыцы фәлхәрст залымән? Йә цоты йәхәдәг куы ратардта йә хәдзарәй.

— Хуыцауәй дә бауырнәд, Госәма, йә сывәлләттәм зулдыхы ныхас скәнын дәр йә зәрдаә никуы бакуымдтаид, йә уыстә йә куына бадомдтаиккой, уәд.

— Ныууадз, дә хорзәхәй. Тугъаны дәр милицәйән Кәлимат ахсын кәны?

— О, ма фыдыстән. Уыцы Хуыцауы налат әй ардауы. Фыдәвзаг дур халы.

— Әма куыдз у? Ардауын цәмән комы?

— Рынчынай йә куы ныууадза, уәд кәй хәуы?

— Дәу! Йә цоты! Йә сыхбәсты!

— Нәлгоймагма әдзүхдәр зылын хәуы. Әнә сылгоймагәй йын цәрән нәй.

— Уәдәма дын цы зәгъын, уый зоныс, ма хур? Ахәм зондахастимаә цыфәнды фыдгәнәгән дәр срастгәнән и, фәлә әз ма хъуыды ницы хуызы аивдзынән. Тугъанма фыцпаг уый сиса хәцәнгарз ама уал ахәстоны йәхәдәг абадәд йә фырты разәй, милицәмаә бон әртә хатты згъорыны бәсты, — йә ныхма фәләууән кәмән нәй, ахәм хәләсы уагәй дзуры Госәма. Аминат дәр кәрттәй цула не ‘ппары, ама быцау кәнынц. Куы сабырәй, куы мәстыйә, куы ‘нкбардәй, куы хәлдзәгәй, куы рәвдаугәйә, куы уайдзәфгәнгәйә. Сә иуы дәр нә фәнды басәттын. Алчидәр сә архайы йә зонд иннәйы сәры бауадзыныл. Алкәмаә дәр сә афтә кәсы, цыма ‘рмәстдәр уый хәцы рәстдзинады фарс. Госәма азымы дары Нагъуәйы, Ахмәт ама Хәсболаты, уәздан тугыл хәст кәй нә фәсты, уый тыххәй, Аминат та сын сә намыс цәсты гагуыйау хәхәхәны. Хъусын сәм ама дис кәнын иу хъуыддагыл. Госәма

кæй фауы, уыдонæй йæхи удæн мисхалы бæрц дæр æвзæрæй ницы зоны, афтæмæй сын мардæй, æгасæй сæ фæлхæрдтæ хурмæ хæссы. Аминæтæн та уыдоны азарæй йæ сæрыл куыройы фыдтæ разылди æмæ зындон арты басыгъди, уæддæр съл къæм абадын нæ уадзы. Мæ дыууæ цæстæй йæ уыдтон, йе ‘фсин æмæ йæ йæ лæг физонæгау цæхæрмæ куыд дардтой, уый, уæддæр сын сæ фыдгой канын нæ уадзы. Баба йæ мах тыххæй цал æмæ цал хатты бафхæрдта, уæддæр ныл йæхи нæ тигъ каны, уæдæ йæ фыдзонд тиуыл дæр йæ зæрдæ нæ ивы. Алан йæхи хъæбул у, æз та — йæ тызмæг расыггæнаг лæджы ‘фсымæры лæппу, йæ мад æмæ йæ фыды чи нæ хъæуы, ахæм сист къæбыла, уæддæр мæм афтæ кæсы, цыма мæн Аланæй къаддæр нæ уарзы, цыма мæныл йæ лæппуйæ æнувыддæр у. Ахæм хъуыддагæн царды уавæн кæй нæй, уый мæ зондæй æмбарың, фæлæ мæ зæрдæ мæ сæры коммæ нæ кæсы. Мæхи зонынхъом куы фæдæң, уæдæй фæстæмæ адæмæн сæ цæстытæм кæсын сахуыр дæн æмæ сын сæ цæстæнгасмæ гæсгæ сæ зæрдæйы уаг æнцонæй ахсын. Аминæт йæ фырты мæнæй фылдæр куы уарзид, уæд иу хъулон мийæ йæхиуыл комдзог æнæ рацæугæ нæ фæуид, фæлæ йыл никуы фæгуырысхо дæн. Ме‘нæсæрфат æфсымæр йæ хæрзгæнагыл зæрдæниз цы бафтауа, æндæр ын хорзæй кæй ницы фæуыдзæни, уый йæ фондз æнгуылдзы хуызæн зоны, фæлæ йæ уæддæр Аминæт йæхиуыл ныхасы, цæмæй ма схæтæгхуаг уа æмæ зæфцы фыдæй ма фесæфа. Хионыл дзы ахæм æнувыд адæймаг никуыма фæдтон. Цавæр зæрдæ тæлфы, цыма, йæ риуы? Цæмæй конд у, уагæр? Фыды мураь? Æнхъæл нæ дæн. Фыды мурмæ уыйбæрц хъæру æмæ уæздандзинад уавæн куыд и? Госæмайы загъдау, æвæццæгæн æм уæларвæй цыдæр тæфаг хæццæ каны.

Сыхы устытимæ йæ уынджы æрбадгæ никуыма фæдтон. Фæллад цы у, уый нæ зоны. Иудадзыг мæлдзыгау хæдзармæ цыдæртæ хæссы æмæ хæссы. Хъæбæр кæрдзыныл цæхх æрызæрды, адджынæн æй бахæры, давæггаг хæрагау йæхи баифтындзы æмæ боны цъæхтæй суанг изæрдалынгтæм — кустæ. Ноджы цалдæр куысты иумæ фæкæны. Кæрт фæмæрзы, цæхæрадон фæрувы, суанг ма бæлæсты бынтæ дæр ныссыгъдæг каны, агъуыстытæ фæфснайы, арахъхъ фæуадзы. Фылдæр хатт ма йæ къухтæ æлвисинаг къуымбилмæ дæр бахæццæ ваййынц. Дисаджы къухтæ йын ис, æвæдза. Цæмæ нæ арахсынц, ахæм нæй, бакастæй та — фыдуынд, дæрзæг, уæзæгджын, скъуыдтæ. Æдзух зæххимæ кæй архайынц, уый тыххæй йын йæ хуыз райстой. Се

‘нгуылдзтә цыма тасын дәр нә комынц, уыйау ныззылынтә сты. Хъады ма фенын ахәм къәдз-мәдз къалиутә. Зын бауырнән у, рәстәгәй-рәстәгмә йәм цы хәрзад уәлибәхтә бахәрын, уйдон уыцы ‘нәзәрдаисгә къухтәй конд ваййынц. уый. Йә тымбыл цәсгом хурмә ныссау и, нынцғылдтә. Альбомы йын цы къам и, уымә кәсгәйә адәймаг дисы бафты. Мәйтә әмә хуртә цы цәсгомәй кәсти, уый афтә тынг куыд аивта? Уәвгә, ‘рмәст Аминәты цәсгом аивта? Нә хъәуы хистәрти цәсгәмттә ахәм тыхстхуыз, ахәм фәләмәстхуыз сты, әмә дзы иуән дәр йә азтә базонән нәй. Сә цагъайраг уавәрти уайтагъд азәронд ваййынц. Ләгты та ма арахъхъ дәр сафы. Бындзытау мәлынц, уәддәр нозтыл сә зәрдә нә ивынц. Цәс сә тынгдәр цәгъды, уыйас ыл әнувыдәй-әнувыддәр кәнынц, әмә сә уый дәр цыргъ цәвәгау әнауәрдонәй кәрды. Афтә мәм кәсы, цыма не ‘ппәт дәр фыдәбонән райгуырдыстәм, цыма, әгъатыр дәлимонтә кәм бадынц, ахәм цымарамә бахаудыстәм әмә нә сә тых-сә бонәй бынмә ласынц.

— Гъей, хәдзаронтә, кәм бамбәхстыстут? — хъуытазмыр дзәнгәрагау уынды азәлыди милиционеры барджын хъәләс. Мин хъәләсы ‘хсән дәр әй базонин. Ахәм зәлангтәнаг у әмә диссаг! Йә хицауәй замманай азанхъәргәнәг рауадаид, хъәуы астәу цы дыууәсәрон мәзджыт уыди, уымәй клуб куына сарәзтаиккой, уәд. Цәмә нәм әрбацыди, цымә? Әвәццәгән, ме ‘фсымәры ахсынмә. О, ссардта ма йә! Йә хъустә бахъил кәнәд. Мәхәмәты къухы кәй ницы бафтдзәни, уый әмбарын, фәлә уәддәр мә зәрдәмә катай бахъуызыди әмә мә тыхсын кәны. Кәртидуары хъыррыст фәцыди.

— Цы кәныс, мә хәдзар, цы дә хъәуы? — хъуысы мәм Аминәты зәрдәлхәнән ныхас.

— Кәм и уыцы сәнтдзәф? — тызмәгәй йә фәрсы милиционер.

Ливәй сәм мә сәр адардтон. Тихаләджи хуызән дәргъәй-дәргъмә ләппу-ләг дуары цур ләууы әмә, кәлм хәфсы аныхъуырынмә куы хъава, уыйау Аминәтмә уәле дәләмә знәт кәст кәны.

— Дәумә нә дзурын? Әви къуырма бадә?

— Хъусын дә, хъусын, дә сәрылхәст фәуон, фәлә дә дзәбәх не ‘мбарын. Сәнтдзәф кәй хоныс?

— Тугъаны, әндәр кәй! — ноджы тызмәгдәрәй дзуры Мәхәмәт. Аминәт дзы тынг куы фәтәрсид, ууыл архайы,

фæлæ сылгоймагæн тæрсын йæ фæсонæрхæдджы дæр нæй.

— Мæнмæ куынæ и, мæ къона.

— Ис, ис! Кæлимæт афтæ зæгъы, уыцы дæләмæдздыдæй уæлдай, дам, æй ничи бамбæхстаид! Цæргæс куы фæста æмæ уæларвмæ куы стæха, уæддæр æй æз æрцахсдзынæн!

— Ахсын дын кæй æмбæлы, уыдон мæ сæрхъæн файнусты уынаффæтæм гæсгæ куы агурай, уæд сын сæ фæд дæр никуы ссардзынæ, мæ хур, — фæлмæн хъалæсы уагæй йæ фелхыскъ кодта Аминæт. Милиционерæн цыма йæ къух тæвд къæйыл асыгъди, уыйау æй фелвæста, йæ амонæн æнгуылдз Аминæты цæсгоммæ бахаста æмæ йæ æртхъирангæнагау тилы.

— Гъей, хъус-ма! Уæдæмæ дын цы зæгъын, уый зоныс?

— Цы, цы, мæ хæдзар?

— Дæ пъирийыл мидæмæ хæц, науæд дæ æз къаланчойы бантæрдзынæн!

— Цæй тыххæй, цæ? — цыма йæ не ‘мбары, уыйау æй фæрсы Аминæт.

— Закъонæварæгæн кæй не ‘ххуыс кæныс, уый тыххæй! Уæллæй, æз куы смæсты уон, уæд мæ уромæг уромын нал бафæраздзæни! Хицæуттæ мæм кърандасæй фыст дæр куынæ сты, уæд дын дæ хæлиудзых фырттæй фæтæрсдзынæн?! Мæ къæхтæй сыл куы ныллæууон, уæд ма мыстытау сæ цъист-цъист цæудзæн! Æмбарыс мæ æви нæ?

— Æмбарын дæ, мæ хæдзар, æмбарын. Дæуæн дæ бон бирæ у...

— Стæ-ма, ахæм домбай чи у, уымæ æз дæр бакæсон, — уынгмæ рахизгæйæ, хъазгæмхасæн дзуры Госæма. — А-а, Микъитт куы дæ, Микъитт. Æгас нæм цу, æгас. Дæ хонджытæ дыл кæм амбæлдысты?

— Микъитт нæ, фæлæ — Мæхæмæт! — Госæмайырæм цæхгæр фæзылди милиционер. — Стæй мæ хонын ницæмæн хъæуы! Æз хъуамæ Тугъаны ‘рцахсон æмæ йæ къаланчойы бантæрон!

— Æмæ уый тыххæй хъуамæ фырнымд сылгоймаджы ‘фхæрай? Дæ мады карæн куы у, гормон.

— Чи йæ ‘фхæры? Æз куы ницы... Мæхи, зæгъын, карзæй равдисон æмæ фæтæрса... Уæдæ Тугъаны цы хуызы ‘рцахсон? Хъасболат нæм къахихсыд баци, æмæ мæ хицауад бон-изæрмæ джыбы-джыбы кæнынц. Ссардтой кæройнаг!

— Микъитт, мæ къона, Хъасболатæн уал раздæр йæхи ‘рцахс.

— Цæмæн?

— Уыман амае йае фыртмае фыццаг уый систа хацангарз, да мады ‘фсымаеры та уыдоны разай бакае да кьаланчойы.

— Кай, кай?! — фагамал и милиционер.

— Колхозы сардар Солеманы.

— Уый та цай тыххай?

— Адэмы туг кай цыры амае сын сә хидваллояе йае хазгултән цъахсертә кай аразы, уый тыххай. Ави йын ды йае цастфалдахән митә нә зоныс? — хин фарст ай каны Го-сәма.

— Аз уыман ницы зонын! Ладжы давгайяе куына ‘рцах-сай, уад ын тәрхонганән най, — йае фындзы бын хъуыр-хъуыр каны Мәхамәт.

— О, гормон, уадә Тугъаны фәдыл цы бафтыдтә? Арвай зәхмә йае иу уынаг куына фәци.

— Загътой мын амае...Баргае мае нә фанды, фәлае цы мае бон у?

— Тугъаны агурыны бәсты-ма цом мидәмае амае иу сыкә баназ, — сә ныхас сын айста Аминәт.

— Нә, нә! Куысты рәстәг нуазын не ‘мбәлы, — йае къухтә стылдта милиционер, фәлае йае цастыты ферттывдыл бәлвырдзыны, аназын ай кай фанды, уый.

— Цом-ма, цом. Канын нын цы хъуыддәгтә не ‘мбәлы, уыдон куына кәниккам, уад афонмае цардәй къәртт әппариккам, мах та нә фаджысы мацәм, — загъта Аминәт амае йын йае цонгыл ахацыд, Мәхамәт йае фәдыл әрмахуыр фысау араст и, цыма абондәргъы уыцы хуындмае ‘нхәлмә касти. Аз та багуыбыр дән амае хъомдон сыгъдәг канын. Рәстәг куыд аивгъуыдта, уый әмбаргае дәр нә бакодтон. Иу афон та мәм кәртәй райхъуысти Мәхамәты зәллангәнаг хәләс:

— Уәлләй, Аминәт, дәу хуызән сылгоймаг Иры дзыхъхъы нә, фәлае әнәхъән Уәрәсейы дәр най! Ды сызгъәрин адәймаг да, сызгъәрин адәймаг! Аргъ дын кай най, уый әмбарыс ави нә?

— Әмбарын, әмбарын, мае хәдзар.

— Хәрәджы дымәг ай әмбарыс, хәрәджы дымәг!

— Гъемае афтә дәр фәуәд.

— Ма фәуәд, ма!

— Уадә дае куыд фанды?

— Мән фанды, цамәй Тугъаны мачи ссара! Ацы зәххыл дәу йеддәмае никәй хәәуы амае йае бамбәхс!

— Мæ цæст ма йыл куы ‘рхæцид, уæд æй бæргæ бамбæхсин.
 — Уый тыххæй дæ сæр дæр ма аных! Æз смудаг куыдзæй уæлдай нæ дæн, æцæг — ни, ни, ни! Хицау мын мæ фæстаг скъуырдаен, æмæ уынджы къæйыл аззайдзынæн!

— Цытæ дзурыс... Хи цонг лыггæнагау... Мæ былы былæй уддзæф не суаддзынæн...

— Æз дæ бирæ уарзын, Аминат! Уæллæй, мæ ныййарæг мадæй фылдæр! Дæ фыртты дæр дын бирæ уарзын! Раст цыма мæхи ‘фсымæртæ сты!

— Хуыцау дæ бауарзæд, Хуыцау.

— Кæм и, кæ, Руслан?!

— Сыбырмаæ ацыди æмæ шофырæй кусы. Тынг узал дзы ваййы, зæгъынц, æмæ йæм мæ зæрдæ ‘хсайы.

— Уый уым йæ уды дзæбæхæн уырыссаг сылтимаæ хаты, ды та йын узалæй тæрсыс! Ха-ха-ха! Уæллæй, Аминат, мæ хайрæдждын усы фарсмæ иу уысмæ бæрц ахуыссыны бæсты Сыбыры бинаг къæйыл баргъæвс! Ха-ха-ха! — хъæрæй та ныххудти Мæхæмæт, уынгмæ ахызти æмæ мæ иувæрсты, цудтытæгæнгæ, уырдыгмæ фæцæуы. Милиционеры дарæс ыл æппындæр нæ фидауы. Йæ даргъ цæнгæ ахæм уæгъд тылд кæны, цыма йæ пинджаччы дытæ афтид сты æмæ сæхи ‘гъдауай змæлынц. Æз, æвæццæгæн, ацы хистæрты никуы бамбардзынæн. Ардæм иблисæй æрбацыди, ардыгæй та дзæнæты маргъæй фатæхы. Къæссафæлдæхт цæмæ фæци, цыма? Ау, Аминæты смаггæнаг арахъмæ уыйбæрц тых и?

* * *

Мæ цыфыддæр знаджы мыл цы хайрæг сардыдта, нæ зонын. Адæймагæн йæ фист сæрыхъуынтыл къæмдзыг куы ныддæвдæг уа æмæ йæ гæбазгай куы рæдува, уыйау мыл Хъызылбег ныйичъи. Мæхи дзы атоныныл архайын, фæлæ мæ къухы не ‘фты. Мæ цæстысындз кæй у, уый дзы ‘мбæхстæ дæр нæ кæнын. Æмбæхстæ нæ, фæлæ ма йын æй комкоммæ дæр фæзæгъын, фæлæ мын мæ ныхæстæ, хъазыл дон бакалæгау, æрдумæ дæр нæ дары. Цыма йæхæдæг Хъарсы фидар басаста, мæн та йæ хуымы кæрон ссардта, уыйау мæм уæле дæлæмæ æнæрвæссонхуызæй æркæсы (ноджы мæлæты даргъ ныцци) æмæ мын йæ тыхджын къухæй мæ лæмæгъ уæхск æрхойы.

— Куыд дæ, мæ лымæнлæггаг? — фæзæгъы йæ гуымиры

хъаласай, аз дзы махи иуварс айсын. Уавгæ йæ хъалас ахам гуымыры дæр нæу, фæлæ йæ нæ уарзын, æмæ мын йæ алы фæзылд дæр анад у. Куы ма йе ‘фсымæр рахоны, куы йæ хæлар, куы йе ‘мбæстаг. Уыцы дзырдтæ ма разы ницы аххосджын сты, фæлæ йæ дзыхæй куы схауынц, уæд сæ ме сæфт фенын. Хъызылбег ма нæдæр æфсымæрæн хъæуы, нæдæр хæларæн, нæдæр æмбæстагæн. Цас æй нæ уынон, уыйас — хуыздæр. Адæймаг йе ‘ууæнкæй адæймаг у, уый та иудадзыг фæдфæливан митæ кæны. Маæ зæрдæйы уаг мын хорз æмбары, фæлæ маæ уæддæр иу ран нæ уадзы. Мемæ йæхи афтæ дары, цыма йыл мæнæй æнувыддæр ничи у. Мæнæ та ныр дæр хъæуы астæу маæ цурмæ ‘рбацыди æмæ мæм хъæрай дзуры:

— Куыд цæрыс, ме ‘фсымæр? Цыдæр тыхстхуыз дæ! Æвæццæгæн та дæ хæлафы скъуыд дзыппытæ афтид сты!

Зæрдæбынæй мыл худы, æцæг ацы хатт былысчъилай — нæ. Йæ хъаласы уагыл бæрæг у: йæхимæ дæр билеты фаг æхца нæй. Мæстæй маæ нæ мары, фæлæ мын уæддæр хъыг у йе нæджелбетт худт. Маæ магуырдынады тыххæй маæ адæмы цæсты цæмæ ‘фтауы? Стæй маæ ‘фхæрын цæмæ уæнды? Æниу мæм цæуыннæ хъуамæ уæнда? Цæмæй маæ хъуамæ стъæлфа? Маæ кæцы стугхтæн мын хъуамæ аргъ кæна? Мæнæ ам, уынджы къæйыл, магуыргурау кæй фæхитын æмæ, йæ фæстаг капеччытæй кинонæ билеттæ чи фелхæны, уыцы цагъайрæгтæм фырхæлагæй маæ былыцъæрттæ кæй фæхæрын, стæй, маæ цæссыгтæ ныхъуыргæ, фæстæмæ сæргуыбырæй талынг уынджы нæхимæ æвæндонæй кæй араст вæййын, уый тыххæй мын хъуамæ æрвылбон йæ сæрай кува? Кæуыл фæдарын, цыма, маæ зæрдæ? Маæ дзæгъæл къæхтæ маæ ацы æгадгæнæн бынатмæ цæмæ ‘рбахæссынц? Цæмæй маæ кæуинаг уавæр тынгдæр бамбарон æмæ ноджы ныхкъуырдæр фæуон, уый тыххæй? Иу хаттæй иннæ хатмæ маæ сæры зонд цæуыннæ бацæуы? Ахуыргæнджытæ æдзухдæр, кæрæдзи дзыхæй исгæйæ, иу ныхас кæнынц: «Ирбег зондджын лæппу у. Ирбег зондджын лæппу у». Ницы дæн зондджын лæппу! Маæ сæры исты куы уайд, уæд, лæгæн йæ кад къæхты бынмæ чи ‘ппары, ахам митæ нæ кæнин. Цы дæн, уый мæхицæй хуыздæр ничи зоны. Æдылы ницæйаг, æвæрæз! Кинонæ билет цæмæй райсай, уый дæм маæ уæд! Кæм и Хуыцау? Ацы магуыр дунемæ маæ цæмæ рауагъта?

— Маæ тæрс, маæ хæлар, аз дæ ныртæккæ фæмиддуар кæндзынæн, — цыма мын маæ хъуыдытæ бамбæрста, уыйау мæм сусæгвæндгæнæджы хъаласай дзуры Хъызылбег.

Алцыдæр маæ куыд æнцонай уырны, уый диссаг у, æвæдза. Йæ иу ныхасыл дæр ын не ‘ууæндын, афтæмай йæм æнхæлмæ кæсын. Цы нæ ваййы. Уæд та йæм искуыцæй æхца ‘рбафтыди. Æмаæ маæ уæд йæ хæлæсы уаг сайгæ кæны? Нæ, йæ зæрды ‘ндæр цыдæр и...

Адæм ивылд доны уылæнау гуылф кæнынц размаæ, бырсынц клубы къæсæрай мидамаæ, кæрæдзи сæрты хауынц, цыма хъаймæты дут ралæууыди æмаæ, æддейы куы баззайой, уæд се сæфт æрцæудзæни. Тæхудиæг не сты, йæхицæн дзы хорз бынат чи ‘рцахсдзæни æмаæ йæ уды дзæбахæн киномаæ чи бакæсдзæни! Рæвдздæр куы адынджыр уаин, уæд иу кино дæр æнæ фенгæ нæ ныууадзин. Æмбисонды хабæрттæ, дам, дзы фæвдисынц. Йæ мидис нæ, фæлæ мæм «кино» йæхæдæг дæр алæмæттаг дзырд кæсы. Цыдæр сусæгдзинад мæм дзы ивылы æмаæ маæ цырын кæны, маæ тутыл мын арт æндзары æмаæ маæ клубырдаæм схойы. Фидарæй маæ уырны: æхца мæм нæй, æмаæ кино маæ цæсты кæронай дæр нæ фендзынæн, фæлæ маæ зæрдæ уыцы æцæгдзинадыл нæ разы кæны, æмаæ маæ ныфс нæ сæтты. Цыдæр диссаг æрцæуынмæ ‘нхæлмæ кæсын. Хъуамаæ йæм ахсæв цыфæндыйæ дæр бахауон. Хъызылбег мартъийы бонай уæлдай нæу. Цы минут кæцырдаæм фæуыздæн, уый йæхæдæг дæр нæ зоны. Йæ сабыргæнæн ныхæстæ дæр маæ зæрдæ ‘лханынæн загъта, æндæр æм цæй æхца и. Бон-изæрмаæ хъæуы уынгты, дзæгъæлхæтæг куыдзау, æнæсæрфат ралли-балли куы кæны. Уымæй мын ницы пайда и. Фæлтау мæхи исты самал кæнын хъæуы. Уæвгæ, цы самал кæндзынæн, фыртыхстæй маæ сæр куы ницы ахсы. Ехх, ныр сырдонцъиу фест æмаæ мидамаæ батæх! Рудзынджы сæрмаæ зæрватыччы зæронд ахстоны былыл æрбад æмаæ киномаæ æнæмæтæй кæс. Уыцы уæгъды бæллиц маæ йæ уæлныхтыл цал æмаæ цал хатты саста. Мæхицæй йæ атæрын, фæлæ та маæ зæрдамаæ сусæгæй бахъуызы.

— Цом рæвдздæр, — маæ хъустыл уайы Хъызылбеджы ныфсæварæн хæлæс. Маæ цонгмаæ мын барджынай фæвнæлдта æмаæ маæ, нывонд фысау, йæ фæдыл фæласы.

Дуары иувæрсты байвгъуыдтам æмаæ фæйнаг быруыйы нарæг зыхъхъырыл цæхæрадонмæ бахызтыстæм. Маæ хæрзгæнæгмæ фæрсæгау кæсын, фæлæ мæм уый йæ ‘ргом не здахы, цыма мемæ фемдзаст уæвынаы тæрсы.

— Рудзынгæн йæ авт асастон, æмаæ гом у. Нырма йæ ничима зоны, æндæр афонмæ лæппутæ иууылдæр ууылты бабырыдаиккой, — дзуры мын сæрыстырæй.

— Емә дә куы базоной, уәд та? — фәрсын әй тарстхуы-зәй.

— Мәныл ма тыхс. Уый бәсты дәхиуыл схац әмә мидәмә бахиз. Әз та — дә фәдыл.

— Мән кинома кәсын нал фәнды.

— Рәвдзәр схиз, уый дын «нал фәнды!» Дә ауонай дәр куы тәрсай, уәд никуы ницы фендзынә! — фидар хәләсы уагай загъта Хъызылбег, йә къухтыл мә рогән фелвәста әмә мын мә фатхултыл фидар хәцы. Кәй мә нал ауадздәни, уый зонын әмә быхсын, мә уырзтәй гом рудзынг агурын, фәлә йә нә арын, әмә адәргәй мә зыр-зыр цәуы.

— Саст авг дзы нәй. Әвәццәгән әй фәстама сәвәрдтой, — куы мә 'руадзид әмә әнә исты бәлләхәй нәхима куы аирвәзин, уымә бәлгәйә, дзурын бынмә.

— Куыд әй сәвәрдтой? Чысыл раздәр әй куы асастон! — мәстыйә мыл бустә кәны Хъызылбег. Ногай та мәхи хәрдмә сивәзтон әмә куырмәджы старын, талф-тулфәй саст авджы бынат ссарыныл архайын. Галиу къухәй йыл бәргә фәхәст дән, фәлә уый циу? Мә къәхтә әнәнхәләдджы уәлдәфы ауыгъдәй аздадысты, әмә хәбәр зәхмә ратахтән. Мә рахиз синысәрәй мә уд схауы, мә къух авджы састыл фәлыг и әмә дуды, фәлә мә фырмастәй уыдонмә не 'вдәлы. Хъуамә зәххәй дур фелвасон әмә йә Хъызылбеджы сәрыл ныццәвон. Цы 'рбаци, цы? Вәртә цәхәрадоны уырдыгмә ныййарц и. Тыгъд быдыры ма тәрхъус фәцәйлидзы афтә, топпы гәрах куы фехъусы, уәд. Хуыцау мын мацы кәнәд, йәхицәй дзәвгар бәрзонддәр быруйыл цыма йә хәлафы фәдыг дәр нә андзәвыди, уыйау йә сарты хәрзәнцонай асәррәтт ласта. Уымән йә уд истәмәй куынә ауадаид, уәд ахәм быруйыл тыххәй тәргәйә дәр нә ахызтаид. Кәмәй фәтарсти, цыма? Куыддәр уыцы хъуыды мә сәры февзәрди, афтә мә хъустыл ауади нәлгоймаджы цинәвдылд хәләс:

— А-гъа, саг фәрәтмә 'рцыди! Әз абонсарәй дәумә куы 'нхәлмә кәсын! Ардәм-ма рауай!

Къәппәдджы кәй бахаудтән, уый бамбәрстон, фәлә мә зәрды мәхи 'нцонай раттын нәй әмә быруйырдем къуылых-къуылых фәлидзын.

— Әрләуу, куыдзы хәвдын! Әрләуу дын зәгъын!

Цәй әрләуу әмә цәй цыдәр. Мә сәр мә фат нал әмбарын, афтәмәй мәхи размә 'ппарын, кулдуар зыдәй агурын,

фæлæ йæ нæ арын. Тæппуддзинад та мыл фæуæлахиз и æмæ мын маæ цæстытæ ‘хгæны, æндæр цы хъуамæ фæуыдаид, ныртæккæ йыл мидаæмæ куы ‘рбахызтæн. Фыртас æмæ фырыстæй маæ зæнгты хъæру къаддæрæй-къаддæр кæны. Быруйыл цалдæр хатты куырм уæрыккау мæхи скъуырдон, маæ рахиз къах маæ фæсайдта æмæ иуварсырдæм фæцудыдон. Къæдзæхы йас лæг мыл сырдау йæхи ныццавта, маæ лыстæг цонг мын ацахста æмæ хъæр кæны:

— Кæй лæппу дæ? Дæу нæ фæрсын? Кæй лæппу дæ?

Диссаг сты ацы хистæртæ. Маæ фыды ном мын куы базона, уæд цыма хъуыддæгтæ иууылдæр лыггонд æрцæудзысты. Ноджы уыцы иу фарста æнæрынцойæ фæлхат кæны. Пателефоны ма иу ран хæлд пластинкæ фæзилы афтæ. Æз ныггуыбыр дæн æмæ ницы дзурын. Бабайæ нæ тæрсын, ома. Хъасболат маæ фыд у, уый зæгъын маæ сæрмаæ нæ хæссын. Стæй рудзынджы саст мæныл баззайдзæни, æмæ маæ скъолайы директор бафхæрдзæни. Нæ, фæлтау цыфæнды надæн дæр бабыхсдзынæн: маæ буар фæлтæрд у. Лæг мын маæ цонг тынгæй-тынгдæр æлхъивы.

— Кæй фырт дæ? — маæ хъусты нæры йæ маæстæлгъæд хъæлæс. Йæ дзых мæм æрхæстæг и, æмæ дзы ракалди арахъхъы, булчъы, хъæдындзы æмæ тамакойы ‘мхæццæ ‘нахъинон тæф. Расыг у, уый куы зыдтаин, уæд ын мæхи ахсын нæ бауагътаин. Йæ дзæмбытæй ма исты хуызы куы фæуæгъд уаин. Нæ, æгæр тынг мыл хæцы. Æнæбон адæймагæй маæ маæгуырдау уа. Алчидæр ыл тых кæны.

— Дæмæ чи уыди?

— Ничи.

— Куыд ничи?! Мæхи цæстæй йæ куы федтон!

— Мæмæ ничи уыди.

— Æ-æ, сæрхъæн, уый дыл гадзрахатæй рацыди, ды та йæ ‘мбæхсгæ кæныс!

— Æз никæй æмбæхсын.

— Чи уыди, уый зæгъ, æмæ дæ ныртæккæ киномаæ кæнын.

Æз фæхъус дæн. Дывыдон арты судзын. Ацы ‘гъатыр залымы къухтæм маæ чи баппæрста, ууыл ауæрдын нæ хъæуы. Йæ ном ын схъæр кæн æмæ киномаæ бацу. Нæ, уæд æз дæр уыйау æвзæр уыдзынæн, кæнæ ноджы æвзæрдæр. Фæлтау маæ ницавар кино хъæуы.

Маæ зæрдæ иучысыл кæй фæтасыди, уый лæг уыны æмæ маæ амидин кæны:

— Йæ мыггаг кæмæй у? Йæ ном цы хуыйны?

— Нæ зонын.

— Дæхи ном дæр нæ зоныс?!

Ногæй та ‘рбамæсты ис æмæ мын мæ сæр хойы. Æз дзы мæхи тонын, фæлæ мæ къухты ‘ппындæр хъару нæй. Æнахуыр зæрдæйы уаг та мæм фæзынди. Цæрын мæ нал фæнды æмæ ‘нхъæлмæ кæсын, фыдзæф мæ кæд ныккæндзæни, уымæ.

— Кæй фырт дæ, уый зæгъ, науæд дæ марын!

Мæ дзыхæй хъыпп-сыпп нæ хауы. Лæг мæ йæ быны ‘рнорста æмæ мын мæ фæрстæ къахæй нæмы.

— Рудзынг чи асаста?

— Цавæр рудзынг?

— Гъер ма ацы хуыйы хъыбылмæ кæс, ноджы ма мæ хын-джылаг дæр кæны! — бынтондæр сæрра и лæг, мæ цæстомыл мын хафт-хафтæй ралæууыди, æмæ мæ рустæ артау судзынц, фæлæ ницы дзурын.

— Ныртæккæ ма-иу дæхимæ фæкæс! Æз дæ бæхдонмæ куы баппарон, уæд æгæр дæр ма сдзурдзынæ!

Уыцы ныхæстæй мæ буар ауазал. Скъолайы иу бур бæх и. Дæндагæй хæцынмæ хъæхъхъаг куыдзæй уæлдай нæу. Айфыц-цаг иу дынджыр лæппуйы куыд бахсыдта, уый мæхи дыууæ цæстæй федтон, æмæ фыртæссæй мæ зæрдæйы гуыпп-гуыпп ссыди. Адæмы сæ зын уавæртæ кæй скарз кодтой, уый зонын æмæ сыл нæ дис кæнын, фæлæ уæддæр... Ау, ницæйаг авджы тыххæй ахæм æгъатыр ми куыд бакæндзæни? Йæ риуы зæрдæйы бæсты ихы къæртт и? Кæд мæ йæ фæдыл фæласы, уæддæр мæ кæронмæ нæ уырны, тугдзых сырд разындзæни, уый. Дæлæмæ дæр, уæлæмæ дæр иу чысыл авг. Иугæр мæ уый тыххæй мары, уæд мæ йæхи къухтæй амарæд, æндæр мæ бæхы къæхты бынмæ цæмæ ‘ппары? Адæргæй цы фæуон, уый нæ зонын. Мæхи дзы рæдувын, йæ къухтæм ын дæндагæй лæбурын, фæлæ мæ мисхалы бæрц дæр ницæмæ дары.

— Дæ ном цы хуыйны? — фæрсы та мæ ногæй.

— Гагуыдз.

— Кæмæй дæ?

— Бæтæгатай.

— Кæмæй, кæмæй?!

— Бæ... Бæтæгатай.

— Ма мæ сай! Ма мæ сай дын зæгъын, куыдзы хъæвдын! Махæн нæ мыггаджы ахæм æнаккаг лæппу нæй! — цыма

фæйнаджы зæгæл ныххоста, уыйау фидарæй загъта лæг, бæхдонмæ мæ баппæрста æмæ ма йæ ныхасмæ мæстæймаарагау бафтыдта: — Дæ мыггаг дæ зæрдыл куы ‘рлæууа, уæд мæм-иу фæдзур!

Мысын дæр нæ зоньн, мысын. Мæхи æнæмæнг хъуамæ Бæтагатай рахуыдтаин? Уæвгæ кæмæй у, уымæн цы зыдтон. Ныр мын мæ иу ныхасыл дæр нал баууæнддзæни. Уымæн къах — йæ роны, фæлæ ардыгæй исты хуызы аирвæзын хъæуы. Бæхдон-сатæгсау талынг. Исчи мын мæ цæст куы акъахид, уæддæр æй нæ фенин. Бæх цыдæр хæры, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма мæ уæлхъус лæууы. Ныртæккæ мæм дæндагæй фæлæбурдзæни, æмæ мæ цард фæуыдзæни.. Йæ хуыррыт куы ссæуы, уæд мæ удай мæ хуылфы ницыуал аззайы. Къуыммæ магуыр мыстау мæхи нылхъывтон æмæ стыр бæллæх æрцæуынмæ удаистæй æнхъæлмæ кæсын. Æрмæст бæхы хæстæй нæ тæрсын. Уымæй тæссагдæр хъуыддаг у ахуыргæнджыты æнæуынондзинад. Абондæргъы мæ удхарæй чи мары, уый мæ æвыдæй нал ауадздзæни. Киномæ рудзынгыл кæй бырыдтæн, уый мæ ахуыргæнджытæ куы базоной, уæд мæ се сæфт фендзысты. Сæ уайдзæфтæм хъусыны бæсты.. Ехх!.. Ардыгæй алидзын хъæуы, фæлæ куыд æгъдауæй? Æппындæр мæм куы ницы зыны. Уæдæмæ, ме ‘фхæрæгмæ бадзурон, æмæ куыддæр дуар фегом кæна, афтæ йæ иуварсты асыффытт ласон. Нæ, куы мæ баййафа, уæд мæ ныммардзæни..

Рæстæг мыл адаргъ и. Бæхы уынар мæм уыцы иугæндзонæй хъуысы, æмæ тас мæ рыст уæнгты сабыргай сысы. Баст куынае уайд, уæд мæ афонмæ бахсыдтаид. Мæхинымæр лæгæй фæбузныг дæн. Раздæрау мæм бынтон æгъатырæй нал зыны. Иугæр хъуыддаг афтæ у, уæд та дзы аирвæзæн и. Бæхдоны рудзынг ма уа, уымæн уæвæн нæй. Рудзынг, рудзынг... Ам уый тыххæй дæн, афтæмæй.. Нæ, фæлтау æнхъæлмæ кæсдзынæн. Лæгæн дарддæр йæ зæрды цы и, цымæ? Хорзæй — ницы. Уæдæ дзы уæд лидзын хъæуы. Айфыццаг, скъолайы кæрты хъазгæйæ, бæхдонæн æнæнхъæлæджы йæ гом рудзынгмæ фæкомкоммæ дæн. Рудзынг дæр нæ уыди, фæлæ хуымæтæджы цыппæрдигъон хуынкъ. Иугæр мæм кæртæй зынди, уæд мæ галиу къухырдыгæй ис. Мæхи йæм куы сивазин, уый мæ фæнды, фæлæ мæ ныфс нæ хæссын. Бæх мæм йæ хъус куы ‘рдара, уæд.. Нæ, нæ!

— Кæм дæ? — æддейæ мæм хъуысы лæджы рахуыст ныхас. Цавæрдæр тых мæ зæххæй фелвæста, æмæ арвыл цалдæр стъалыйы ауыдтон. «А-гъа, алидзæн ис!» — фæвзæрд мæ сæры.

Рудзынгма сгәшп кодтон әмә ме ‘нгуылдзты кәрәттәй агуыридурыл фәхәст дән.

— Дәу нә фәрсын?! Кәм дә? — әнархәәцәй мәм дзурыләг. Мә фәстаг хьарутәй мәхиуыл схәцыдтән әмә рудзынгыл бәхбадт акодтон. Фыртәссәй мә зәрдәйи дзәхст-дзәхст цәуы, мә хид мә кьәхты бынәй кәлы. Дуары дзыгьал-мыгьул ссыди, әмә зәхмә асәррәтт ластон.

— Фәләуу-ма дзы афтә, фәләуу, куйдзәйгуыр! — мә фәдыл хьәр кәныләг, фәлә йәм әз нал хьусын. Мә тых-мә бонәй лидзын ме‘нәуынон бынатәй. Сәрибарәй ма хуыздәр исты и, цымә?

* * *

Әрдзы нывтәм кәсынаһи нукуы бафсәдин. Сә бирә хуызтә әмә ахорәнтәй мә әдзүхдәр дисы ‘фтауыңц. Мәнә та мын ныр дәр әнахуыр хьулон арв ме ‘ргом магнитау йәхимә здахы. Хәрз әрәджы дәр ма йә сыгьдәг риуыл хур тәмәнтә калдта, ныр ыл сау мигьтә ‘ртыхстысты, әмә, хәхты сәрмә ләууы әви сә фәстә бамбәхсти, уый зын равзарән у. Афтә мәм кәсы, цыма уыдон әнәуи мигьтә не сты, фәлә цардәгас уәйгуытә сты әмә знәт фурды абухгә уыләнты сәдәсәрон калмимә мәләтдзаг тохы бацыдысты. Сә туг кәлы, ранәй рәтты скултә и әмә сырх-сырхидәй әрттивы. Әрыгон чызг сәнт-урс дарәсы, размә тындзы, кәмәдәр йә кьухтә ивазы, фәлә йәм нә хәццә кәны. Иу афон ыл мигьтә тугдзых сырдау сәхи ныццавтой әмә йә гәбазгай фәйнәрдәм фәхастой..

Арвәй мәм ахәм әбуалгь нывтә кәй зыны, уый дзәгьәлы нәу. Мә кьәрцхьус зәрдә та рагацау цыдәр әнкьары, әмә мәхимидәг тыхсын.. Цәмәй ме ‘рхәндәг уаварәй фәрвәзон, уый тыххәй мә цәстытә тасәфтауәг мигьтәй атыдтон әмә сындәггай нәхимә араст дән. Цы хонын, цымә, нәхимә? Тәрсгә-ризгәйә кәдәм бахизын, уыцы кәрт, әви, ме сәфт кәмәй уынын, уыцы хәдзар? Сә дыууә дәр мын әцәгәлон сты, әмә сә хи рахонын мә зәрдә нә комы, фәлә сәм уәддәр цәуын. Ныртәккә та мын узал уаты уымәл тәф мә уләфәнтә ахгәндзән, ме скьуыд хызын черниләйәдзаг стьолмә баппардзынән, хьыррыстгәнаг тьахтиныл дзәвгар рәстәг джихәй фәбаддзынән, стәй әвәндонәй мәхиуыл схәцдзынән әмә Аминәтмә кьәмдзәстыгәй ацәудзынән. Әндәр мәхи кәуыл бафәдзәхсон, уый нә зонын, Аминәт мә әмбары әмә мын

куыстмæ цаугæйæ йæ заронд скъаппы исты хæринаг ныууадзы. Йæхи хъæбулыл мæ нымайы, мæнæн та мады ад кæны, фæлæ мæм уæддæр аив нæ кæсы иудадзыг искай къæбæр хæрын. Мæ дурзæрдæ фыд æмæ мæм йæ налат ус се ‘ргом куы раздахиккой, уæд никæйуал хъыгдарин, фæлæ мæ куыдзы хъуыды дæр нæ кæнынц. Мæ цуры сæхи афтæ дарынц, цыма сæ дыууæхстонæй Тугъан нæ бахста, фæлæ æз. Мæ магуыр æфсымæры фæдыл бафтыдысты æмæ йæ Микъитты «къалончойы» фынддæс суткайы фæбадын кодтой, фæлæ уымæй сæ маст не ссыди. Йæ фыдракæнды фаг, дам, æй нæ бафхæрдтой. Милицæмæ лæбурдтой, фæлæ сæ къухы ницы бафтыди, æмæ Кæлимæт йæ судзгæ фыдæлгыстытæм бавнæлдта:

— Йæ цæммар цæстытæ рахауæнт æмæ йæ бонтæ Сыбыры бинаг къæйыл зыр-зыргæнгæйæ арвитæд! Мæ уды тæригъæдæй йæ зæрдæ йæ риуы бампылæд æмæ адæмы къæхты бын æгадæй амæлæд! Цæнкуылтæ æмæ гуылмызтæй фæхитæд, йæ къухтæм хæцæнгарз райсынхъом куыд никæдуал суа!

Булæмаргъ зарын уыйбæрц нæ уарзы, мæ дыккаг фыдыус æлгытын цас уарзы. Мæхи зонинхъом куы фæдæн, уæдæй фæстæмæ цынахуызон æлгыст фехъуыстон, ахæм нал баззæди. Æмдзæвгæтæ уыйбæрц нæ зонин, æлгыстытæ цас зонин, фæлæ мæ уæддæр Кæлимæт арæх дисы бафтауы. Иры сылгоймæгтæн æлгытынæй ерыстæ куы уайд, уæд се ‘ппæтыл дæр фæуæлахиз уайд. Йæ маст æлгъитгæйæ ссæуы æрмæст. Цыма йæ цæстытæ сæрттивынц, йæ тар цæсгом ныррухс ваййы.

Тугъан та... Йæ азтæ нæ амыдтой, стæй хъæуы номдзыд хистæртæ тæрхоны лæгтæм æрхатыдтой, æндæр йæ фæндаг æцæгдæр «Сыбыры бинаг къæйма» цыди. Уæвгæ, ме ‘фсымæр йæ фыды уæзæгмæ бацауыны бæсты цыфæнды ахæстоныл дæр сразы уыздæн. Йæ ‘мгъуыд бонтæ куы ахицæн сты æмæ нæ картмæ гомгæрццæй куы ‘рбахызти, уæд мæм ахæм фæлмæстхуыз фæкасти, цыма мæрдтæй рацыди. Æрмæст ма дзы царм æмæ стджытæ баззæди. Йæ бецыкк æнæуи дæр фаст никуы уыди, уæд та бынтон схæмпæл и. Йæ тæригъæддаг цæстытæ мидæмæ бахаудтой. æмæ ма цы мæнг æртгывд кодтой, уый дæр ахуыссыди. Арф кæмдæр дзы нымбæхстысты маст æмæ æнæуынондзинад. Уыцы дыууæ удхор æнкъарæны йæ уый размæ дæр цух нæ уагътой, ныр та йæ ‘мбæлццон систы. Фæстиæттæгæнгæ уатмæ бацыди æмæ йын йæ ‘нæцагъд къултыл æнкъардæй афæлгæсыди. Цыма сæ æнусмæ хицæн кодта æмæ сæ йæ зæрдæйы бавæ-

рынма хъавыди, уыйау сæм æдзынæг фæкасти, стæй тыргъма ахызти æмæ æртхъирæнгæнагау хъæрай загъта:

— Цин кæ, мæ зынаргъ фыдыус: дæ тын дæ къух ссардта! Абон дæ цæсты сындзæй фервæздзынæ, фæлæ дæ зæрдыл бадар, мæ гыццыл æфсымæрæй зынаргъдæр мын ничи у, æмæ йæ куы бахъыгдарат, уæд уæ гуырай райгæ ут! Ацы хатт уæ кæй нал фæивгъуыйдзынæн, уый дæ фыдзонд лæгæн зæгъ æмæ йæ къухтыл йæхимæ фидар хæца!

Фыццаг хатт дзы фехъуыстон ахæм ныхæстæ, æмæ мæ зæрдæ цинай атыппыр и, мæ цæстытæ доны разылдысты. Уынгма куы фæцæйхызти, уæд мæ фæндыди мæ тых-мæ бонæй ныхъхъæр кæнын: «Тугъан, ма ацу! Нæ бирæгътимæ мæ иунæгæй ма ныу-уадз!», фæлæ мæ дзых схæлиу кæнын не сфæрæзтон. Исдут мæм афтæ фæкасти, цыма мæ риуы цыдæр хал аскъуыди, цыма рæхджы ме ‘фсымæрыл исты фыдбылыз æрцæудзæни, æмæ йæ нал фендзынæн. Мæ хъуыдыйæ фæтарстан æмæ йæ фæдыл азгъордтон, фæлæ уымæн бæстыл йæ кой дæр нал уыди. Æнæнхъæлæджы цы хъарм уддзæф æрбаулафыди, уым миты тъыфылау атади, æмæ уынды къæйыл сагъдауæй баззадтæн. Ныр тыхст æмæ уырыдæй æвæндонæй цæуын нахимæ. Уынды фæйнафарс заронд каутæ мæнгæфсонæй хъахъхъæнынц афтид цæхæрадаттæ. Искуы-иу ран ма дзы нартхоры хъæдтæ бæстытæй лæууынц æмæ се ‘фснайджытæм уæнгмардæй æнхъæлмæ кæсынц. Бæлæстæ сбæгънæг сты, æмæ сæ уындæй адæймаджы зæрдæ нал рухс кæны. Алыхуызон рæсутд мæргътæ хъарм бæстæм атахтысты, æмæ та фыдынд халæттæ хъуахъ-хъуахъгæнгæ хъæумæ сæхи æрбайстой. Фыдынд дæр уыйбæрц не сты, фæлæ сæ уæддæр æз нæ уарзын. Æвæццæгæн, хæдмæлхор кæй сты, стæй семæ уымæл узал æмæ зæрдæ-уынгæггæнæг æрхæндæг кæй æрбахæссынц, уый тыххæй.

Хæдзæртты сæрмæ тохынатæй фæздæг калы, æмæ йæ цъæх ахорæнтæй изæры рухс мынæг кæны. Абонсарæй æххормаг хъуццытæ хурсыгъд быдыры хус кæрдæджы хæлттыл сæ дæрзæг былтæ фæрахаф-бахаф кодтой æмæ ныр сæ хæдзæртты цур мæгуыргуртау æрхуымæй лæууынц. Нæ сыхæгты æдылы хæрæг йе ‘нахъинон уастæй бæстæ йæ сæрыл систа. Хъызтæ йæм æрбамæсты сты æмæ сæ цъæхснаг хъæлæстæй схъахъа кодтой. Уый сæм фаг нæ фæкасти æмæ ма йыл сæ базыртæ дæр сцагътой. Хæрæг фæсыпп и, фæлæ уæддæр хъызтæн се знæг хъуыр-хъуыр не ‘нцайы. Æрæджиу уыдон дæр басабыр сты, æмæ

хъæу йæхимæ хъусыныл фæци. Нæ хæлддзæг хæдзармæ æрбахæццæ дæн. Йæ акомкоммæ сагъдауæй лæууын æмæ йæм æдзынæг кæсын. Алан уым карчы æйчытæ арæх æмбæхсы. Куы йын бамбырд ваййынц, уæд сæ аджы сфыцы, æмæ сæ иумæ бахæрæм. Йе 'варæнтæ йын куы басгарин. Кæд дзы исты уайд æмæ мæ Аминæтмæ цæуын нæ бахъæуид. Гыццыл бæллиц дæр бæллиц у. Йæ базыртыл мæ систа æмæ мæ цæхæрадоны 'рдæм фæхæссы, мæ хъустыл цыдæр æбæрæг ныхасы хицæн мыртæ уайынц, фæлæ кæцæй цæуынц, уый бæлвырд нæ хатын æмæ сдзæггæлгаст дæн. Кæд мæ Хуыцау нæ фæливы, уæд дыууæ хъæлæсы сты. Иу дзы мæ хойы у, иннæ та йæ уарзоны. Æмæ ацафон ам цы кусынц? Цыма мæ пец æрцахста, уыйау дуаргæрон бандзыг дæн. Мидамæ бакæсын дæр нæ уæндын, алидзын дæр мæ нæ фæнды. «Суадонæй мæм сыгъдæгдæр цы чызг кæсы, уый йæ сæрма исты 'взæр хъуыддаг æрхæсдзæн?» — фæрсын мæхи, фæлæ мæ фарстæн дзуапп раттын нæ фæразын.

— Мæхицæй дæ фылдæр кæй уарзын, уый хорз куы зоныс, уæд мæ фæндыл цæуыннæ разы кæныс? — бæлвырд мæм хъуысы Барысбийы хъæлæс.

— Æз дæр дæ бирæ уарзын, фæлæ ме 'фсармы сæрты ахизын мæ бон нæу, — фидарæй загъта Зæлина, æмæ дзы мæ зæрдæ барухс и. Чысыл раздæр мæ катыйыл цы дызæрдыг хъуыдытæ бафтыдтой, уыдонæн сæ фæд дæр нал баззади.

— Лидзгæ куынæ акæнæм, уæд нæ хъуыддагæй ницы рауайдзæни.

— Цæуыннæ?

— Дæ фыд дын чындзæхсæв нæ сараздзæни.

— Кæцæй йæ зоныс? Уæд та мæ паддзахи чызджы 'рвыст акæндзæни. Бавзар уал æй...

Барысби, дарддæр цы дзура, уый нæ зоны, æвæццæгæн, æмæ хъусæй лæууы.

— Минæвæрттæ æрвитын дæ нæ фæнды? — æнкъардæй йæ фæрсы Зæлина.

— Уымæй тынгдæр мæ ницы фæнды, фæлæ... — Лæппу йæ ныхас æрдæгыл фескъуыдта. Йæ хъæлæсы уагыл бæрæг у, тынг кæй тыхсы, уый.

— Фæлæ цы? — тыхстхуызæй йæ фæрсы чызг.

— Кæлимæт мæ мадæн афтæ, æз, дам, уыцы... уыцы... æнаккаджы кад æмæ радæй æрвитын нæ бауадздзынæн.

— Афтæ загъта?

— Ноджы ‘взәрдәр.

— Әз ма дис кәнын, куыд рәсугьд номай ма рахуыдта.

— Уый цыфәнды дзурад, әз дә хорз зонын...

— Йә гумыры ныхәстә мәнмә дәр нал хъарынц, фәлә әцәгәлон адаймаджы зәрдәйы чъизи фәд ныууадзынән әгәр дәр ма сты.

— Ма тәрс: ма мад искай ныхәстыл афтә әнцонай не ‘ууәнды.

— Уәдә нәм минавәрттә әрвитын цәуыннә уадзы? Ма фыдыусай нә уәнды?

Барысби йын цы дзуап радта, уый нә зоны. Әвәццәгән, йә уарзоны сайын йә сәрмә нә хәссы, рәстдзинад зәгъын та уәндгә нә кәны. Ма зәрдә мын цыдәр әлхъивы. Ма хойән тәригъад кәнын, фәлә йын цәмай баххуыс кәнон, уый нә зонын әмә мәхимидәг тыхсын.

— Зәли, ма фәндыл сразы у, науәд нын нә цард фехалдзысты, — хъуысы мәм Барысбийы ләгъзтәхуыз хъәләс.

— Чи?

— Уымай ма ма фәрс: ма бон дын әй зәгъын нәу.

— Фаг ма нә уарзыс, әндәр ма ахәм ахсджиаг хъуыддаг не ‘мбәхсис.

— Ма сыгъдәг удай дын ард хәрын, Зәли, а дунейыл дәуай фылдәр никәй уарзын, фәлә дә уый ницәмән хъәуы. Фәлтау мемә цом әмә нә цард саразәм.

— Әз ма цард бирәгъау ралидз-балидзгәнгәйә нә аразын. Әвддәс азы йеддәмә мыл нәма цәуы, афтәмай сәдәәздзыд зәрөнд усай фылдәр хъизәмәрттә бавзәрстон. Ныр ма зынтай фәрвәзынмә куы хъавын, уәд та ногәй мәхи судзгә цәхәрмә баппарон?

— Цәмән афтә зәгъыс, Зәли? Ау, мәныл не ‘ууәндыс?

— Нә амөнды ныхмә чи у, уый мын куына хъәр кәныс, уәд дыл цы зәрдәйә баууәндон?

Барысби та ныхъхъус и, стәй дзы әрәджиау әвәндонәй схаудта:

— Фәхәрам әм уай, уый ма нә фәнды.

— Дә мад у?

— О, — рынчыны хъәрзтау сивәзти ләппуйы риуәй.

— Уәдә ма йемә куыд цәрын кәныс? Дардмә ма йе сәфт чи уыны, уый мын хәстәгмә цы митә бакәндзәни?

— Хорз дә куы базона, уәд дәм йә зәрдәйы уаг аивдзәни.

— Нæ ма уырны. Кæй нæ уарзай, уымæн йæ хæрын цъæм-цъæм, йæ цауын сæпп-сæпп. Æнæаипп адæймаг нæй, æмæ мыл ма алы рæдыды тыххæй дæр уæззау цаф куы уайа, уæд бирæйы фаг не суыдзынæн.

— Æз дæ бахъахъхъæндзынæн.

— Кæмай? Дæ ныййарæг мадæй? — æнахуыр фарст æй кæны Зæлина.

— О, ма ныййарæг мадæй! — хъæддых дзуапп ын дæтты Барысби, фæлæ йыл ма хо не ‘ууæнды.

— Ма ма худын кæн. Царды афтæ нæ ваййы.

— Царды цы не ‘рцæуы, ахæм хъуыддаг нæй. Кæд уæ ныхас карæдзиуыл не сбада, уæд нæхæдæг хицæнæй цардзыстæм.

— Ма зæрдæ мын æлхæныс?

— Нагъ.

— Уæдæ зæххыл мадæй зынаргъдæр ницы ис. Мæн ма мад уынджы къæйыл куы ныууагъта, æмæ йæ ма зæрдæйæ атонын куынæ фæразын, уæд, авгау æрхауынæй кæмæн тæрсы, уый йæ йæ усы тыххæй аппаратзæни?

— Æппаргæ йæ нæ акæндзынæн, фæлæ йын ма царды ‘мбалы æфхæрын дæр нæ бауадздынæн! Цом мемæ, Зæли!

— Ахæм курдиатимæ мæм макуууал æрбацу, Барысби. Бон изæрма дæ куынæ фенын, уæд æхсæв бонмæ ма цæстытæ не ‘рцъынд кæнын. Ма удæн дæуæй адджындæр адæймаг нæй, фæлæ дæ фæндыл никуы сразы уыдзынæн.

— Цæуыннæ?

— Уымæн, æмæ ма дæ хæдзармæ сæрыстырæй бацæуын фæнды. Иугæр ма ныййарджыты нæ хъæуын, уæд хъуамæ ма ног бинонты ‘хсæн дæр ныхкъуырдай царон?

— Зæли, дæ зонд аив, науæд нæ дарддæры цард фæсмойнаг фæуыдзæни.

— Нæ, Барысби, цы хъуыддаг нæ сараздынæн, уый ма ма дом.

— Куы дæ аскъæфон, уæд та?

— Тыхыскъæфт ма куы акæнай, уæддæр худинаджы гакк мæныл сбаддзæни. Сидзæрæн йæ хъысмæт ахæм у. Æмæ дæ æгад ус цæмæн хъæуы? Фæлтау дæ ныййарджытимæ баныхас кæн æмæ рæсугъдæй баиу уæм.

— Фыд разы у, фæлæ мад къæрттæй цъула не ‘ппары.

Уарзæттæм ма хъусон, уый ма нал фæндыд. Ма къæхты бын куыд ницы къæрцц фæцæуа, афтæ ма къахфындзтыл слæу-уыдтæн æмæ иуварс ахъуызыдтæн. Ма зæрдæ цы уæззау уыди,

уымай тынгдәр ныууәззау и. Тәхуды, иу хатт хорз хабар фехъу! Цы Зәлиһә, цы Тугъан, цы мәхәдәг — иу дәр нә амондджын нәу. Нә ныййарджытә та махәй аһамонддәр. Мә хъәубәстәм кәсын, әмә се ‘пәт дәр кәуынц, дзыназынц, сә хъысмәтты әлгъитынц, кәрәдзи хъуын-хъис тонынц, Ныр Барысбийы мады бафәрс, Зәлиһә дын әвзәрәй цы сарәзта, зәгъгә, уәд цы зәгъид цыма? Дә цәрәнбонты мәлдзыджы дәр макуы бафхәр, адәмы зәрдәхудтәй дәхи фәххәхъхән, әмә дә кәмәддәрәгон сылгоймаг йе сәфт уынад!.. Әмә ма Зәлиһә — гъа, йә тут, йе стәг нәу әмә йыл нә ауәрды, фәлә йын йәхи хъәбул та цы кодта? Дзидзи кәмән бадардтай, әрхәәцмә кәуыл нә хъәцыдис, уый йә уарзон адәймагимә цәрын ма уәдз. Цы ма уа уымай стырдәр фыдракәнд? Әгәр гыццыл дән, әмә мә ницәмә әрдардзәни, әндәр әй бафәрсин. Уәвгә йә цы фәрсин. Йә ләппуы цард чи халы, уый мәнмә байхъусдзәни?

— Мә рәсугъд әфсымәр, ам цы ми кәныс? Нәхимә цәуыннә цәуыс? — мә хъустыл уайы Зәлиһәйы хәләс.

Куыд тагъд фәхицән и йә уарзонәй? Әвәццәгән, фәхлы и йемә. Мә алыварс мә цәст ахастон әмә дисы бафтыдтән. Хъәу талынджы куыд аныгъуылди, уый әмбаргә дәр нә бакодтон. Мә сагъәстәм ма мә хойы сагъәстә дәр бафтыдысты әмә мын мә цәстытә сәхгәдтой. Уираг дурай амад сисмә әнцойә цас фәләууыдтән, Хуыцау — йә зонәг. Зәлиһә мә йәхимә әрбалхъывта, әмә мын иучысыл фенцондәр и.

— Зәлиһә, цы, уый зоныс? — фәрсин әй зәрдаивәй.

— Цы, цы, мә хәдзар?

— Барысбийы мад дә цәуыннә уарзы?

— Кәцәй йә зоныс?

— Уә ныхас уын фехъуыстон.

— Искәмә сусәгәй хъусын худинаг у.

— Уә цурмә әнәнхәләджы бафтыдтән. Кәд та дзы, зәгъын, Алан әйчытә бамбәхста...

— Уәддәр искәй ныхәстәм хъусын аив нәу. Иннә хатт-иу афтә мауал бакән, нә?

— М-гъы, — мә сәр батылдтон әз әмә та йә ногәй фәрсин: — Уәддәр дә йә мад цәй тыххәй нә уарзы? Тынг хорз адәймаг куы дә.

Зәлиһә зәрдәбынәй ныххудти. Фәстаг рәстәдджы йә афтә худгә нукуууал федтон, әмә әз дәр бахәәлдзәг дән.

— Уыман æмæ йæ хо нæ дæн, стай мæ дæу хуызæн нæ зоны.

— Æз дæуай куы уаин, уæд йæ фыддæрагæн Барысбиимæ бацæрин, фырмастай йæ зæрдæ куыд атона.

— Цы дыл æрцыди, мæ рæсугъд æфсымæр? Ахæм æгъатырай дæ куына зыдтон.

— Уæдæ мын мæ хойы цауыннæ уарзы? Æз ай дæу тыххæй маргæ дæр акæнин!

— Æрсабыр у, Ирбег, марынай ницы пайда и. Мæн фыдæх нæ хъæуы, фæлæ уарзондзинад.

— Æмæ дæ Барысби бирæ куы уарзы! Æз ыл æууæндын, Зæли.

— Æз дæр ыл æууæндын, фæлæ иу михыл кау ничи бийы. Йæ бинонтæ мæ куына уарзой, уæд нын нæ цард фехалдзысты. Баба æмæ гыцци кæрæдзиуыл æрхъæцмæ дæр нæ хъæцыдысты, фæлæ сын бинонтæ сæ зæрдæтæм марг бауагътой, æмæ фæхицæн сты. Айфыццаг дæ фыдмæ куы байхъуыстаис. Фæсмонай йæ къухы фыдтæ хæры, фæлæ ма ныр цы? Байрæджы и. Айчы хъузг куы асæтты, уæд ын баныхасæн нал ваййы.

— Уæдæ ныр куыд? Дæ зæрды цы ис?

— Нæ зонын, мæ рæсугъд æфсымæр, нæ зонын. Фæлтау ай куына бауарзтаин...

— Уæд та йæ фæдыл алидзис?

— Æз куыдзы къæбыла нæ дæн, Ирбег. Æз адæймаг дæн, æмбарыс, адæймаг, æмæ мæ кадджынай царын фæнды, æгадæй нæ, фæлæ.

— Чи зоны, йæ мад дæр дæ бамбара...

— Йе ‘вастай йын йæ фыртимæ куы бацæрон, уæд мын мæ къæйных ми нæ ныббардзæни. Адæймаг æнауæрдон у. Сывæллаттæ мын куы рацæуа, уæд уыдон дæр мах хуызæн схæтæгхуаг уой?

— Хуыцау бахизæд! Фæлтау дæ ницы хъæуы! — талф-тулфæй сдзырдтон æз, стай йæм тыхстхуызай скастæн, — Зæли, æмæ ды дæр гыццийæу дæ цоты дзæгъæлæй ныууадзис?

— Нæ, мæ хур, нæ! Мæ хъæбулты ныууадзыны зонд мæм цы бон æрцæуид, уыцы бон æз мæхи амарин!

Мæ хо йæ ныхæстæ афтæ зæрдиагæй загъта, æмæ йын фæтарстæн, цыма æцæгдæр йæхи марынмæ хъавы.

* * *

Ныййарæг мад. Куыд адджын дæ, уый диссаг у, бæгуыдæр. Хъотырджынау мæ талынджы ныууагътай, уæддæр, рæстуд зæдау, сыгъдæгæй баззадтæ мæ риуы. Дæ гадзрахат фæтыхджындæр дæ уарзтæй, уæддæр йæ Хуыцау дæ мæ удæн. Дæу азарæй ныххæлæттæг мæ цард, уæддæр дæумæ тырны мæ зæрдæ. Дæ гыццыл чызгыл аудыс æрвылбон æмæ дæ тыхст фырты нæ мысыс, уæддæр дæ рухс сурæт йæ цæстыгæй нæ лидзы.

Ныййарæг мад. Куыд адджын дæ, уый диссаг у, бæгуыдæр. Нæ мæ агурыс. Нæ дæ хъæуын æппындæр, уæддæр дæм æз æхсызгонæй тындзын. Цæмæн, цымæ? Цы мæ фæнды ссарын? Мæ бон дын æй зæгъын дæр нæу, фæлæ дæм æз уæддæр цæуын, цæуын, цæуын...

Хур аныгуылди раджы. Мæ разæй мисхал дæр нæ зыны. Уый æдде ма узал дымгæ кæцæйдæр зæгъы лыстæг гагата хæссы æмæ мын сæ мæ цæстгомыл цæвы. Хъæды рагъæй мæм хъуысы стонг бирæгъы тæригъæддаг ниуын æмæ мын мæ хъуыдытæ йæхимæ здахы. Мæ мидкатайыл мын цырынгæнæн мыртæ 'фтауы, фæлæ мæ уæддæр нæ уырны, мæ мадыл сæрæгасæй нæ сæмбæлдзынæн, уый. Тугъанимæ йæм куы цæуиккам, уæд хуыздæр уайд, бæргæ, фæлæ та йæ Хуыцау йæхимæ фæхаста. Цæй, кæд мын иунæгæй дæр ницы уайд. Мæ нымадмæ гæсгæ мæ хъæумæ бирæ нал хъæуы.

Рувæстæ, цыма сæ хъæст се сфæлдисæгмæ хæссынц, уыйау тыхстхуызæй рæйынц, мæнмæ та афтæ кæсы, цыма заргæ кæнынц. Ахæм рæсугъд хъæлæстæ сын и, уый нæ зыдтон æмæ сæм цымыдисæй хъусын. Æллæх! Доны ныххаудтæн. Мæлæты узал у. Цæмæй ма басийон, уый тыххæй махи размæ аппæрстон æмæ гуыргъахъхъ фæндагыл згъорын. Бирæгъы ниуын мæм бæлвырд фæхæстæгдæр и, æмæ мæ зæрдæмæ цыдæр тас бахъуызыди. Ехх, ныр хæцæнгарз ма уæд! Цæй хæцæнгарз æмæ цæй цыдæр! Æгæр-магуыр мæм къæцæл дæр нæй. Дыууæизæрыастæу иу хъæуæй иннæмæ араст у, æмæ дæ къухмæ мацы райс! Кæд фæзондджындæр уыдзынæн, цымæ? Уæвгæ, бирæгъы хуызæн домбай сырдæн михæй дæр ницы бакæндзынæн. Уыцы æнæрай хъуыды мæ сæры ныффидар и æмæ мын сабыргай мæ ныфс сæтты, мæ зæнгты хъæру мын исы. Мæ буар лæмæгъ кæнын райдыдта, фæлæ ме згъорынай не 'нцайын.

Арæх мæм цы ныхмæвæрд æнкъарæнтæ фæзыны, уыдон та мыл фæуæлахиз сты. Мæ бон ард бахæрын у, цæрын мæ кæй

на фæнды, уый тыххæй. Кæд æцагдæр афтæ у, уæд малæтæй цæмæ тæрсын. Æвæцæгæн, цардæн йæ рæсугъддзинадмæ бæллын, фæлæ мæ къухы не ‘фты, æмæ дзы ме сæфт уынын, малæтан та йæхицæй нæ, фæлæ йæ хъизæмæрттæй тæрсын. Æбуалгъ мардæй кæй бафæнддзæн мæлын?

Къуыбырæй мæм дыууæ зынджы стъæлфæны фертивтой, æмæ мæ сæрыхъуынтæ уырдыг алаууыдысты, мæ буар сисбын абадти, æмæ мæ зыр-зыр цæуы. Мæ фæллад къæхтæ мæ дард кæй нал ахæсдысты, уый æмбарын, фæлæ мæ уæддæр æбæрæг тых размæ схойы. О Хуыцау, кæд искуы дæ, уæд мæ фервæзын кæ! Мæ сæры дæ ныхмæ иу хъуыды дæр никуыуал сæвзæрдзæни. Нæ, цыфæнды куы фæуа, уæддæр мын фервæзæн нал и. Ныртаккæ мыл бирæгъ йæхи ныццæвдзæни æмæ...

«Ма тæрс, мæ рæсугъд æфсымæр, дæуæн афтæ ‘нцонæй малæн нæй. Ды стыр хъуыддæгты тыххæй райгуырдатæ», — хъуысы мæм Зæлинойы фæлмæн хъæлæс. Йæ рухс сурæт мæ размæ фæвзæрди æмæ мæ йæхимæ хоны. Афтæ мæм касы, цыма уæларвæй мæ хойы хуызы зæд æртаhti æмæ йæм мæ тых-мæ бонæй хъæр кæнын:

— Зæ-ли-нæ-æ-æ!

Тальнджы топпы гæрах фæцыди, æмæ цæвддурау фæдæн. Бирæгъ мæ цуры цæхгæр фæзылди æмæ хъæдырдæм пыхс йæ сæрыл ахаста, уæддæр мæ нама уырны, стыр бæллахæй фервæзтæн, уый. Мæ мидбынаты сагъдауæй лæууын æмæ мæ хæрзгæнæгмæ ‘нхъæлма касын. Бæхуæрдон мæм, хъыррыстгæнтæ, æрбатылди.

— Сæрæгас дæ?! — фæрсы мæ нæлгоймаджы хъæлæс.

— О.

— Кæй фырт дæ, кæй?

— Гæраты Хъасболаты.

— О, гормон, æмæ ацафон ам цы ми кæныс?

— Мæ мадмæ цæуын. Ардæм смой кодта æмæ... — Дарддæр цы дзурон, уый нæ зонын æмæ ныхъхъус дæн.

— Кæй чындз у, кæ дæ мад?

— Сæ мыггаг сын нæ зонын.

— Йæ лæджы ном дæр ын нæ зоныс?

— Зонын. Агуыдз.

— Йæхи ном та?

— Нинæ.

— Уæ дæ цæрæнбон мын бирæ ‘рбауа, Гæрайы-фырт, уый мæ чындзы лæппу куы дæ! Мæнæ ма ардæм схиз æмæ дæ æз дæ мадыл сæмбæлын кæнон! — бæлвырд фæхъæлдзæгдæр и лæг.

Æз уæрдонмæ сгæпп кодтон æмæ йæ фарсмæ фæйнагтыл сбадтæн. Уый бозийæ бæхы рагъ æрцафта æмæ уæзбын хъалæсæй дзуры:

— Сæрæнгуыр дæ кæй дæ, уый хорз у, фæлæ нырма æгæр гыццыл дæ æмæ ацафон иунагæй ма цу, уæлдайдæр иу хъæуæй иннæ хъæумæ.

— Æнхъæл уыдтæн, рухсæй æрбахæццæ уыдзынæн...

— Хæсты рæстæг тугдзых сырдатæ хъæды сарæх сты, æмæ сын скуынаг кæнынæн ницыуал амал и. Бынтондæр сæрра сты, гауыримассыдзтæ, æмæ хъæумæ сусæг-æргомай лæбурынц. Стонг бирæгъ куыд тæссаг у, уый зоны? О-о-о! Æз фермайы æхсæвтæсæй кусын æмæ сæ ма уды бон нал у.

Æнæнхъæлæджы мыл цы хорздзинад æрцыди, уый кæронмæ дæр нæма бамбæрстон, фæлæ мын ма ирвæзынгæнæджы ныхæстæм хъусын æхсызгон кæй у, уый æмбарын. Йæ сабыргæнæн хъалæсы мыртæ ма тарст уæнгты дзæм-дзæмы доны 'ртæхау хъарынц æмæ мын ма хъарутæ мæхимæ здахынц.

Зæгъæй æмбæрзт урсбын асфальт фæндагыл цæхгæрмæ бахызтыстæм æмæ хъæумæ фæцæуæм. Цы хæдзармæ бахæццæ вæййæм, уым куыдз сраёйы, фæлæ уайтагъд йæ дзых ахгæны. Асфальтæй машинæты цæлхыты сыф-сыф цæуы. Станцæйыр дæм ма хъус дарын, фæлæ дзы поезд зынаг нæй, æмæ мын цыдæр нæ фаг кæны. Рудзгуыты 'хгæнæнтæ гомæй кæм аздадысты, уырдыгæй фæтæгены цырагъы мынаг рухс кæлы, иннæ хæдзæрттæ — æдзæрæг талынг.

«Ныр ам куы никай хъæуын, уæд цæмæ 'рбацыдтæн?» — фæрсын мæхи. Бирæгъ мæм куы 'рбаирвæзтаид, уæд афонмæ ма сагъæстæн сæ фæд дæр нал баздаид.

«Тыгъд быдыры дæ фыртæсæй дæ бын ныххуылыдз кæнынмæ бирæ нал бахъуыди, ныр ам, æдас ран, схъæл ныхас кæныс. Дæхиуыл æгæр нæ фервæссыдтæ? Мæлæты раз дæ сагъæстæ цы сты? Мур дæр ницы. Дæлæ уыцы цæугæдоны уыланты сусу-бусу, мæнæ ацы зæгъы мынаг сыр-сыр».

— Рахиз æмæ дæ мадмæ згъоргæ, — дзуры мæм ма ирвæзынгæнæг. Нырма йæ ныр бамбæрстон, кæй æрбахæццæ дæн, уый. Уæрдонæй бæргæ 'рхызтæн, фæлæ мидæмæ нæ уæндын. Цæмæй тæрсын, цымæ? Мæ уавæр мæхæдæг дæр не 'мбарын. Цыдæр мæ уромы, фæлæ цы у, уый нæ зонын æмæ 'нцæд лæууын.

— Чи у, чи? — кæртæй мæм хъуысы гыццийы мæтæйдзæг хъалæс.

— Дæ фырт, Хуыцауыстæн. Мад адджын у, адджын! Бирагътæй йын тынг тæссаг уыди, фæлæ уæддæр дæумæ тырныдта. Уæллæй, мæнæн ахæм фырт куы уайд, уæд æй æз мæ уæлныхтыл хæссин.

— Æнæнтыст æрбауа, æмæ ацафон иунагæй куыд рауæндыди? Исты фыдбылыз ыл куы ‘рцыдаид, уæд та йæ адæм ме ‘фсон фæкодтаиккой. Æз æнæуи дæр дзырдамонд дæн, æмæ мæ фæндырты сцагътаиккой. Тæхуды æмæ чи амæлы, — йæ фындзы бын хъуыр-хъуыр кæны гыцци. Йæ дæргъвæтин æнкъард хъарджытæ та мæ зæрдыл æрлаууыдысты, æмæ мæ мидæмæ цауын нал фæнды.

«Исты фыдбылыз ыл куы ‘рцыдаид, уæд та йæ адæм ме ‘фсон фæкодтаиккой», — мæ хъусты зæлы йæ уайдзæфæмхиц хъæлæс. Æмæ мæ дисы ‘фтауы йæ зæрдæйы уаг. Йæ фыртæн бирагътæй нæ фæтарсти, фæлæ йæхи удыл батыхсти.

— Кæм и, кæм? — фæрсы йæ тиуы.

— Мæнæ мæ разы лæууы. Барæвдау æй, æмæ йæ тарст ссæуа, æз фермæмæ цауың, — загъта лæг æмæ та йæ бæхы рагъ бозийæ ‘рцафта.

Мæн тыххæй кæй раздæхти, уый бамбæрстон æмæ йын бузныг зæгъынмæ хъавыдтæн, фæлæ уæдмæ уый адард и. Уæрдонны цæлхыты гыбар-гыбур мынагæй-мынагдæр кæны æмæ мæ æнахуыр хъуыдытыл æфтауы. Æрæджиау кæртмæ бахызтæн.

— А-а, ды дæ? Æз та дæ Тугъан фенхъæлдтон. — Гыццийæн йæ хъæлæс бæлвырд фæфæлмæндæр и, æмæ мæ мидкатай сын райдыдта.

— Хъарм уатмæ ацу æмæ стæфсай, æз дæр дæ феййафын, æххæст ма хъугæн æхсæвæр авæрон. Æрæджы ныззади æмæ йын æххормагæй уадзæн нæй: йæ род тæригъæд у, — нартхоры хъæдтимæ архайгæйæ, хатыркуæрагау дзуры гыцци. Диссаг у, æвæдза. Мады æгæрон уарзтæй æфсæст род иучысыл йæ фарсмæ æнæ ‘хсырæй куы аззайа, уымæй тæрсы, фæлæ йæ сидзæр рæвдыдхъуаг фыртæн иу хъæуæй иннæмæ сыдæй амæлынæй нæ тæрсы. Уыцы ‘лхыскъ хъуыды мæм æнæнхъæлæджы кæцæйдæр æрбахъуызыди æмæ мæ удхарæй мары. Мæ ныййæрæджы ‘фхæрын мæ хинымæр дæр нæ фæнды, æмæ мæ хъыг у, сусæгæй йын кæй бауайдзæф кодтон, уый. Афтæ мæм кæсы, цыма йыл гадзрахатæй рацыдтæн æмæ дзы хатыр ракурын хъæуы. Скъæтæй рацыди æмæ мæм дисхуызæй кæсы.

— Мæ хæдзар, ам ма куы дæ. Мидæмæ цауыннæ цауыс?

— Ама дзы анае дау цы кусын?

Файнаг асинтыл барзонд тыргмае схызтыстам ама талынг кьуымты уатмае хьавгае бацыдыстам. Айфыццаг ай куыдай федтон, уымай уалдай дзы ницы ивддинад арцыди, армаст мае мадан йае заронд лаг уым най, стай йае гыццыл чызг хуыстае нае каны. Кьуымы ламаздыхъхъыл бады амае фатагены цырагы мынаг рухсмае кьацаалай конд гыкынайнае хьазы. Скасти мам. Мыдхуыз дзыккутае, цаех цаестытае, тымбыл цаесгом. Йае хи мае иуварс азылдта, цыма афтае заегынмае хьавы, иу уынд мае факодтай амае дын аегъгаед у.

— Мадина, де ‘фсымар дам арбацыди, амае йын агабо кае, — дзуры йам гыцци, фалае уый ныггуыбыр и амае йае гыкынаймае цыдартае архайы. Се стыр пецмае хастаг бацыдтан амае йам мае хи тавын. Йае хьарм мае узалдзыд буары куыд хьары, уый ахсызгонае анкьарын. Гыцци та мае раздарау аппындар ницамай фарсы. Мае цардай дэр мае нае фарсы, мае ахуырай дэр. Мае балцы кой мын уаддэр куы сканид. Бираегъ мае куыд фацаейхордта, уый йын радзуриц, фалае мае уымай дэр нае фарсы. Аз цы дзурон, уый нае зонын амае гобийау хьусай лаууын. Иумае куы цардыстам, уад ахам мадзура нае уыди. Авацагаан, каредзийае адард стам, амае мемае цауыл ныхас кана, уый нае зоны. Цыма йае ифтындзгае бачындауыди, уыйау сабыргай змаелы. Ареджиау стьолыл ахсыр амае кардзын аравардта. Кардай хьабар цыхт арлыгтае кодта!

— Ахэр. Андэр нам ницы и.

Ахсыры кьусы хьабар кардзын араессаестон амае харыныл балаууыдтан, фалае мае хьуыры нае цауы. Афтае мам касы, цыма ме ‘рбацыд ахсызгон никаман у, цыма мае мад афсармы каны, аз йае лаппу кай дае, уымай. Авзар митае куынае канын, уад мам мае ныйарджытае херам зардае цамаан дарынц? — фарсын мае хи, фалае мае фарстан дзуапп нае арын. Уый хыгъд мае удхайраг сагъастае анаурдонае авдэрзынц, сае быны мае ссандынц амае ссандынц. Кад нал касдзынан, цыма, адамы цастангасмае? Кад сыстыр уыдзынан амае царды сармагонд бынат кад арцахсдзынан? Стырай дзы ахадгае бынат кай арцахсдзынан, ууыл дызардыг нае канын. Уыцы ныфс мын мае туджы Заелинае бауагъта, аеви мае хи зардае йы райгуырди, уый нае зонын, фалае мае фидарай уырны, магуыр анабон адаман исты пайда кай фауыдзынан, уый.

— Андэр дае уалае цы сканай, уый дын най? — анкьардай

мæ фарсы гыцци. Ме скъуыдтæ тæнæг хæлаф æмæ хæдон йæ зардæмæ кæй нæ цауынц, уый бæлвырд зыны йæ тыхстхуыз цæсгомыл. Бабайæ куы рахицæн и, уæдæй нырма цы тынг аивта, æвæдза! Йæ цæсгом ныссау и, цæстытæн сæ зынг ахуыссыди, дадалитæ сурс сты, йæ рустæ мидæмæ бахаудтой.

— Нагъ, дзуапп ын дæттын йæ фарстæн.

— Уæдæ зымæджы хъызт бонты цы дардзынæ?

— Мæ-гъа. Кæд та исты амæлтæй аирвæзин. Къаддæр куы уыдтæн, уæд мын куы ницы уыди...

Гыцци арф ныуулафыди æмæ хъарæггæнæгау афтæ бакодта:

— Ды мын уæддæр куына райгуырдаис...

Йæ ныхæстæй цы зæгъынмæ хъавы, уый æмбарын æмæ йæм нæ хæрам кæнын. Хæрам нæ, фæлæ ма дзы бузныг дæр дæн æмæ йын йæ хъуыды дарддæр ахæццæ кæныны охыл дзурын:

— Раст зæгъыс. Æппындæр мæ царын нæ фæнды. Мæхи марынмæ дæр хъавыдтæн, фæлæ мæ хъуыддагæй ницы рауади...

Куыд хъавыдтæн мæхи марынмæ, мæ къухы цауыннæ бафтыди, стæй ахæм уавæрма цы хуызы 'рхаудтæн? Уыдонæй дæр мæ нæ фарсы. Æндæр мад фестæлфыдаид, йæ лæппуйы тарстхуызæй афарстаид, фæлмæн хъæлæсы уагæй йæ уайдзæфты бын фæкодтаид, стæй йын зонд амоныныл схæцыдаид, фæлæ гыцци ахæм нæу. Гыцци æндæр у, бынтон æндæр. Мæ ныхæстæ мын, чи зоны, хъустæ дæр нæ фæкодта, кæнæ сæ ницæмæ 'рдардта. Кæрæдзийæ куыд адард стæм, уый мæм сабыргай хъарын райдыдта, фæлæ йыл сразы уон, уый мæ нæ фæнды. Хъуамæ йын мæ зæгъинагтæ иууылдæр зæгъон, йе 'ртæ хъæбулæн æнæ мадæй зын царæн кæй у, уый йын хъуамæ бамбарын кæнон æмæ йæ фæстæмæ раздахон. Ардæм уый тыххæй æрбацыдтæн. Бирæгъы дзыкмæ дæр уый тыххæй фæцæйхаудтæн. Уымæн æмæ хъуыддагæн дарддæр æргъæвæн нал уыди...

Бирæ цыдæртæ мæ зæгъын фæнды гыццийæн, фæлæ цæмæй райдайон? Тынгдæр æм цавæр ныхæстæ бахъардзысты? Нырма сывæллон дæн æмæ мæм афтæ кæсы, цыма хуымæтæг ныхæстæй алы хъуыддагæн дæр саразæн и. Мæ дзых схæлиу кодтон, фæлæ уый цию? Бæстæ гыбар-гыбур æмæ дзыгъал-мыгъулаей куы байдзаг и.

— Æнæбайрагæ дзы скæ дæ бедратæй, мæ размæ мын сæ куына срдæзæгъд кæнай! — хъуысы мæм тыргъæй нæлгоймаджы хъæрахст.

— Не 'рра та 'рбацауы. Тæхуды, æмæ дзы чи фервæзы, — хъарæггæнæгау ныллæг хъæлæсæй дзуры гыцци.

— Цал æмæ дын цал хатты загътон, сæрхъæн, ам мацы æвæр, загъгæ, уæддæр коммæ нæ кæсы! У-у цъаммар фосы мыггаг! Афонмæ хъамылы хуы сахуыр уыдаид, хъамылы хуы! Ахæм æгоммыг хайуан дзы нукуыма фæдтон! Æппындæр æм ныхас нæ хъары! Дæлдзæх фæуæд, мæнæн дæу цы Хуыцау бавзарын кодта!

Уыцы æнахъинон хъæрæй уæлдай ма цы тыхджын гуыппытæ хъусын, уыдонмæ гæстæ зын раиртасæн нæу, Агуыдз талынг æрбахизæны цы кусы, уый. Хъыррыстæнаг дуар къахæй атыæпп ласта æмæ, йæ размæ цыдæриддæр фæци, уыдон — дурынай, бедрайæ, банкайæ цахæрадонмæ уыциу хафт акодта. Дурынтæ æмæ æвгтæ асинтыл ныппырх сты, бедратæ та, дзыгъал-мыгъулгæнгæ, захмæ атахтысты.

— Ирбег, мацы йæм-иу сдзур: расыг у æмæ йæ маст дæуыл акалдзæни, — сабыр мæ кæны мæ мад.

Дæргъæй-дæргъмæ къабазджын сау лæг цæф арсау, футтытæгæнгæ, мидæмæ ‘рбацыди æмæ гыццийырдаем йæ лæдзæг тилы.

— Цавæр хæдзарæй рацыдтæ, цавæр, фосы мыггаг! Æз дæуæн намынай кæй кæнын, уæддæр къæрттæй цъула не ‘ппарыс! Искуыдæр ма уый æрцыди, æмæ хъуылагæй, дурынай, авгай дзаумæттæ иу ран савæрдæуыди?! Дæу чи ныййардта, уый йæ ингæны дæлдæр ныххауæд!

— Мæ мад та дæ разы цы азымджын у, гормон? Йæ чызджы йын алы бон ингæнмæ кæй тæрыс, уый йын æгъгъæд нæу? — фæлмæн хъæлæсæй йын уайдзæф кæны гыцци.

Хæдзарыхицау йæ цæсты гагуытæ сæ къуырфыты знæт гаууæрзылдта æмæ йæм хæстæгдæр балаууыди.

— Цы загътай, цы?! Фæстæмæ дæр ма мæм дзурыс?! Æ-æ, куыдзæй цы куыдз райгуырди, уый! — сабухта ноджы тынгдæр æмæ йын лæдзæгæй йæ рагъыл æрцыди. Мæнæн туг мæ цæстгоммæ ныццавта. Мæ къæхтыл куыд алаууыдтæн, уый æмбаргæ дæр нæ бакодтон. Мæхи йæм баппæрстон æмæ йын мæ сæрæй йæ гуыбын сцавтон. Лæг иуæй тынг расыг уыди, иннаемæй æз йæ разы æнæнхъæлæджы фæвæрдтæн, æмæ пьолоыл уæлгоммæ ахаудта. Æрæджиу тыххæйты сыстади æмæ мæм йæ лæдзæгимæ ‘рбацауы. Мæныл адæргæй катай бафтыди. Мæ къух фæстæмæ акодтон æмæ карды фистоныл фæхæст дæн. Фелвæстон æй æмæ мæ мады лæгмæ ‘нхъæлмæ кæсын. Ныртæккæ æппындæр хъуыды кæныныл нæ дæн. Къахæй-сæрæй кусынц æрмæстдæр мæ нуæрттæ. Амарынай йыл кæй нæ бацауæрддзынæн, уый æнкъарын, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма адæймаг нæ дæн, фæлæ хъæддаг

сырд. Æвæццæгæн, мæ цæстæнгас йæ цæстæнгасæй фæлмæндæр нæу, æмæ дызæрдыгæнгæ æрлæууыди, йæ лæдзæг æвæндонæй æруагъта. Исдут мæм джихæй фæкасти, стæй дуарырдем азылди æмæ сабыргай æддæмæ ахызт.

— Фæстæмæ куы ‘рбаздæхон, уæд дæ къæбылайы ам куыд нал æрбайафон, афтæ! Науæд æй æз йе ‘фсымары фæдыл арвитдзынæн!

Хæдзарыхицау æртхъирантæгæнæджы хъæласæй йæ усмæ дзуры, къæбыла та мæн хоны. Ахæм хылмæ кæй æрбахаудтæн, уый мын хъыг нæу. Мæ мадимæ мын æнцондæр ныхастæнæн уызæни. Хъуамæ йæ мæ рæстдзинадыл баууæндын кæнон. Гыцци, магуыр, бады æмæ йæ лæджы фæдыл æнкъардæй кæсы. Дуары æнахъинон гуыппæ дæр нæ фезмалыди, тыргъæй йæм цы гыбар-гыбур æрбайхъуысти, уымæ дæр йе ‘ргом нæ аздæхта, йæ гыццыл чызг къуыммæ тарстхуызæй йæхи кæй нылхъывта, уый дæр ницæмæ дары.

— Цавæр æфсымары кой кодта Агуыздз? — фæрсын æй дæ зардæ-мæ зардæйæ.

— Тугъан ам уыди, æмæ кæрæдзи марынмæ ‘рцыдысты.

— Цæй тыххæй?

— Мæ фынддæс туманы мын ахаста æмæ дзы лæппутæн арахъхъ балхæдта. Æз æй нæ лæгæн радзырдтон, æмæ тут донæн ауагъта.

Гыцци дæлиауæй ныуулафыди, æмæ та йе ‘нкъард цæстæнгас кæдæмдæр адзæгъæл и.

— Æргом-ма мын æй зæгъ, дæ цард дæ зардæмæ цæуы? — фæрсын æй комкоммæ.

— Ахæм цардæн зардæмæ цæуæн куыд и? Дæу чи ралгъиты, уый нæ лæгимæ йæ бонтæ ‘рвитæд.

— Уæдæ йемæ цæмæ цæрыс?

— Мæ-гъа.

— Уый дзуапп нæу, гыцци. Мæнмæ гæстæ, мах куы ныууагътай, уæд фæрæдыдтæ æмæ дæ рæдыд сраст кæ.

— Куыд æгъдауæй?

— Нæхимæ рацу фæстæмæ.

— Уæ фыд æмæ йæ усы цурмæ? Нæ, уый бæсты мæхи амардзынæн.

— Нæ дуар иннæрдæм сараздыстæм, æмæ сæ нæ уындзынæ.

— Уæддæр сæ фарсмæ цæрын нæ бафæраздзынæн. Цæмæй ме ‘мгъуыдæй раздæр амæлон, уый дæ фæнды?

— Уый мае нә фәнды, фәлә не ‘ртәйән дәр әнә дәу зын цәрән у. Дәумә дәр кәсын, әмә утәхсән кәныс. Цәмән?

— Нә хысмәт ахәм у?

Хысмәт, хысмәт... Дәу чи ‘рхъуыды кодта, уымән цы загъдәуа? Не ‘дылы митә иу агъуды бын бакәнәм әмә йә хысмәт рахонәм. Мае хысмәт ахәм у, зәгъгә, дәхи ауадз әмә доны бынмә ацу. Фәнды мае гыццийән йә рәдыд бамбарын кәнын, фәлә нә ныхас куырм әмә къуырмайы ныхасау кәрәдзиуыл нә бады.

— Зәгъ-ма, гыцци, иумае куы цәриккам, уәд хуыздәр нә уайд?

— Мае-гъа.

— Колхозы дә дә уыргтә хойын нал бауадздзыстәм. Нәхәдәг кудздыстәм әмә нәхи дардзыстәм.

— Әз куыстәй нә тәрсын, фәлә әндәр хъуыддәгтәй.

— Цәмәй уәддәр?

— Хицәнтәй әгәр бирә фәцардыстәм, алкәмән дәр нә йә зонд әмә йә зәрдәйы уаг аивта әмә кәрәдзи куы нал бамбарәм, кәрәдзи куы нал бауарзәм, уайдзәфтә әмә хъаугъатәм куы рахизәм. Уый бәсты нә алчидәр хицәнәй цәрәд. Адәймагән хысмәт йә ныхыл цы ныффыста, уымәй йын фервәзән нәй.

Гыцци не‘ппәтән дәр карз тәрхон рахаста. Раст кәй нәу, уый нә дыууә дәр әмбарәм. Фыццаджидәр, хицәнәй әгәр бирә нә фәцардыстәм, фәлә цалдәр азы. Дыккагәй та, иу туг, иу стәг стәм әмә иппәрдәй кәрәдзи къаддәр уарзын нә райдыдтам, фәлә фылдәр. Уәдә кәрәдзи кәй бамбардзыстәм, уый дәр дызәрдыггаг нәу. Хысмәт дәр ын әфсон у. Мәнмә гәсгә, сәйрагдәр рахәцән у, нә мад нә кәй нә уарзы, уый. Куы нә уарзид, уәд ахәм гыццыл хъуыддәгтә мисхалы бәрц дәр ницәмә ‘рдарид. Цыфәнды зындзинадты сарты дәр ахизид әмә нә йәхимә ‘рбангом кәнид, фәлә нә нә уарзы. Йә фыдзонд ләджи ләдзәг ын махәй адджындәр у.

Уыцы хъуыдытә мәм фыццаг хатт әрцыдысты, әмә мае зәрдә ныккәрзыдта. Раздәр әнхәл уыдтән, гыцци махәй нә алыгъди, фәлә йә фыдцәрдытәй. Ныр мае хъуыды ‘ндәр у, бынтон әндәр, әмә адәргәй мае цәстытә доны зылынц. Мае алыварс ницыуал уынын. Уәвгә мае ныртәккә уынын дәр никәй фәнды, хъусын дәр. Дә ныййарәг мад дә ма уарзәд, әппындәр дын ма тәригъәд кәнәд, уымәй ма зындәр цы уа! Мае ницәйәг хысмәт мае афтә карзәй цәмән ‘фхәры? Уыйбәрц ын

авзæрæй цы сарæзтон? Ногæй та хъысмæт... Ехх! Цæмæ згъордон, цымæ, ардæм? Цы ссарынмæ дзы хъавыдтæн бæллиццагæй? Мæ балц кæй нæ фæрæстмæ уыдзæни, уый мæ къæрцхъус зæрдæ рагацау куы 'нкъардта, уæд йæ коммæ цауыннæ бакастæн? Куырмæджы цы стырындыз дæн мæ мадмæ? Цæмæй ма йын йæ узал зæрдæйыуаг махиуыл иу хатт бавзарон, уый тыххæй йæм тындзыдтон тыгъд быдыры? Диссаджы ныййарджытæ мын и, æвæдза. Иуæй-иу хатт мæм афтæ фæкæсы, цыма мæ ныййарджытæ дæр не сты, цыма уынгæй дзæгъæлзад къæбыла 'рбахастой æмæ ныр се 'нæрхъуыды мийыл фæсмонай мæлынц. Кæд афтæ нæу æмæ мæ кæд æцæгдæр ацы рухс дунемæ сæхæдæг барвæндонæй рауагътой, уæд сын сæ ахаст не 'мбарын. Коммæгæс куы дæн, зивæг цию, уый куына зонын, сахъатджын куына дæн, æгад сæ куына кæнын, бирæ сæ куы уарзын, уæд мыл афтæ стырзæрдæ цæмæн сты? Ацы фарст махимæ дæр бирæ хаттыты раттың, фæлæ йын дзуапп нæ арын. Æмæ ма сын сæ узал цæстæнгас исты хуызы бабыхсин, фæлæ мæ иу дызæрдыггаг хъуыды æнцад царын нæ уадзы. Йæ ныййарджыты чи нæ хъæуы, уый æцагæлон адæмы куыд бахъæудзæни? Уыцы æнæрай хъуыды мæм ныры хуызæн никуы бахъардта, æмæ дзы тæрсын райдыдтон. Мæ 'нахъион уавæрæй цы хуызы фервæзон, уый нæ зонын æмæ сагъдауæй лæууын. Стъолы уæлхъус æрбадыны зонд мæм нал и. Куы 'рбадон, уæддæр хæринаг мæ хъуыры нал ныццаудзæни. Фæлтау цон бирæгъты дзыхма. Æнæдзургæйæ картмæ ахызтæн æмæ сабыргай уынгмæ фæцауын. Гыцци мæ фæдыл нæ ракасдзæни, цымæ? Мæ мæлæты фæндагыл куы цауын, уæд мæ нæ баурумдзæни? Афтæ мæм касы, цыма йын йæ кæуын хъæлæс хъусын. Нæ, уый дымгæйы ниуын у. Кæд, мыййаг, тыргъы лæууы æмæ мæм æгомгæй йæ къухтæ ивазы. Фæнды мæ фæстæмæ акæсын æмæ уыцы ныв махи цæстæй фенын, фæлæ махиуыл ныххæцыдтæн. Тæрсын, уым куына разына, æмæ мæ зæрдæ тынгдæр куы срисса. Фæлтау мæ фæлгæнæны тыргъы лæугæйæ баззайæд. Уыцы хъуыдыимæ кærтыдуарыл ахæцыдтæн æмæ узал быдырма сæргуыбыр, уæнтæхылæй араст дæн...

* * *

Магуырыл дур дæр хæрдмæ тулы. Тугъан дзæвгар рæстæг никуыцайуал зынди, æмæ мæ зæрдæйы катый фенцади. Дзæгъæлы нæ фæзæгъынц: цуанон цы къуым нæ басгары, уый

сырддын хоны. Аз дәр уыцы цуанонау махи сайын. Аенхәал уыдтән, адәм мисхалы бәрц дәр кәрәдзи кәм не ‘фхәрынц, әрмәстдәр кәрәдзи хорздзинадмә кәм бәллынц, ахәм зәххыл ме ‘фсымәр йәхицән бәллиццаг цард аразы әмә мә рәхджы йәхимә ахондзәни. Уыцы әнәбындур хуыдытә мә сәрымагъзы афтә тынг ныффидар сты, ме ‘науынон фыд әмә йә бәтти-наг әрра усәй әнәмәнг кәй фервәздзынән, ууыл мә афтә зәрдиагәй баууәндын кодтой, әмә мә фырдиссагәй мә цәстылауайгә рәсугъд нывтә ме ‘цәг царды әбуалгъ нывты бынаты сәвәрдон, әдылыау сәм әхсызгонәй кастән әмә сыл цинай мардтән. Тагъд рәстәджы аргәауы дунемә кәй бахаудзынән әмә дзы цәрынәй кәй бафсәддзынән, уый мә уырнын райдыдта, фәлә та ацы хатт дәр фәфыдәнхәал дән. Мә магуыр әфсымәры йә туджы мацгәйә куы фәдтон, уәд ноджыдәр ма иу хатт зәрдәрисгәйә бамбәрстон, йә сәрты ахизән кәмән нәй, ахәм хуыддаг. Фаджысы хылынмә цы уаллон райгуыра, уымән йә сәнтты дәр цәргәсау уәләрвты тәхән нәй. Мах әртәйә дәр стәм тәригәддаг уалләттә әмә нә царды бонтә кәддәриддәр әрвитдзыстәм фаджысы хилгәйә, адәммә хәләггәнгәйә, тыхст әмә уырыдәй. Әвәццәгән, хистәртә раст сты. Адәймаг ацы дунемә куы рацәуы, уәд йә царды фәндаг йә ныхыл фыстәй рахәссы. Кәд әцәгдәр афтә нәу, уәд Тугъан әвзәрәй цы сарәзта Хуыцауән? Йә кәцы тәригәды тыххәй йын әвзарын кәны утәппәт хъизамәрттә? Йә тызмәг фыды къухты цы бәлләхтә бавзәрста, уыдон ын әгъгәд нә уыдысты? Машинайы бынмә та ма йә цәмә баппәрста?

Аенкәрдәй кәсын ме ‘фсымәры мәрдонхуыз цәсгоммә, әмә мә нә уырны, Тугъан у, уый. Йә фындзы бын рихитә фәзындис, стәй цыма фәдаргъдәр и. Уәвгә хуыссәны зын равзарән у, цә сырәзти, уый. Йә уәлә — урс цикъә әмбәрзт. Цикъә ранәй-рәтты — туджы хәстә. Зәлина сынтәджы къухыл хәцы әмә йә цәссыгәй йәхи әхсы. Куы-иу фәхыл сты, уәд-иу әй йә карз әлгыстытәй сау ингәнмә барвыста, ныр ыл йәхи мары. Мады зәнәг адджын у, әвәдза! Мәнән дәр фыркуыдәй мә зәрдә ныттыппыр и. Разы дән Хуыцаумә кувыныл, йә цуры мә уәрджытыл әрләууыныл, мә цард раттыныл, уәддәр мын мә уарзон әфсымәры фервәзын кәнәд, мәләтәй йә бахизәд. Нырма цардәй куы ницыма фәдта, уәд әй куыд акәндзән йәхимә? Цы зәрдәйә? Хууамә не сфәлдисәг ахәм әгъатыр ма разына. «О Хуыцау, цард дә къухы куы ис, уәд әй ме ‘фсымәрән куыд

æвгъау кæныс, мæлæты фæндагыл æй цæмæн æрвитыс? Йæ уд ын царынхъуагæй цæмæн исыс?» — фæрсын æй мæхинымар.

— Кæм и, кæм мæ лæппу?! — хъуысы мæм тыргъæй Аминæты тарст хъæлæс. Мидæмæ æрбахызти, æмæ мын чысыл фенцондæр и. Афтæ мæм кæсы, цыма мын ме уæхсчътæй уæззау уаргъ айста, цыма уæларвон тыхтæ йæ цуры ме ‘фсымæрмаæ фæныхилын нал бауæнддзысты. Мæ зæрдæйы иу ныфсы хал фæфидар и, æмæ иуварс алæууыдтæн. Аминæт сынтæгмæ йæхи баппæрста æмæ Тугъаны тыхстхуызæй фæрсы:

— Цы кодтай, мæ хъæбул, цы дыл æрцъиди?!

Йæ ныхас мæ буары иннæрдæм ахызти. Цыфæнды тæссаг уавæрты дæр хæрз сабыр æмæ уæзданæй чи фæдзуры, уыцы хиуылхæст сылгоймаджы ныхас мыл ныр ризæг æфтауы. Æцæгæлон адæймаг æм иуварсырдыгæй куы ‘рбакæсид, уæд æй нæ бауырnid, Тугъаны йæхæдæг нæ ныййардта, уый. Мæнмæ гæстæ, æрмæстдæр хи сывæллонмæ ис ахæм хъæлæсыуагæй дзураен. «Мисхалы бæрц дæр ын хорзæй куы ницы фестæм, уæд нæ афтæ тынг цæй тыххæй уарзы, цыма?» — фæрсын та мæхи, фæлæ мæ фарстæн дзуапп раттын нæ фæразың. Тугъан йæ цæсты уæлтъыфæлттыл тыххæйты схæцъиди æмæ йæ мидбынаты зына-нæзына бахудти.

— Ма мын тæрс, Ами... — хæрз мынæгæй мæм райхъуысти йæ лæмæгъ хъæлæс.

Тугъан гуымиры у, йæ уарзондзинад равдисын нæ зоны, фæлæ йын тынг фæлмæн зæрдæ и. Кæд æй цард сдæрзæг кодта, уæддæр æм хæрамдзинад нæй. Йæ маст бирæ нæ хæссы. Чифæнды йæмиу куы бадзырдта, уæддæр ын-иу бон-изæрмаæ лавар фæкуыста. Ныр ын йæ уæззау хабар фехъуыстой æмæ йæм кæрæдзи фæдыл рынчынфæрсæг цæуынц. Адæм æй бирæ кæй уарзынц, уый мын æхсызгон у. Аминæты загъдау, адæмы фарн бирæ у. Кæд æй уыцы фарн йæ къахыл слæууын кæнид. О Хуыцау, кæм дæ?

Йæ хъæлæс ын куы фехъуыстон, уæд æрсабыр дæн æмæ нæхимæ ацъидтæн. Кæрты мыл хæрхæмбæлд фæци Кæлимæт. Цыма йын исты фыдбылыз сарæзтон, уыйау мæм тарæрфыгæй кæсы æмæ мæ мæстæймарæгау былысчылæй фæрсы:

— Дæ сæрхъæн æфсымæр нæма амарди?!

— Цæмæн хъуамæ амæла? Мурдæр ын ницы уыди. Машинæ иу æмæ дыууæйы скъуырдатæ. Æмæ се‘ппæт дæр мæлгæ акодтой?

Мæ налат фыдыусы фыддæрагæн мæхи афтæ æнæмæтæй æвдисын, цыма Тугъан цъæррæмыхст дæр нæ фæци, фæлæ мын уый мæ хус ныхæстæ ницæмæ дары.

— Афтæ хорз— дæ сæр! Уæле Хуыцау и, Хуыцау! Сымах иблисæй гуырæ стут æмæ йыл не 'ууæндут, фæлæ йæм æз æхсæвæй-бонæй кувгæ канын, æмæ мæм æрыхъуыста! Мæн чи бафхæра, уымæн рæствæндаг фæуæвæн нæй! Де 'фсымæр мæ тæригъæдтæ фиды.

— Дæумæ чи байхъуса, уый Хуыцау нæ уыздæни, фæлæ дæхи хуызæн иблис.

— Цы загътай, цы?!

— Цы фехъуыстай, уый.

— Мæнæ дæ фыд æрбацауа! Уый та дын дæ буарæй гæрзытæ рауадздæни!

— Æрбацауæд, Æз дзы ницæмæй тæрсын.

Мæ фæстаг ныхæстæ фидарæй бæргæ загътон, фæлæ мæ ныфс уыйбæрц фидар нæу. Мидæгæй бадын æмæ бабама æнхæлмæ кæсын. Расыгæй та кæй фæзындæни, йæ ус мыл æй кæй сардаудæни, æмæ мæм йæ цым лæдзæгимæ дуар йæ сæрыл кæй æрбахæсдæни, ууыл дызæрдыг нæ канын. Кæртæй мæм йæ хуыфын æрбайхъуысти, æмæ мæхимидæг бакатай кодтон.

— Дæ хæрзæггурæггаг — мæн! Дæ хистæр фырт машинæйы бынмæ бахаудта æмæ рынчындонæ лыстæг пырхытæй йæ уд исы! Цу, бабæрæг æй кæ! — дзуры йæм Кæлимæт.

— Дæхæдæг æй бабæрæг кæ: мæн не 'вдæлы!

— Дæ гыццыл къæбыла мæм цалдæр минуты размæ мæнæ ам цы дзых байгом кодта, уый куы зонис, уæд афтæ нæ зæгъис! — ардауы мыл æй Кæлимæт.

— Чи?

— Ирбег, æндæр чи?! Æз, дам, уæ кардæй сæргæвддзынæн! Иу мæ топпæй мардта, иннæ та мæм кардæй лæбуры! Лæгæн дзы ахæм цот куына уа!

— Цал хатты дын загътон, мæнæн цот нæй æмæ мæ ныуадз! — мæстæлгъæдæй дзуры баба, хуыфæг æй ацахста, æмæ йæм улæфт нал фаг каны.

— Хорз, хорз, сдзырд дæр æм нæй, Цом мидæма æмæ æрсабыр у, — йæ бон дзы базыдта Кæлимæт. — Цы?! Мæ хæдзар байхæлд! — æрбайхъуыст мæм йæ удаист хъæр, æмæ мæ сæрыхъуынтæ арц абадтысты.— Ирбег, мæ къона, рауай-ма фæкæс мæм!

Мæ бынатæй фестæлфыдтæн æмæ цæстыфæныкъуылдмæ сæ цуры балæууыдтæн. Ферох мæ сты мæ фыд зынтæ æмæ мæ судзгæ мæстытæ. Мæ размæ уыди рынчын адæймаг æмæ йæ хъуыди ме 'ххуыс.

— Цыдæр кæны дæ магуыр фыд. Йæ зæнгтыл ын схæц æмæ йæ мидæмæ бахæссæм, — тарстхуызæй мæм дзуры Кæлимæт. Зын равзарæн у, сæ дыууæйæ кæй цæсгом фæлурсдæр у, уый. Уатмæ йæ бахастам æмæ йæ сынтагыл æрæвæрдтам. Кæлимæт ыл йæ хъæццул æмбæрзы, хæцъилæй йын йæ тугæйдзаг былтæ сæрфы, æз бæстастæу сагъдауæй лæууын æмæ йæм джихæй кæсын. Бабайы афтæ лæмæгъæй никуы федтон æмæ, махи куыд дарон, уый нæ зонын.

— Згъоргæ, мæ хæдзар, дохтырма фæдзур! — мæ тыхст уавæрыл мын арт æндзары мæ фыдыус. Диссаг у, æвæдза, хъæбулы зæрдæ. Чысыл раздæр мæ карз фыды мæлæтмæ бæллыдтæн, ныр та мæ йе сдзæбæх кæнын фæнды, Цалдæр гæппæн уынджы балæууыдтæн æмæ мæ тых-мæ бонæй дохтырма згъорын. Æртæ уынджы сарты ахызтæн æмæ йын йæ кæрты дуар тымбыл къухæй хойын. Æрæджиау мæм мæллæг саулагъз сылгоймаг ракасти.

— Дæ Хуыцауы хатырæй, Гарайы-фырт, нæ дуар сæттын дæумæ кæсы? — фæрсы мæ хъазгæмхасæн.

— Баба туг сомдта, йæ уд исы, — сдзырдтон, лæфлæфгæнгæйæ, æмæ йын йæ цæстытæм лæгъзтæхуызæй кæсын.

— Дæ фыд тыхст рынчын у æмæ йæ дохтыр нæ, фæлæ Хуыцау йæхæдæг дæр нал сдзæбæх кæндзæни, де ‘фсымæрæн та йæ амонд хæрагыл бады. Хъуамæ фервæза, фæлæ йæ рахиз цонг сахъатæй баззайдзæни.

— Æнæ цонгæй дæр мын æгас уæд, æз æм кæсдзынæн, — æхсызгонæй сдзырдтон æз, æмæ фырафсæрмай мæ цæсгом ссыгъди. Мæ фыд мæлыны къахыл лæууы, æз та... Цæмæдæр гæсгæ мын мæ сæрма бавнæлдта æмæ фæлмæн хъæлæсы уагæй загъта:

— Диссаджы зæрдæ дын и, лæппу. Сыгъдæгæй йæ бахъахъхъæн, æмæ дæ адæм ард хæрдзысты. Уæвгæ йын ахæм царды бахъахъхъæнæн куыд и?.. — йæ ныхасыл ма хъуыдыдзастæй бафтыдта дохтыр, йæ чысыл балеткæйы хостæ рахаста æмæ мемæ фæраст и. Куыддæр нæ кæртмæ бахызтыстæм, афтæ мæ хъустыл ауади цыдæр æнахуыр мыртæ, æмæ мæ зæрдæ ныссæххæтт ласта. «Æвæццæгæн баба амарди æмæ йыл йæ ус кæуы», — февзæрд мæ сæры æмæ къахæй сæрма ныррызтæн. Нæ, уый кæуын нæу. Кæд мæ Хуыцау нæ фæливы, уæд Кæлимæты худын у. Ау, ахæм тыхст уавæры худæн куыд и? Фырдисæй мæ дзых бахæлиу и æмæ дохтырма фæрсæгау кæсын. Уый, æвæццæгæн, ахæм хабæрттыл сахуыр и æмæ йæм диссаг ницыуал кæсы.

— Манай афтæ туг сомдта. Куыннæ стæй. Цъæх арахъ-хымæ сырх цæхæратæ фæхордта, æмæ сæ йæ ахсæн не скуыста. Ха-ха-ха! — мæ хъустæ мын арауы Кæлимæты ‘нахъинон кæл-кæл, æмæ фырафсæрмай цы фæуон, уый нæ зонын.

* * *

Æгæрон сагъæстæй цы зæрдæ ныттыппыр и, уый цин кæнын нæ зоны. Лæг тамако æмæ арахъхъыл куыд фæцалх ваййы æмæ сæ йæхи атонын куыд нал фæфæразы, æз дæр карз æфхæрд æмæ судзгæ мастыл афтæ сахуыр дæн æмæ сæ мæ бон фервæзын нал у. Фервæзон сæ, уый дæр мæ нæ фæнды. Мæ цард чысыл куы фæрогдæр ваййы, уæд мын цыдæр нæ фæфаг кæны. Хуыздæр хъысмæты аккаг кæй нæ дæн, уый мæхицæн фидарæй скарстон æмæ цагъары къæлæт хæссыныл сразы дæн. Цагъайраг уавæртæ адæймагæн йæ ныфс кæй сæттынц, йæ рухс бæллицтæ йын кæй марынц, уый æмбарын, мæ ныхккъуыр дæ миддунейы ныхмæ мæ æгъатыр хæст расидын кæй хъæуы, ууыл дызæрдæг нæ кæнын, фæлæ мæм мæхиуыл фæуæлахиз уæвыны фаг хъару нæй. Утæхсæн ссис ме ‘мбæлццон, мæ туджы арф бацыди, ме уæнгты ахъардта, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма æдыхстæй цæрын зонгæ дæр нæ бакæнин, цыма, амонд цæттæйæ райсæн куы уайд, уæддæр æм мæ къух нæ бадарин.

Адæм хъæлдзæгæй куы фæхудынц, уæд мæм семæ худын нæ фæцæуы, къæрццæмдзæгъд хъазты сæ цин кæртæй куы ранхъæвзы, уæд сæм дисмæ кæсæгау фæкæсын æмæ мæхи фæфæрсын:
«Зарын æмæ сæм кафын куыд цæуы, цымæ?»

Æрмæст царды нæ, фæлæ аивадон уацмысты дæр æнкъард хабæрттæ кæсын уарзын. Кæуинаг хъысмæт æмæ æнауæрдон тох цæуынц мæ зæрдæмæ. Æрмæстдæр мын уыдон сты æхсызгон, уымæн æмæ мæм æрмæстдæр уыдон кæсынц не ‘гъатыр царды карз æцæгдзинад. Лыстæг ницыдаваг цаутæ æмæ лæмæгъ удгоймæгты уæлæнгай æнкъарæнтæ мæ цæсты æппындæр ницы ахадынц, фæззыгон хус сыфтæрты мынæг сыбар-сыбурай уæлдай мæм нæ хъарынц. Уымæ дын Джек Лондоны хъайтартæ! Уæлдайдæр Мартин Иден. Зындоны арты судзгæйæ, дæ бон царды бæрзонддæр къæпхæнмæ схизын бауæд! Ахæм адæймаг мæ куы рауайд, уæд мæхицæй амондджындæр никæй рахонин. Фæлæ уыйбæрц хъару æмæ зонд кæмæ и?

Кæд бирæ нæма рацардтæн, уæддæр дзæвгар уацмыстæ бакæстæн. Ме ‘мкъласонтæ нырма сывæллæтты чингуытæ кæсынц,

æз та — Рабиндранат Тагоры, Теодор Драйзеры, Оноре де Бальзакы, Лев Толстойы, Антон Чеховы... Ги де Мопассаны роман «Цард» иссынмæ библиотекæмæ бацыдтæн, æмæ саулагъз, хæрзхуызтæ рæсугъд сылгоймаг рæвдауæгау фæлмæн хъаласы уагъй мемæ схыл и:

— Нырма дын ахæм чингуытæ кæсынмæ раджы у! Къулыбадаг, Мопассан æй хъæуы! Æвæццæгæн сыл дæ цæст уалæнгæйтты ахæссыс, æндæр сын цы ‘мбарыс! Гъа-ма, Драйзерæй мын исты радзур!

Мæ уды сыгъдæгыл мын кæй не ‘ууæнды, уый мын хъыг у æмæ мæм дзурын нæ цауы, фæлæ мын амæй фæстæмæ мæ уарзон фысджыты чингуытæ куы нал дæтта, уымæй тæрсын æмæ йын йæ курдиат æххæст кæнын:

— Йе ‘ппæт уацмыстæ дæр тынг цымыдисаг сты, фæлæ дзы уæддæр «Америкаг трагеди»-йæн æмбал нæй. Йæ сæйраг архайджытæ — Клайд, Робертæ, Сондрæ — мæ зæрдæйæ иу минут дæр нæ хицæн кæнынц. Робертæйæн ахæм тæригъæд кæнын æмæ диссаг, раст цыма мæхи хæрзхо у, Клайдæй та ме сæфт уынын. Йæхицæй дæ фылдæр чи уарзы, уый марынмæ дæ къух батасæд хъæздгуыты ‘хсæнадмæ бахауыны тыххæй. Мæхи къухтæй йæ ныххурх кæнин, Робертæйæн та мæ уд раттин, фæстæмæ куыд райгас уа...

— Дæ зæрдæмæ сæ æгæр хæстæг ма ис, мæ хæдзар, уыдон æрымысгæ фæлгонцтæ сты, — сабыртæ мæ кæны библиотекæйы кусæг.

— Ахæм цардæгас сурæттæн æрымысæн куыд и? Фыссæг сæ цардæй райста, — æнæдызæрдыгæй йын дзурын æз. Сылгоймаг мæм мадау фæлмæнæй кæсы æмæ йæ мидбылты худы.

— Цыфæнды куы фæуа, уæддæр хъуамæ фыссæг суон æмæ мæгуыр адæмы цард æххæстæй равдисон. — Мæхицæй дæр кæй æмбæхстон, уыцы ныхæстæ мæ æнæнхъалæджы куыд схаудтой, уый нæ бамбæрстон, æмæ фырафсæрмæй мæ цæстгом артау ссыгъди.

— Нæ зæрдæтæ ма нын мæгуырты цардæй цы риссын кæныс, гормон? Æнæуи дæр нæ бонтæ тыхст æмæ уырыдæй куы ‘рвитæм. Ацы дунемæ кæй равзæрдыстæм, уый тыххæй не сфæлдисæджы куы ‘лгъитæм...

Уыцы хъуыды мæм цал æмæ цал хатты ‘рцыди, æвæдза. Ныр æй æцæгæлон сылгоймагæй хъусын. Иугæр æй адæм дзурынц, уæд раст у. Рæстдзинад та дзыллæтæм хæссын хъæуы, цыфæнды уæззау куы уа, уæддæр.

— Фалтау нын мысаггаг хъæлдзæг хабæрттæ фысс, æмæ сын мах æнаметæй худæм, нæ зындзинадтæ-иу нæ рæстæгмæ куыд айрох уой, афтæ, науæд цард йæхæдæг дæр — зындон, уацмыстæ дæр... — хъуысы мæм сылгоймаджы мæтæйдзаг хъæлæс æмæ мæ сæгъæстыл æфтауы. Нæ, мæнæй худæджы фыссæг никуы рауайдзæни. Æрымысаггаг хабæрттæ фыссыныл никуы сбæндæн уыдзынæн. Мæн Къостайы фæндагыл ацæуын фæнды. Йе 'мдзæвгæтæ йын куы фæкæсынц, уæд мæ буар адæргæй сисбын абады, мæ сæрыхъуынтæ уырдыг слæууынц æмæ мæ зæрдæ хæрамдзинадæй суадонау ссыгъдæг вæййы. Йæ алы ныхасыл дæр ын баууæндын, æнахъом саби йæ ныййарæг мадыл куыд æууæнды, афтæ æмæ мæ 'рфæнды адамæн мæ уд раттын, се знагтимæ карз тох самайын. Мæнмæ гæстæ, уый худынаы стырдар тых у.

— Куы ницы дзурыс. Хъæлдзæг хабæрттæ фыссын дæ нæ фæнды? — къахы мæ библиотекайы кусæг. Бæрæг у, мемæ ныхас кæнын ын æхсызгон кæй у, уый.

— Нагъ, — цæхгæр дзуап ын дæттын æз. — Адæмыл худынаы кæуын тынгдæр ахады, сæ зæрдæтæм зарæджы ныхæстæй хъæрдæджы ныхæстæ арфдæр хизынц.

— Уæдæ сын чысыл фæстæдæр хорз фадат уыдзæни сæ цæссыгтæ фæкалынæн.

— Кæм?

— Мæнæ ам, клубы.

Æз æй не 'мбарын æмæ йæм фæрсæгау кæсын.

— Индийаг кино дзы уыдзæни.

— Цавæр?

— «Бродяга». Бакæс æм æмæ мын дæ хъуыды 'ргомай загъ.

— Бæргæ йæм бакæсин, фæлæ... — ме уæхсчытыл схæцыдтæн, ома, æхца мæм нæй.

Сылгоймаг мын мæ зæронд скъуыдтæ уалæдарæсыл йæ цæст ахаста, иу билет иннæтæй раскъуыдта æмæ мæм æй æрбадардта.

— Ам мын гыццыл мызд фидынц, æмæ билеттæ дæр мæхæдæг уæй кæнынц, — загъта 'нкъардæй æмæ арф ныуулафыди. Æз æрвхуыз гæххæтты гæбаз мæ армыгъæпæны нылхъывтон æмæ кæртмæ ахызтæн.

Хур сау мигътæй йæхи атыдта æмæ сырх-сырхид къорийæу хæхты цъасмæ ныттылди. Изæрдалынгтæ сабыргай æрбахъуызыдысты æмæ хъæу сæ хъæбысы 'рбатыхтой. Адæм клубырæм ивылын райдыдтой, Цыма сын, дунемæ чи никуы 'рцыди, ахæм хорздзинад сæмбæлынмæ хъавы, уыйæу кæрæдзимæ хæрзæгтурæггаг уайынц æмæ 'хсызгонæй дзурынц:

— Индийаг кино нæм æрластой! Индийаг кино нæм æрластой!

— Æмбисонды артист дзы хъазы! Йæ ном Радж Капур!

— Заргæ дæр йæхæдæг кæны! О, о! Ахæм рæсугъд хъалæс ын и æмæ диссаг!

— Кæимæ хъазы, уыцы чызг йæ уарзон у! Кæрæдзиуыл æрхъæцмæ дæр нæ хъæцынц!

— Радж Капур йæхæдæг дæр гыццылæй давæг уыди æмæ къæрныхы ролы хъазынмæ афтæ хорз уымæн арæхсы!

Адæм уыцы хабæрттæ ахæм хуызы дзурынц, цыма, кæмæй æппæлынц, уыцы артист семæ схъомыл и æмæ йын йæ алы къæхдзæф дæр йæхицæй хуыздæр зонынц. Хистæртæ билеттæ исынц æмæ, кæрæдзи сæртыл хаутайæ, мидæмæ бырсынц, кæстæртæм æхца нæй æмæ, стонг рувæстæ кæркдоны алыварс куы зилой, уыйау клубы алфамблай катый кæнынц. Æз къæсаргæрон æнцæд лæууын æмæ сæм уæле дæлæмæ былысчылаæй кæсын. Кæдæй-уæдæй мæнмæ дæр билет æрхаудта æмæ дзы хъуамæ ме 'мбалтæн раппæлон. Уæдæ иудадзыг ныхкъуыр дæрын мæнæн æмбæлы? Ныр та мæм хъуамæ уыдон бахæлæг кæной.

— Пец дæ 'рцахста?! Уым, джихнизæй сæйæгау, цы джиуыс? — фæрсы мæ Гæдо.

— Ницы мæ 'рцахста пец. Мæнæ хистæрты мæ разæй уадын, стæй æз дæр киномæ бацæудзынæн.

— Цы?! Ды — киномæ?! — Гæдо мæ ныхæстыл афтæ тынг ныддис кодта, цыма 'рцæуæн кæмæн нæй, ахæм хъуыддаг фехъуыста.

— О, — æнæмæтæй йын дзуапп радтон æз.

— Æмæ дæм билет ис?!

— Бæгуыдæр мæм ис.

— Гъа-ма, равдис æй уæдæ!

Уыцы ныхæстæгæнгæ, къæйдур асинтыл мæ цурмæ схызти æмæ мын мæстæймарæгау мæ дыууæ цæстмæ кæсы.

— Ныртæккæ мидæмæ куы фæцæйцæуон, уæд æй фендзынæ.

— Мур дæр ницы фендзынæн, уымæн æмæ дæм хæрæджы дымæг дæр нæй!

— Ис.

— Кæцæй дæм и?! Дæ уарзон фыдыус дын де скъуыд дзыппы æхца тыхтъыст ныккодта?! Ха-ха-ха! — хъæрай ныххудти Гæдо. Уыцы æнæгъдау худтæй йын ме сæфт уынын. Кæл-кæл кæнын куы райдайы, уæд мæм афтæ фæкæсы, цыма мын мæ мæгуыр-дзинадыл æнæхъæн дуне Гæдойы хъалæсæй фæхуды, æмæ мæ

зарда мастай ныттышпыр ваййы: ныр дәр та йәм әрбамасты дән әмә әваст мә къухы 'нгуылдзты 'лхъывд райхәлдтон.

— Уым цы кусут, уым? — сыхъуыст мәм бынәй Хъызылбеджы ныхас. Куыддәр әм ме 'ргом аздахтон, афтә мын Гәдо мә билетмә фәләбурдата әмә хизәнтыл уырдыгмә ныййарц и. Әз — йә фәдыл. Хъызылбеджы цур әй ацахстон әмә йә мә быны аууәрстон.

— Әри мын әй, науәд дә марын!

Куыддәр уыцы 'ртхъирән мә дзыхәй схаудта, афтә мә дыууә домбай къухы хәрдмә фелвәстой әмә мә касолкайы хәррәгъау иуварс арәцыгътой.

— Хыл — нә, мә лымәнләггаг, хыл — нә. Кәрәдзи сабырәй бамбарәм, — уәзбынәй загъта Хъызылбег әмә Гәдойә мә билет райста. — Мах адәймагуарзон әхсәнады цәрәм әмә хъуамә кәрәдзимә бирәгъы цәстәй ма кәсәм, хъуамә кәстәр хистәры цур йәхи уәздан дара, хъуамә йын йәхицәй стырдәр аргъ кәна, хистәр та йә кәстәрән хъуамә зонд амона, хъуамә йә рәдийын ма уадза. Афтә гъе, мә хәләрттә. Әз сымахәй бирә хистәр кәй дән, уымә гәстә ацы гәххәтты гәбаз фәуәд мәң, сымахән та әнәвгъауай дәттын мә зонд.

— Әри мын мә билет, — уый дын зонд! Куысыфтәджы цәй зонд и!

Мә маст мә дзурын кәны, уыййеддәмә йәм комкоммә бакәсын дәр нә бауәндиң. Әндәр уавәры мә уый дәр ахәм гуымиры ныхәстә нә бабыхсид, фәлә ныр йә аххос әмбары әмә хъусәй ләууы.

— Цавәр зонд? — козбаугәнәджы хәләсәй йә фәрсы Гәдо.

— Гъеуый дын ләг! Әз хорз фарстән хорз дзуапп дәттын уарзың, ме 'фсымәртә, әмә мәм ләмбынәг байхъусут. Уәхәдәг әй уынут, нә клуб нырма кәронмә арәзт нәма фәци, әмә чъылдымырдыгәй йә бындур иу ран байбын къахты хуызән у. Сәрдыгон дзы фыстә хурәй сәхи бамбәхсынц әмә сатәджи уым фәривәд кәнынц.

— Зонәм әй, зонәм! Рәвдздәр дзур, науәд кино райдайдзәни! — әнәрхәцәй йә размә схойы Гәдо.

— Гъемә дә хъуыддаг раст. Уырдаәм бабырут әмә, куыддәр кино райдайа, афтә нарәг хуынкъыл сценәмә схизут.

— Әз никуыдәм хизын! Мә билет мын ардәм әри! — мәстыйә дзурын әз, фәлә мын Хъызылбег мә ныхәстә әрдумә дәр нә дары.

— Уым фысы багайә йә тәккә дзәг у, — йә фындзы бын хъуыр-хъуыр кәны Гәдо.

— Цæут! Уый дын фысы бага! Кæд мын дзы уæ бастон костюмтæ не счызизи уыздысты! — дæрзæг хъалæсæй срацыгъта Хъызылбег, хъæрахстгæнæг адæмы ‘хсæн йæхи батъыста, æмæ йæ сæ гуылфæн цæугæдонау мидæмæ бахаста.

Гæдо йæ сæрылхæцæгæй куы фæхицæн и, уæд мæ цураей æрбайсæфти. Æз мæ уæззау хъуыдытимæ хъахъдзыхæй баззæдтæн. Мæ зæрдыл æрлæууыди халон æмæ рувасы ‘мбисонд æмæ мæхиуыл æрхудтæн. Нæхимæ цæугæ та мын æрцæудзæн, æндæр цы. Дæлиауæй ныуулафыдтæн, адæмыл мæ цæст ахастон æмæ нæхирдæм араст дæн. «Хæрæгæн цæхх фидауы?» — хъуыды кæнын мæхинымæр.

— Æз цæрæнбонты ахæм диссаджы кино никуыма федтон. Ныр æм æртыккаг хатт цæуын, — æрбайхъуыст мæм талынгæй нæлгоймаджы хъалæс æмæ мыл арт бандзæрста. «Зулкъ — æлгъæй мард. Мæхицæй æнæбон хъал цы сарæзтон, цымæ? Дæ сынтаг цас у, дæ къæхтæ дзы уыйбæрц адаргъ кæ». Фæстæмæ фездæхтæн æмæ клубы чылдыммæ бауадтæн, мæ уæрджытыл æрлæууыдтæн æмæ куырмæджы мидæмæ фæхылын. Мæхи кæуылдæр скъуырдатон æмæ бандзыг дæн. Гæдо уыздæн, æндæр чи.

— Кино райдыдта. Кæрæдзи фæдыл сценæмæ сабыргай хизæм, куыд ничи нæ бафиппайа, — хъуысы мæм кæйдæр саст хъалæс. Мæ разæй малæты бирæ адæм и. Ацы бынат æрмæст Хъызылбег нæ зоны, æз та афтæ æнхъæлдтон, мæн йеддæмæ дзы ничи уыздæни. Киномæ кæуылты бахылдтæн, уый библиотекаейы хицау ус куы базона, уæд ма йæм чингуытæ исынмæ цы цæстгомæй бацæудзынæн? Фæлтау мæ ницавæр кино хъæуы. Фæстæмæ абырынмæ хъавың, фæлаæ мæ бон нæу: мæхи кæуылдæр скъуырдатон, æмæ мæ къæдзилыстæгыл ахъаззаджы цæф æрцыди.

— Мæ сæр мын цæвыс, æмæ дын дæ къæх ратондзынæн! — Уыцы карз æртхъираены фæстæ йæ дзыхæй ахæм æнæгъдау æлгъыстытæ схаудта, æмæ фырафсæрмай мæ хъустæ дæр ма ссыгъдысты. Мæ уавæр бамбæрстон æмæ байбыны рæбындæр бабырыдтæн. Фысты ‘нахъинон смаг мын мæ фындзыхуынчъытæ æхгæны. Мæ къухтæ цæмæйдæр самæстысты. Чидæр мын йæ рыгæйдзаг дзабыр мæ цæсты фæтъыста, æмæ дуды. Æнахуыр рæсугъд музыка сценæйæ раивылди æмæ мæ уацары райста. Ахæм диссаджы мыртæ никуыма фехъуыстон æмæ фырцинай мæ буар æхсызгондзинады гуырæн фестæди. Нырмæ кæй никуы бавзæрстон, ахæм уæлмонц æнкъарæнтæ мæ сæ уæлныхты систой æмæ мæ алæмæты дунемæ фæхæссынц. Цалдæр

минуты размае маем афтэ касти, цыма зындоны арты судзын амае мае фандыди алидзын, ныр та маем афтэ касы, цыма дзанеты цахарадонмае бахаудтон амае дзы аргъауы маергыты цыбар-цыбурмае хъусын. Нае, уый аргъауы маергыты цыбар-цыбур наеу, уый наелгоймаджы цардаеттаг фалман хъалас у, чи йае хъырны, уйдон та сылгоймагтае сты, фалае, кай не 'мбарын, уыцы ныхастае куыд тынг хъарынц мае фалмаест зардаеи уидагтаем, куыд тынг ахадынц мае цардаефхард буары, куыд арф хизынц мае фаллад уаенты, куыд тынг сыгъдаг каенынц ме змаест хъуыдытае! Цас хъару, цас рухс хъуамае уа, ацаггалон адаймаджи миддуне афтэ чи ног каены, уыцы зарегмае! Аеацаггаен, адам зеххыл куы равзардысты, уадаи нырмае музыкайае диссагдар ницы сфалдыстой. Зарегмае хъусгайае, ме стырдар балиц сси сценамае схизын амае уыцы 'мбисонды адаммае бакасын. Мае разай цы лэппутае уыди, уйдон хуынкъыл сбырыдысты амае тарст уырытау сценаиы файнардаем фэпырх сты. Аппындар сае ничи бахыгдардта, уаддар аз мае сар сдарын нае уандын.

— Цамае ма касыс, халиудзых?! Цырдар змае! — рахойы мае, мае хадфастае ламазганегау йае цыппартыл чи лаууы, уыцы лэппу. Цы уа, уый уад! Сафгае, уад — сафгае! — загътон махицае амае мае бынатаеи фестаггаен, сценаиыл гуыбырай ныйарц дае амае залмае асарраетт ластон, адамы 'хсан аргъауы амае ме 'ргом экранмае фездагхтон, фалае мае дзы бэрзонд лэгты чылдымаеи ницы зыны. Ау, утаппат зын-дзинедтае адамы фасонтат касыны тыххай бавзарстон? Куынае, куыннае! Хъуамае исты амалаи махицае бынат ссарон. Мае цастытае талынджы фэцахуыр сты амае мае алыварс лэмбынаг акастае. Уыйбарц дзыллатае иу ран амбырдаи никуыма федтон. Хъауы цыиуызмаеаг нал баззад, аеацаггаен. Афтэ зыны, цыма ныртэаккае залы кьултае файнардаем атондысты. Суанг мае рудзгуыты тархаджытыл дар слаууыдысты амае киномае цымыдисай касынц. Иу рудзынджы фарсмае даргъай-даргъмае 'фсайнаг хатал хъенаи ауыдтон амае йыл цинаи амардтае. Уым ай цы дымагмае ныссагъдауыди, уый нае зонын, фалае мын бандонан кай сбаздзае, ууыл дызардыг нае каенын. Тыхтае-амалтаеи йае баирвазтае, цыгъгъуыт-тытаггаенгае йае цъупмае схызтае амае йыл махи аруагътон. Фыццаг растаг йае цыргъ былтыл мае фалман аргбадентае рыстысты, стай мын кино аппат дар фerox каенын кодта. Индийаг

аргъæутæ æмæ радзырдтæ бирæ бакастæн, æмæ мæ цæстытыл диссаджы бæстæ уади, фæлæ ныр цы адæмы уынын, уыдон бынтон æндæр сты. Афтæ мæм кæсы, цыма Радж Капур артист нæу, фæлæ æмбисонды адæймаг у æмæ киноы дæр йæхи цардæй цары. Æнæмæтæй зары, хъæлдзæгæй худы, зæрдæбынæй кæуы, æгæрон сагъасты аныгъуылы, стæй та йæ аив цæсгомыл цард-бæллон худт ахъазы. Мæгуыр æфхæрд адæймаджы удыхъæд куыд раст æвдисы, уый мæм диссаг кæсы. Уымæй диссагдæр та мæм кæсы, алы хицæн нывы дæр куыд æндæрхуызон у, уый.

Æнкъард, тыхст æмæ уырыд, мæстджын, фæлмæн, дæрзæг, карз, æгъатыр, райдзаст, рынчын, уарзæгой. Йæ зæрдæйы уаг куыд ивы, йæ цæсгомы хуыз дæр — афтæ. Уый дын курдиат, гъе! Æз никуы никæй уарзтон, уарзондзинад циу, уый нæма зонын, фæлæ Радж æмæ Ритæйæн сæ диссаджы рæсугъд æнкъарæнтыл æууæндын æмæ мæ зæрдæйы уидагтæй бæллын ахæм сыгъдæг уарзондзинадмæ. Сæ алы фæзылд дæр, сæ алы ныхас дæр мын адджын у. Фæнды мæ æппæтуынаг цæргæс фестын æмæ Индимæ атахын, бæласы къалиуыл абадын æмæ уыцы дыууæ сызгъæрин адæймагмæ кæсынæй бафсæдын. Ахæм чызг æмæ лæппу кæм райгуырди æмæ кæм схъомыл и, уый, мæнмæ гæстæ, хуымæтæг бæстæ нæу, фæлæ уæларвон зæдты бадæн у, уымæн æмæ ‘рмæстдæр уæларвон зæдбадæны бон у ахæм дыууæ сыгъдæг уды сфæлдисын. Куы байрæзон, уæд хъуамæ Радж Капуры хуызæн артист суон. Хъуамæ мæхицæн Ритæйы хуызæн чызг ссарон æмæ йемæ амондджынæй царон. Афтæ кæй уыззани, ууыл мæм дызæрдыг кæнын нæ цæуы æмæ мæхицæн зæрдæтæ æвæрын.

Уыззæн ма

ДЫУУÆ ÆМЦЗÆВГÆЙЫ

ФЫДЫ ФÆДЗÆХСТ

Æзнаг лæбурдта... хæст — йæ тынгыл...
 Лæг та ма хъæубæсты кæм уыд?..
 Хъуыды кæнын, фæстаг хатт фынгыл
 Куыд ныхас кодта мемæ фыд.

Уый цыд Бæсты сæрвæлтау тохмæ,
 Мæнæй та судзгæ цæссыг калд.
 Уæд та уæ аластаин хохмæ...
 Цынæ вæййы... Куыд уыдзæн цард...

Æввахс æрбабадти мæ цуры,
 Æруагъта ме уæхскыл йæ къух.
 Æдзынæг каст... Ыстæй мæм дзуры:
 — Дæ мады мацæмæй уадз цух.

Кæд дæ гыццыл, уæддæр мæ бæсты
 Хæдзары хистæрæн ды дæ.
 Мыййаг, цы нæ æрцæуы хæсты...
 Хъæлæкк, æвзардзынæ зынтæ...

Фæззыгон бон... Кæны сæлфынæг,
 Зæрдæйы уаг æвдисæн — раст.
 Сындæггай боны рухс æрмынæг,
 Сыгъди мæ зæрдæйы та маст...

Æруагъта мад йæхи нæ астæу—
 Фæндыры тæнтæй сирвæзт цагъд.
 Мæ мад... Йæ цæстытæм ын кастæн...
 Йæ цæссыг фæндырыл æртагъд.

— Цæссыг мыл ма кал, æз æгас дæн,—
 Ысдзырдта мадмæ фыд фæлмæн.
 — Цагъар уын ма баком дæ мастæн,—
 Фæлтау мын «Ханты цагъд» æркæн!..

МЫСТ АЕМАЕ ГАЕДЫ

Æмбисонд

Хоры къутуйы зыхъхъырæй
 Ракаст, рагæпп ласта мыст,—
 Бакуыста та хорз йæ куырой —
 Насы къориау ныддымст.

Уадз, чысылдæр хор æмбийæд! —
 Скарста хинымæр къæрных.
 Уалынмæ... цæрдæг дзæмбыйæ
 Чидæр бакъуырдыта йæ ных.

Мыст хæрдмæ фæхауд — йæ цуры
 Гино алæууыд æваст.
 «Давыс та?» — зæгъгæ, йæм дзуры,
 Гъер мæ мауал ракæн хъаст!»

Мыст кæуы, мæгуыр, дзыназы,
 Цæссыг суадæттæй кæлы.
 Гино дзы йæхицæн хъазы,—
 Мыст та удхарæй мæлы!..

Давæг давæг у кæдфæнды —
 Мыст дæр — давæджы æмбай.
 Ацы 'мбисондæй, кæй фæнда,—
 Ратонæд йæхицæн хай.

МÆ САБИБОНТЫ АРГЪАУ

ÆЗ ДÆУ МÆХИ УДЫ БÆРЦ УАРЗЫН

Сæууон æртæхау дæн сыгъдæг дæ разы,
Фæсæттын ыл кæдфæндыдæр æргом.
Æрмæстдæр дæу мæхи улы бæрц уарзын,
Мæ зæрдæйы дуар иунæг дæуæн — гом.

Ды дæ мæнæн мæ сабибонты аргъау,
Дæ иу фендæй ысвæйы цинæй дзаг.
Фæтайын дын дæ зын рæстæг цырагъау,
Кæм агурон дæ зæрдæмæ фæндаг?

Куы 'рбахызтæ фыццаг хатт ды мæ уатмæ,
Ысдæ мын уæд цæугæ мæсыг, гæнах.
Куы фæцæуыс, фæкувын дын Хуыцаумæ:
О, макуы скъуыр цæугæ-цæуын дæ къах...

Куы фæцæуыс нæ хæдзармæ æрæгмæ,
Æдзухдæр у мæнæн дæуыл мæ тыхст.
Нæ дыл хъæцын æз иу уысм дæр æрхъæцмæ,
Дæ улы рыхт мæнæн дæр у мæ рыхт.

Сæууон æртæхау дæн сыгъдæг дæ разы,
Фæсæттын ыл кæддæриддæр æргом.
Æрмæстдæр дæу мæхи улы бæрц уарзын,
Мæ зæрдæйы дуар иунæг дæуæн — гом.

ЦÆМÆН?

Æрымысын нæ рагуалдзæджы бонтæ,
 Куы кодтон демæ рухс бæллицтæ дих.
 Куыд кæныс ныр былысчылтæ мæ зондыл?
 Цæмæн ысси дæ фæлмæн зæрдæ их?

Æвæццæгæн, кæйдæр тæригъæд фидын,
 Æлгъыст — дæ дзырд, дæ цæстæнгас — рæхуыст.
 Æз алы бон дæумæ цæрынмæ сидын,
 Нæ кæддæры уарзт ма ныууа зынгуыст.

Ды не 'мбарыс мæ цæстæнгас, мæ ныхас,
 Уæддæр кæнын дæ алы змæлдæн аргъ.
 Цæмæн фæдæ хъысмæтæй ды мæныл баст?
 Цæмæн мын дæ цæрæнбонты зынаргъ?

РÆВДЫДЫ ТАВСÆЙ

Рæвдыды тавсæй бахъарм вæййы дур,
 Дæргъвæтин рæстæг атайы йæ узал.
 Дæу нал тавы мæ уарзонады хур.
 Хæстæгдæр уымæй ды кæныс мæ адзал.

Дæ гобийау, ды не 'мбарыс рæвдыд.
 Мæстыйæ дæ дæрзæг ныхас ысхауы.
 Æфхæрыс мæ дæ хъæддаг мийæ ды,
 Фыдæхдзинад нæ дыууæйы 'хсæн тауыс.

Æлхынцъæрфыг, æлгъитын æмæ загъд...
 Мæ зæрдæ мын цæрвагуывзæйау къахыс.
 Ныр цал азы ызгъорынц азтæ тагъд!
 Æгъгъæд фæуæд кæрæдзи 'фхæрын махæн.

СЕЧЪЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 80 АЗЫ

МАДЫ ХЪАСТЫТÆ

Новеллæ

Сæна фондзуæладзыгон хæдзары асинтыл фæхæрд кодта, æмæ цалынмæ хæрдмæ цыдис, уæдмæ йæ улæфæнты ахгæнынмæ бирæ нал хъуыд. Сæ сыхæгты къæсарæй куы бахызт, уæд ма æрæджиау дæр йæ лæф-лæфæй не ‘нцад. Æппынфæстаг йе ‘муд куы ‘рцыд, уæд æй фатеры хицау Евджин хъæлдзæгхуызæй фæрсы:

— Хабæрттæ дзур, Сæна! Куыдтæтæ дæ? Мой нæма скодтай?

Зæронд ус æрбадт. Уыцы цыбыр фарсты фесхуыст ын æгъгъæд уыд фæкъæртмæ, йæ масты дзæкъул зыгъуыммæ фæлдахынæн. Дæлауæзæй ныуулафыд æмæ райдыдта:

— Дæуæн цы у: дæ цардæй бузныг дæ æмæ мыл дæ хъал калыс. Гæныстон куы фæуид мæ зæдыхай, кæд мын цæргæ-цæрæнбонты мæ игæрæй зæхх цæмæн марзын кæны! Уæдæмæ зæдтæй дæр, æвæццæгæн, æнæнымад, хæлиукæмттæ æмæ, йæ бон кæмæн ницы у, ахæмтæ ис. Не Сфæлдисæджы раз балæууынмæ чи нæ бæззы æмæ, цыфæнды гукк куы ныккæной, уæддæр сæ ныхас кæмæн никамæ хъуысы, ахæмтæй зæгъын, дæ рынтæ. Мæрдтыстæн, кæд мæнæн дæр уыдонæй нæ фæцис!.. Гъеуæдæ, дæләмæ æрхауа, адæмæй уæлдай æз ахæм æнамонд цæмæн

рауадтан? Кәд йә бон ницы у, уәд мә цәй тыххәй равзәрын кодта? Әви йыл тыхбегара уыд? Гъы, ме уәнгты мын хъару бауагъта. Хорз! Фәлә уыцы хорзәхәй, дә фарн бирә уәд, хәрәг дәр хайджын у. Мә чызджды бонты-иу ме 'ккой хохы рагъәй хосы мәкъуыл куы 'рцәйхастон, уәд мәхицәй хуымәтәджды бузныг уыдтан! Афтә-иу мәм мә зәрдә дзырдта, зәгъын: усгуртә мәм сә цәстытә ныйирд кодтой, әмә сә тәккә хуыздәр мә хай уыдзән. Уалынмә дын, дә рынтә, рацәй-рабон әмә Серычкәйы тиу куы разынид. Мәхи уд ме 'вдисән, әвзәр нәлгоймаг нә рауад, фәлә уымән дәр, әвәццәгән, йә зәдыхай сә хәрзтәй нә уыд. Уайтәккә дәр цыдәр емынәйы тәфаг йә тъәнгты фәмидаг әмә йә әрзәткәхәнмә ныххизын кодта. Бәргә йын дзырдтон, уәлзәхх дә кусыны бар куы ис, уәд дәлзәхмә кәдәм хизыс, зәгъгә, фәлә хәдзәры тыхстдзинәдтәм кастис, әмә йә зәрды әхца бакусын уыд. Егъаугомау чыссә дардта хиконд тамакоимә әмә-иу уымә бацамыдта: «Мәнә уый дзаг куы бакусон, уәд ныхъуытты уадздынән әрзәткәхән». Дә бон дә уа! Әхца хорз у, искуыдәр ма нәу... Фәлә уый дәр алкәй къухы не 'фты. Иуәй-иуән йә ком ивазгәйә дәр йә дзыппы февзәры, иннә та сурхидәй рафты, уәддәр адзалы бонмә капекк, кәйдәр загъдау, сармадзанәй фехсы. Уый, әвәдза, нә ләджды әхсынтәм дәр нал әвдәлд — уайтәккә дәр уыцы әнәбайрайгәйы дуртә къахгәйә бацарәфтыд әмә мәм әй, йә цонгыл хәцгә, саугуырмай әрбахуыдтой... — Сәнәйы зәрдә әрбауынгәг, әрдәгмынәг цәстытә доны разылдта, йә фындзәй сцымәгау кодта, цасдәр рәстәг йәхима фәхъуыста, стәй та уәд йә дзуринаг дарддәр айвәзта:

— Әрбахуыдтой йә, уәдә цы, дә рынтәй дын де знаг йе 'ххормаджды мондәгтә суадза...

Сылгоймаг та фәхъус, цәстыты сырх уәлтгыфәлтгә зәрдәйы судзаг мастәй базмәлыдысты, стәй сә исдугмә әрәхгәдта, армытәпән йә мәлләг роцъома сбыцәу кодта. Әмә кәд йә цәстытә цъынд уыдысты, кәд йә цәсгомы алы әнцъылдәй дәр кәддәры әгъатыр заманы фыдми зындис, кәд йә әвзыд, урс дзыккуты халтән әнцонәй банымайән уыд, кәд ын дыууә әддәгуәлә кәлмәрзаны дәр әгъгәд нал сты сәр әндавынән, кәд йә иугай дәндәгтә згәхәрды хуызән бурбурид систы, кәд-иу йә тәнәг, мәлләг былтә әнәзәр-дәмәдзәугә цъәхтәй кәрәдзиуыл ахус сты, уәддәр дардмә,

ивгъуыд азты сарты уыдта йе ‘рыгон бонтæ айдæнмæ кæсæгау. Уый нæ, фæлæ ма-иу, хъазты йæ тæнтæ кæмæн рæдывтой, уыцы фæндыры зæлтæ дæр йæ хъустыл уадысты.

— Файнустытæ мын бирæ уыдис, — дзырдта дарддæр Сæна. — Æмæ мын мæ ног чындзæй, адамы æфсæрмæй, хуыс-сæнгæртæ сисынай дарддæр ницы куыст кæнын уагътой... Гъеныр, дæ фарн бирæ уæд, дæ рынтæ, дæлæ цы лæппуимæ царын, уый мæ гуыбыны уыдис... Æмæ бадтæн агъуысты. Абонны хуызæн ма йæ хъуыды кæнын: мæ зæрдæ æнкъард кодта, æмæ та-иу уæд мæхи фæндырæй аирхæфстон. Уæддæр, мæ хур, цавæрдæр æнахуыр хъуыдытæй зæрдæ йæ бынаты нæ уыд, æмæ та-иу уæд мæ цæгъдын фæуагътон.. Ницы ис, фæзæгъынц, фæлæ, дæ рынтæ, ис, исл!. Уæдæ мæ чи нæ уагъта цæгъдын? Фæндырæй ома... Аст хъæлæсы æмæ йын цыппар гуывгуываджы уыд... Мæ задыхай, æндæр мæ чи нæ уагъта! Дæлæмæ дæр, уæлæмæ дæр мын гъеуый хъом уыдис, æмæ мын рагацау хъусын кодта, дæ бындур фехæлд æмæ дæ фæндыры тæнтæ бамбырд кæн, никуыуал сæ айваззынæ худгæ ‘мæ хъазгæйæ, зæгъгæ. Гъемæ æцагæй дæр афтæ рауад, мæ игæр айхæла, фæлæ мын мæ сæрылхæцæджы хурхыл æнамонддзинадæн йæ сау дзæмбытæй бахæцын кодта... Æллах, æна, уæдæй абонмæ мыл рæстæг нытътæнг: æртын азы куырм лæгимæ фæцардтæн. Мæхи мæгуырдынад мын æгъгъæд нæ уыд, фæлæ ма мын уымæй уæлдай нæ лæгæн йе ‘фсымары сидзæр лæппуйы дæр хæссинаг скодтой, ном æвæрд дæр ыл нæма уыд, уыцы цахъхъæнæй.

Гъеуый фæстæ, дæ рынтæ, адаммæ ном æвæрынмæ куы фæсидтыстæм, уæд нæ тæккæ сыхаджы хал скаудта, æмæ йæ Батраз схуыдтой. Махæн нæхион та, зоныс æй, Сослан хуины. Цы хъизæмæрттæ, цы уынгæджы бонты сæ фæхъомыл кодтон, уымæн æрмæстдæр уæлæ уый у — иунæг Хуыцау — æвдисæн! Гъеуæддæр мæм, мæрдтыстæн, мæ фыдæбæттæ дзæгъæл нæ кастысты, æнæсæрызонд никуы схуыдтон мæхи... Куырм лæг цы у, уый у, фæлæ, зæгъын, мæ дыууæ лæппуйæн устытæ куы æрхæссон, уæд мын мæ къухтæ уазал доны ныттулын нал бауадздысты. Ныр, мæ хур акæнай, адаммæй дæр бирæгъы æнгæстæ ис, уымæн кæцæй хæйрæг уыдтæн. Сауджыны аргъуыдæй дæр мæ нæ бауырныдтаид, иу ахæм дзы мæ хæдзары æрбакуыси уыдзæн, уый... Стæй-ма: бирæгъ загътон? Мæ мæцъæлтæ мæхи, дæ рынтæ, — бирæгъæй бирæ фыддæр! Уыцы сырды мыггаг адæймагмæ иу къæпп фæкæндзæн, æмæ ууыл ахицæн

хъуыддаг, фæлæ дзы мæнæн цы чындз фæцис, артæндзæфта фæуа, уымæн æшпындæр вихаднойтæ нæй — адæймаджы алы мæгуырыбон дæр дыууæ комыкгулай æхсыны. Гъема, æцæгай дæр, зæронд уд хъисыг у, æвæццæгагæн, æндæр ын куыд бирайы фаг дæн? Уыцы хъуыды кæнын, æмæ мæхæдæг дæр дисы бацæуын. Уæ дæ арты бынæй тут скæла æмæ дæ ныййарæг мад Минæтæн зæрондырдæм калм райгуыра!.. Æниу ма цавæр кæлмыты кой кæнын? Дæлæ дзы мах хæдзарæн иу залиаг калм куы балæвар кодта. Мæ уды тæригъæдæй йын иунæг кадджын Хуыцау цыфыддæртæ бавзарын кæнæд!.. Ныгуылинаг куыддæр нæ къæсарæй æрбахызт, афтæ, мæгуыр, нæ куырм лæг йæ уд сис-та. Гъеуымæй дæр æй бамбар, дæ рынтай де знаг тъæппытæ ахауа, цавæр дзыккуджыны ахæсты бахаудыстæм, уый. Нæ хæдзары сау емынæ смидæг æмæ уал нын йæ фыццаг æрбакъæдзæфæй нæ лæджы куырм цæстытыл бахæцыд, Уыйфæстæ, кæуынмæ йæм фæцæуой адæм, йе'нæуынон удисæны цыргъ мæнырдæм фæцарæзта. Ух-мардзæ, загъгæ мæм фæлæбурдта, и! Æмæ йын уæдæй абонмæ куыд æнтысы, афтæ мæ рæхойы. Поджы йæ иу рæхуыст иннæмæй судзагдæр, саумары хай бауа!.. Дæд-дæй, судзгæ кæуынмæ дæм æрæмбырд уой адæм, уый мæнмæ цы дзыхæй фæдзуры, уымæн афæзмæн куы уайд, уæд бæргæ, фæлæ уыдæттæ йæ сæрма чи хæссы... Адæм æй мæ чындз хонынц, фæлæ уыцы сыл мæнæн цытæ фæхæрын кæны дзургæйæ, йæ тæккæ тъæлланггæнгæйæ, уыдон ын йæ ныййарджыты хъистимæ ахуыйанæн бабæззæнт мæ мæгуыр уды тæригъæдæй! Лæппуйæн уыдæттæ никуы схъæр кодтон, фæлæ сæ куы 'мбарид, уæд сæм цыма йæ хъус не 'рдарид, афтæ мæм мæ зæрдæ дзуры. Гъеныр ма нæм, дæ рынтæ, æндæр исчи куы хъусид, уæд афæрсид: «Уый та цæмæ гæсгæ?» Гъема йын æз дæр дзуапп раттин: «Уымæн, æмæ уый дæр йæхи хуызæн нал у. Цы уыд, уымæй йæм тæпп дæр нал баззæд». Дæ фарн мын бира уæд, дæ рынтæ, фæлæ мæнæй равзæрдис, уый дæр мæ нал уырны. Æвæццæгагæн ын хъазгæмхасæн æмæ сусагай йæ хъуыры цыдæр хъылматæ фæуагъта, æмæ æндæр джиппы ацъыллинг ласта. Минæты ныгуылинаг хъыбылæн цас диссаг у ахæм митæм сарæхсын! Айдагъ йæ тæфагай нæ лæджы зæрдæ дзыхълæуд куы ныккодта...

Евджин æдзынагæй хъуыста сыхаг зæронд усы ныхæстæм æмæ та-иу йæ сæр батылдта, ома: мæ кæнæг иунæг Хуыцау, уый цавæр адæймаджы мыггаг у дæ чындз?! Сæна дæр-иу æй уайтагъд фембæрста, æмæ йын æхсызгон уыд. Гъестæй нæлгой-

маг фæстагмæ куы бахудт, уæд æм æндæр цæстæнгас фæздæх-та æмæ дын афтæ.

— Уый хъазыны хъуыддаг нæу, дæ рынтæ, фæлæ бындур-халаг. Нæ гуыр дæ кæмбæцы рæуæдæй сабырдæр у æмæ, куы зæгъын, Бедолон ын цавæрдæр галиумæгæнæнтæ баназын код-та. Цыппæрæмы (мæнæ айæды цы цыппæрæм аивгъуыдта, уымæй зæгъын) Олинкатæм фæсмын цъындайаг æлвыстон, æмæ уыдон дæр суанг сæ зæронд мæрдтæй ард бахордтой, уыцы митæй, дам, ахæм гæнæнтæ ис, æмæ нæлгоймаг йæ сылгоймагмæ схуыст ныхас нæ, фæлæ фæстæмæ фæкæсын дæр нал фæуæнды. Æз та ма, магуыр мæ бон, мæ фырты мæхимæ цæст дарын кæнын. Уыдæттыл ма куы уайд, уæд Бедолонмæ иу ныхас сдзурын уæддæр бауæндыдаид, уатæй мæ кухнамæ куы расырдат, уæд. Мæрдтыстæн, хъыпп-сыпп æм не сфæрæзта. Гъеныр ма мæ æддæдуармæ иу къахдзæф хъæуы, æмæ та мæ уым дæр куы бамидæг ласа, уæддæр мæ фырт дурын цырты лæуд кæндзæн æнцæд-æнцойæ. Зæнæг, дам! Цы сæ кæныс уыцы зæнæгæй? Чездæм дæ хъæуынц? Цæмæй дын дæ фырт йæ усы дзыхæй дæ хæдзар ныууай кæна æмæ дын мыды къускæй зæрдæ бавæра, стæй хауæггагмæ æрцæуай?.. Мæ хæдзары аргъ мын æд бынтæ смарзтой, ныр мын сау дзулы къæбæр дæр нæ дæттынц, афтæмæй мæ, фæтæген æмæ æхсæндæтты тæфай сулæфæн дæр кæм нæй, уырдыгæй æртæ уатмæ бакæсын дæр нал уадзынц. Æниу, æвæдза, кæй зæрдæ зæгъы, дæ фæцъындмæ дын чи кувы, уый размæ бацæуын.. Игæрхæлд фæуæд — уый йын мæ хуыз-дæр арфæ! Райсомæй куыддæр бон æрбацъæх ваййы, афтæ йæ уаты дуар разыхъхъыр кæны æмæ нæ гуырдмæ бадзуры: «Уæуу, дæ удылхæцæджы хъуыры!.. — æгас ма у. Ахæм ма дзы зæронд хъындыр уа: уæдæ куынна комы мæлын!.. Æмæ мын сар дæ къона кæны: дæ бызгъуыртæ уд кæд схондурæй конд у, уæддæр дын æй æз сласзынæн! Кæдмæ быхсзынæ къæхты бын?!»

— Цавæр у, йæ цæсгом бынтондæр бахордта? — галы цæстытæй кæсы, афтæмæй афарста Евджин.

— Хуыцауы фыдæх мæ уæд, кæд мæ ныхæстæй иу дæр мæнг у.

— Æмæ дæуыл та не ‘ууæндын, цы..

— Гъеуæдæ мæм æххæст байхъус, дæ рынтæ... Иубон куы уыдис, уæд та мæм сывæллæттæн сæ хистæры æрбарвыста, мæнæй уый-ма бафæрс, мæрдты бæстæм, дам, æй фæндаггæгтæн цытæ хъæуы? Ницы мæ, зæгъын, хъæуы. Мæнæ дæ Лæгтыдзуар куынауал сулæфын кæна, уæд ма дын дæ ингæнмæ фаджыс чи

фахасдзэн, цамай йыл хэмпэлгәрдәг хуыздәр зайа, уый тыххәй. Цу әмә, зәгъын, гъе афтә бамбарын кәен дә мадән... Фыддәртә сдзуринаг уыдтән, фәлә сываллонән уыдәттә чи уәндыд... Уәвгә йә цот дәр йәхицәй хуыздәр не сты. Мах тугәй сәм иунәг әртах дәр нә фәхәццә, әндәр уыдонән сәхи бәсты сә мад нә хәлиудзых гуырдамә папәйә нә дзурид. Папә! Уый та йын цавәр папә у? Нә гуырдән йә ус у, йә чызг у, уымән ницы иртасын! Хъус, әмә та йын афтә фәкәнә: «Папә, дә цуры зноны хъәрмхуыппы бынтә дә къәпсыр мадән адәтт, уәддәр нын калинаг сты». Гъеуәд әм, ма хур, ма фырт нә бауырдыг уыдзән әмә йә не 'рфәрсдзән: уыдон та дын чердәм ныхәстә сты, цәммайраг? Мәрдыстән, уымай әндәр чи уыдаид, уый йын йә дзурантыл тәвд әртыскән сәварид. Фәлә цәмән хъуамә рахәцә йә мады сәрыл, кәд әмә йәм Бедолон папәйә дзуры, уәд?.. Исты дзыхы радавгә Бедолон у! Уымән йә хо нәрдәй афтә ныйәдтә — ныддымст, әмә йыл боцкәйы тәлытә куына сәварой, уәд әй арәмудзынмә бирә нал хъәуы. Әмә, дәуәй афтә, цәмай ахәмтә ныцци? Сусәг хойрагәй. Бавдәлд әмә йә 'фсинән йә дзыхмә къәбәр сисын нал уагъта. Йәхәдәг та дыууә комыкзуләй әфтъәргә, әмә тәнәй-әндәрәй фиуы бын фесты. Уыйразмә та сә рухс калд. Харам дәм чи у, уый ныртәккә уыцы әнамонд әфсинмә бакәсәд; афтид стджытә әмә ма йыл әнхъырдтә царм баззад. Уәвгә, мәгуыр, әгәр дәр ма куы быхсы — нә бирәгәй йә ләбурагдәр хоны. Сә Минәт мад сын йәхи дыууә къухай сә цәстытыл бахәцәд мах тәригәдәй!.. Әдзәсгәмттә! Знон уыдис, әви әндәрәбон, уәд, дам, радио дзырдта... Гъеныр, ома, мах хуызәтты тыххәй: зәрәдтәй сә цот әвзәр цәст кәмә дарынц, ахәмты кой кодтой. Бедолон куыддәр уый айхъуыста, афтә нә гуырдыл фәтъялланг ласта: «Ма йә хъәр кәнән кән!» Ома — радиоы. Мәгъа, фәлә мах цы хицауад зонәм, уыцы хицауад уымән әвәрд нәу, әмә йын йә дзыхыл исчи ныххәцә. Кәддәриддәр рәстдзинад әрцагурдзән. Рәст нә зәгъын, дә рынтә?

— Уәллә-гъи, әнәмәнг афтә! — сразы ис Евджин, әмә цыма зәронд ус әрмәстдәр уыцы дзуапп фехъусынмә кәст: арфәтә фәкодта әмә ацыд.

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ: 70 АЗЫ

УАЦАМОНГÆ**СОНЕТ АБАДГÆ ЧЫЗГÆН**

Дæ дзыккутæн рæхсад худы æндæхтау,
 Сæ урс хилтæ æфсæрмыхуызæй ма лас, —
 Дæ цæст ма ахæсс рудзынгæй нæ хæхтыл:
 Сæ бæрзонддæртыл тынгдæр бады халас...

Сырхфарс фæткъуы! Ды бæласыл æрзадтæ
 Бæрзонд ран æмæ баззадтæ йæ цонгыл.
 Дæ фаззæттæ нæ уыдысты хæрзаддæр,
 Фæлæ уыд къухæй се 'ртонын æнцондæр.

Дæу та фæндыд дæ фæлмæн уарзтæй уарзын,
 Дæу та фæндыд цъæх æвзартимæ хъазын,
 Фæлæ дæм царды не 'рцыди фæсмон.

Нæ кодтай хъаст суанг де схæссæг бæласæн...
 Сæрыстыр у: рæстæфхæрдæн фæразын
 Æрмæстдæр у хъæздыг зæрдæйы бон!

СОНЕТ

Фыдæлты хотых — топхосдон бæрцытæ
 Уæлæдарæс, уынды дзаума куыд сысты,
 Сывæллон хъама йе 'рттылдæй куыд мысы,
 Сонет, нæ дугмæ афтæмæй æрцыдтæ.

Фæлæ рæвдз лæуу, — хъæуы нырма дæ хотых:
 Поэт фæдисæй де 'лвæст дзырдмæ сиды, —
 Кæд сызгæ арц, уæддæр æргъæвд зæххон тых
 Ракетæтæй æрвон тыгъдадты зилы.

РОМАНС

Мæнæн ды цардæмдых æнхъæлдтай,
Æмæ дæ стыр ныфс уыд мæнæй.
Æз та уынын мæ фæндтæ хæлдæй...
Æз хæсджын дæн дæуæй.

Мæ риуы буц рæвдыд æфснайдтон,
Фæлæ фæндон хорз уæвæн нæй...
Æз дæу фæлмæн уарзтæй фæсайдтон...
Æз хæсджын дæн дæуæй! —

Дæуæн æрхастон æз дыккаг мæт,
Дæ цин дын адавтон, уæууæй,
Дæуæй æз хæсджын дæн мыггагмæ,
Æз хæсджын дæн дæуæй!

АЗТÆ КУЫД ЦÆУЫНЦ, АФТÆ...

Азтæ куыд цæуынц, афтæ
Ме сæфт уынын уæлдай митæй,
Ныхæсты, ноггуырд байрæгтау,
Уарзын æнæ къæдзилбыдæй.

Азтæ куыд цæуынц, афтæ
Къаддæр тыхсын æддаг уындыл,
Хъуыды, уæззау ныуулæфтау,
Гуыры æмбырд æнкъарæнтæй.

Азтæ куыд цæуынц, афтæ
Тынгдæр фæлгæсын фæндæгтæм,
Хохыл изæрон арты рухс
Ахсы зыддæрæй цæстæнгас...

Азтæ куыд цæуынц, афтæ
Бабæллын — не ссау, афтæмæй —
Зæрдæ, фæрдыгау, рафтау
Æмæ йæ равдис адæммæ!

СЫЛГОЙМАГ

Æрбахызт хъазты фæзмæ худгæ,
 Æмæ цырен хъæрахст фæдæлдзæх,
 Æваст æмдзæгъдгæнæг лæппутæ
 Къуыхцытæй райдыдтой
 мæнгæмдзæгъд...

Тырныдтой рохбаст риутæ размæ,
 Дымстæй хъæрзыдта къаба рындзыл...
 Къуызæгау усджын лæгтæ фарстой:
 «Цымæ кæй чызг у уый... кæй
 чызг у?...»

Йæ фæдыл аивæй кæсгæйæ,
 Фæлтæрдджын урсрихи зæрæдтæ,
 Сæ къухтæн феуæгъдæй тæрсгæйæ,
 Æнгом хæцыдысты сæ рæттыл!..

О, ÆВÆЦЦÆГÆН, АЦЫ ЦЪÆХ ДУНЕ...

Бæх — хуымгæнæг бæх — адаргъ и нæууыл,
 Бандзыг дæндæгтæй кæрдæджы халыл,
 Нал фæразы йæ цæфхæдтыл слæууын
 Æмæ, гагуйтау, цæссыгтæ згъалы.

Хойы зæхх, цыма базыдта морзе
 Æмæ сиды кæдæмдæр æххуысмæ.
 Нал фæхаста кæронмæ йæ хордзен
 Æмæ сиды кæмæдæр æххуысмæ...

Бæх кæуы... Бæх цæугæ-цæуын ахауд...
 Æз куыстдомд хъæуы райгуырдтæн Иры,
 Бургæрз рохтыл фæхæцыдтæн бирæ,
 Фæлæ скæугæ бæх федтон фыццаг хатт!..

О, æвæццæгæн, ацы цъæх дуне
 Афтæ диссаг у, афтæ стыр барджын
 Æмæ, гъа, зæгъгæ, цард ныл фæкъул и,
 Уæд æй райдайæм ноггуырдау уарзын!

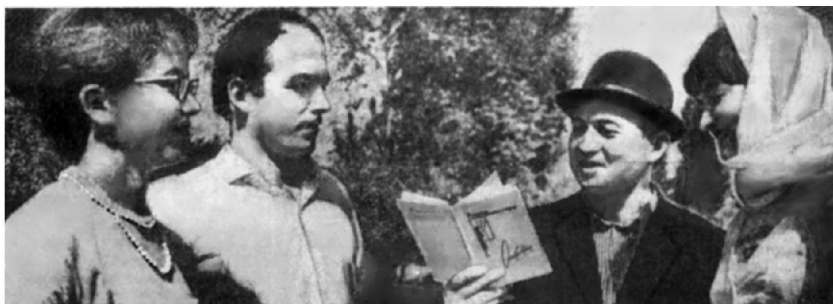
О, æвæццæгæн, царды стыр зынтæй
 Уымæй зындæр нæй, уымæй хыгагдæр —
 Мигъфæлмы дæм дæ нысан фæзынди,
 Уæд æд бæллицтæ ахау фæндагыл!

ÆНÆНОМ ХÆСТОНТЫ ИНГÆНЫ УÆЛХЪУС

Сымах бырстат æргом. Æмæ уæ фæстæ
 Кæйдæр удтæ нæмыгæй хызт уыдысты.
 Сымах ныгæдта зæхх. Æмæ уæ бæсты
 Кæйдæр риутæ хæрзиуæгхæссæн сысты...

Сымах хуыссут æнцад. Æмæ æндæртæн
 Сси, сауджынтау, сæ дæсныйад ныхасæй.
 Сымахæн нæй нæмттæ. Æмæ кæйдæрты
 Сæ нæмттæй уæлдай ницуал ис æгасæй.

Сымах цæрут хæстон обæуттæй æрдзы.
 Уæ ингæнтæй фыдгулы зæрдæ стъæлфы.
 Сымах ыстут æмыр. Æмæ уæ фæрцы
 Фыдæлты зæхх йæ риуы дзаг улæфы!

Хазби æмæ Хъодзаты Æхсар чиныгкæсджытимæ. Грозна. 1967 азы май.

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

ХЪАЗЫТЫ Мелитон

ИРОН ХÆЗНА¹

ÆМБИСОНДЫ ÆМБИСÆНДÆ

СЕСЕЙЫ КУЫР

С

есейæн иу æнæнтыст куыр уыди. Зæхх дæр афæлдахынмæ хъавыд.

Иу хатт та йæ богъ-богъæй нал æнцайы. Йæ сытæ æмæ йæ сæфтджытæй зæхх фæйлауы. Фæстейæ та тæнæг цыди.

Рæгъау дзы сфæлмацыдысты æмæ йæ æрфарстой:

— Цы кæныс? Дæ сытæ æмæ нын дæ сæфтджытæй нæ хизæн нæууытæ цæмæн къахыс?

— Уартæ иннæ рæгъауы нæ уынут?

— Уынæм.

— Уæдæ уым иу куыр ис, æмæ уый тæрсын кæнын.

— Æмæ тæнæг та цæмæн цæуыс? — æрфарстой йæ рæгъау.

— Мæхæдæг дæр дзы æдас нæ дæн, — уыд йæ дзуапп.

Радзырдта йæ Цхинвалы районы Арцеуы хъæусоветы Ног хъæуы царæг 64-аздыд Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо 1969-æм азы Сыфтæры майы 5-æм бон.

КУЫЙТЫ ХЪАЗТ

Куыйтæ сфæлмацыдысты сæ куыдзы ном æмæ куыдзы цардæй. Хуыздæр ном, хуыздæр кады аккаг, дам, стæм.

¹ Дарддæр. Райдайæн: «Мах дуг», 2000-æм азы №№ 7, 8, 9, 10, 11-12; 2001-æм азы № 3.

Сфæнд кодтой сæ хъаст Хуыцаумæ схæссын. Фæлæ йæм фæндаг нæ зыдтой. Æмæ бауынаффæ кодтой — нæ кæрæдзийы рæгътыл, дам, слæууæм, афтæмæй схизæм Хуыцаумæ.

Бауынаффæ кодтой, æмæ йæм æххæст кæнынмæ дæр æрæвнæлдтой. Хызтысты сæ кæрæдзийы рæгътæм. Хызтысты, хызтысты, хызтысты... Æмæ а ныр бахизой Хуыцауы къæсарæй, раканой йын сæ хъаст, афтæ сæ кæйдæр хъинц фæцыди. Се 'ппæт дæр фæхъил кодтой сæ хъустæ... æмæ иууылдæр ракалдысты.

Сæ хъуыддаг фехæлд иу хъинцы тыххæй. Фæлæ сæ нæ рох кæны сæ маст. Æппынæдзух агуринц сæ сафæджы, уæддæр чи уыдаид, зæгъгæ.

Сæ кæрæдзийыл не 'ууæндынц, æмæ сæ чи кæуылфæнды ма амбæлæд, æнæмæнг ын хъуамæ йе 'рбадæнтæм басмуда — ай нæ уыди, мыййаг?

Радзырдта йæ Цхинвалы сахары цæрæг Джусойты Тутилайы фырт Алыксандр 1980-æм азы Хуымгæнæны мæйы 16-æм бон.

ДУРВÆТКЪУЫ ÆМÆ ÆНГУЗ

Дурфæткъуы æнгузыл худти:

— Цалынмæ ды бынмæ удаггтæ фæуадзыс, уæдмæ æз азæй-азмæ дыргъ дæттынæй бафæллайын.

Æнгуз ын афтæ:

— Дæу æдуидаггтæ, æдцæнгтæ, æддыргътæ мæ удаггтæй иу дæр бауромдзæни, фæлæ мæ цæнгтæй иуы дæ хуызæттæ цалдæрæй нæ бауромдзысты.

Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо 1971-æм азы Тæргæйтты мæйы 3-æм бон.

ХУЫРГАРК ÆМÆ ЦЪÆХ БИРÆГЪ

Иу бирæгъ хъæдгæрæтты, йе стонг гуыбыны хъуыр-хъуырма хъустæ, фæцайсыртт-сыртт кодта. Кæсы, æмæ къутæры бын иу хуыргарк афынæй.

Хуыцау дын хорз зæгъæд — хæпп, æмæ йæ ацахста.

— Хуыргарк, хæргæ дæ кæнын.

— Де 'гæр калай, цъæх бирæгъ, куыд мæ хæрыс, рувас куынæ дæ, мыййаг.

— Рувас нæ дæн, мæ фæрстæ дæ къуыппытæ нæ адардзысты, фæлæ дæ уæддæр хæрын, стонджы мын у.

— Уæд та мæ дæ фыдыфыды хæрд бакæн, цъæх бирæгъ, æмæ мæ бафсæдай.

— Æмæ-иу уæ мæ фыдыфыд куыд хордта?

— Искæй-иу нæ куы 'рцахста, уæд-иу нæ слæууын кодта йæ разы, цæмай, æхситтæнгæ, бирæ уæлдæф суæфыдаиккам, ныдымстаиккам, нæ базыртæ дардыл ныззыдтаиккам. Афтæмай-иу ныстыр стæм, æмæ-иу нæ дæ фыдыфыд йæ мондæгтæ ныммартæ.

Йæ зондджын фыдыфыды митæ фæцыдысты цъæх бирæгъы зæрдæмæ:

— Алæ-ма, уæдæ æхситтæнгæ фылдæр суæф уæлдæф, нытил дæ базыртæ æмæ ныстыр уай.

Хуыргарк алæууыд йæ разы. Йæ базыртæ ныххоста йæ фæрстыл, ныхситт кодта...

Чысыл æддæдæр хуыргæрчыты дзуг хызтысты. Куы фехъуыстой сæ туг-стæджы фæдис, уæд хъæргæнгæ уыциу стъæлфт фæкодтой. Бирæгъ сæм кæстæйæ аздад, æмæ хуыргарк стахти бæласмæ.

— Цы фæдæ, цы? — бирæгъ æм касти хæлиудзыхæй.

— Мæнæ дæн, — бынмæ йæм æрдзырдта хуыргарк.

— Æмæ цы аразыс?

— Мæ зондджын фыдыфыд-иу де 'дылы фыдыфыдыл куыд худт, афтæ дыл æз дæр худын.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Майрæмыкуадзæны мæйы 17-æм бон.*

КАДДЖЫН ФЫДÆЛТЫ СИДТ

Бæх нæууыл хызти. Бирæгъ æм бахъуызыд æмæ йыл фæхъæр кодта:

— Мæнæ бæх, хæргæ дæ кæнын!

— Де 'гæр калай, цъæх бирæгъ, кæд мæ рауæлдай кодтай, уæд мæ дæ кадджын фыдæлты хæрд цæмæннæ кæныс?

— Æмæ-иу уыдон куыд хордтой?

— Куыд, куы зæгъай, уæд-иу нæ исчи куы бахаудта сæ къухмæ, уæд-иу нæууы иу кæронæй иннæмæ хорз фæсимдтой немæ, стæй-иу дзæбæх куы стæвд стæм, уæд-иу нæ рабынæй кодтой, æмæ-иу нæ тæвдæй бахордтой.

Тæвд фыдызгъæлы кой бирагъы зардæмæ фæцыди.

— Алæ-ма, уæдæ, æз дæр мæ кадджын фыдæлты æгъдау æрымысон, — бирагъ бæхы йæ разæй айста нæууыл.

Асимдтой иуырдаем. Расимдтой иннардаем. Бæх æй симгæ-симын йæхимæ æрбауагъта хæстæг, æмæ йын йæ тых, йæ бонæй йæ фæстаг сæфтджытæй æмцæф ныккодта йе 'фсæр.

Æфсæр асасти. Бирагъ атылди нæууыл. Бæх афардæг кафгæ йæ хæдзармæ.

«Фыдæй-фыртмæ нын фыдгуыбынæй куы фидис кæнынц, нæ цард лæбурынæй куы у, уæд мæ цы нæ уагъта, цæй кадджын фыдæлты симдæй симдтон?» — йе 'фсæры рыстæй йæхи зæххытыл хоста бирагъ.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Майрæмыкуадзæны мæйы 17-æм бон.*

БИРАГЪ ÆМÆ УÆРЫКК

Бирагъ уæрычы 'рцахста, æмæ уæрыкк нырдиаг кодта:

— Ма мæ бахæр, мæн Хуыцау цард рæсугъд кæнынæн рæфæлдыста.

— Дæумæ гæстæ мæн та стонгæй амæлынæн сфæлдыста? — худæгæй йыл бакъæцæл бирагъ.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Тæргæйтты мæйы 5-æм бон.*

ДЫУУÆ КÆСАГАХСÆДЖЫ

Дыгурон æмæ ирон фæрсæй-фæрстæм ахсынц кæсаг. Иудæвгар сæ къухы ницы æфтыди, стæй ирон сласта иу чысыл сызгъæрин кæсаг.

Кæсы йæм æмæ хъуыды кæны: «ахæрон æй, æмæ æнгуылдзы сæрæй стырдаер нæу, иу комдзджы фаг мын не суыдзæнис. Аппарон æй, æмæ абондæргъы иу цъингуыр не 'рцахстон...»

Уæд æм кæсаг дзуры:

— Ауадз мæ æмæ, цыдæриддæр æрдомай мæ сæрибармæ, уый дын фестын кæндзынæн. Æрмæст дæ ма ферох уæд; дæуæн цы ракæнон, дыууæ ахæмы хъуамæ ракæнон де 'мбалæн.

Ирон фæхъуыды кодта, фæхъуыды кодта, фæхъуыды код-

та... Йæ бацыдмæ йæ къæс æддагуæлæйæ раивын кæнид.. Æмæ уæд дыгуронæн хъуамæ дыууæ галуаны уа! Иу голладжы дзаг сызгъæринтæ ракурид.. Æмæ уæд дыгуронæн хъуамæ дыууæ голладжы дзаг сызгъæрин радта!

Катайы бахаудта, хуыздæрæн цы райса сызгъæрин кæсаджы сæрибармæ?

Стæй иу растæджы йе 'рхъуыдыйæ ныррухс йæ зæрдæ, æмæ нылæгъзтæ кодта сызгъæрин кæсагæн: «Мæ иу цæст мын актæх».

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1984 -æм азы Цышпурсы мæйы 1-æг бон.*

ХÆФСЫ ТАС

Калм амард, йæ цыкурайы фæрдыг баззад æнахицауæй. Йæ дзыхæй хурмæ 'рттывдтытæ калдта. Уымæ цынауал фæцыд уынаг, ахæм ницыуал баззади.

Хæфсан дæр загътой: «Цом, ды дæр æй фен».

Уый барызт æмæ афтæ:

— Нæ, нæ, нæ!... Уый цы маргджын комы ис, нæ адзал нæм фыдæй-фыртмæ уырдыгæй каст, æмæ дзы мæнæн хорзæй ницы ис, — æмæ йæхи ныппæрста доны.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1984 -æм азы Цышпурсы мæйы 1-æм бон.*

РУВАСЫ УÆРСТ

Арс, бирæгъ æмæ рувас слыментæ сты. Иу хатт галы мард сардтой, Арс дзуры бирæгъмæ:

— Айуар æй, Бегъырыхъо. Базонæм дын дæ рæстдзинад.

— Цы уарын æй хъæуы, — фæкодта бирæгъ. — Гал — дæу, сæр æмæ къæхтæ — мæн, тъæнгтæ — рувасы.

Нæ фæцыди бирæгъы уæрст арсы зæрдæмæ. Смыхъхъ æй кодта, æмæ бирæгъ уæнгсæстытæй æрхы смидæг.

Арс ныр та рувасмæ дзуры:

— Айуар æй, кæлæнгæнæг. Базонæм дын дæ рæстдзинад.

— Де 'гæр калай, нæ хистæр, — бадиссæгтæ кодта рувас, — иу галæй цы уаринаг ис? Деддæ йыл багуыбыр у, æмæ йæхæдæг дæр уым нæ уыдзæн æмæ йæ уæрст дæр.

Рувасы уæрст фæцыд арсы зардæмæ. Æрбадти галы мардыл. Хæргæ йæ куы иуырдаем аласы, куы — иннæрдæм, æмæ дзы рувасмæ дæр йæ гуыбыны дзаг згъæлд.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1969-æм азы Хурхæтæны мæйы 6-æм бон.*

БИРÆГЪЫ УСКУЫРА

Бирæгъ Хуыцауы цахæрадонмæ бахаудта æмæ тынг схъал. Йæ зардæ уæрыччы фыдæй дарддæр ницыуал иста. Афтамæй куы 'рымысид арсы чызджы усæн æрхæссын. Фервыста йæм минæвæрттæ: «Дæ чызджы мын ратт, ды дæр цардæй исты фендзынæ æмæ уый дæр».

Арс сбарста хъуыддæгтæ æмæ сразы.

Диссагæндзуринаджы чындзæхсæв скодтой. Стæй дыууæ æмкъайы ныууагътой хицæнæй. Уазджытæ фæфардæг сты сæ хæдзæрттæм.

Райсомæй та сырдтæ бирæгъмæ æртымбыл сты. Хъуамæ та сын фæкуывтаиккой, фæлæ сæ нал ссардтой. Кæмдæрты ма пырхытæй уыдысты бирæгъы цармы скъуыдтæ.

Йæ арс ус æм цауылдæр фæмæсты. Ныппирангæмтæ йæ кодта æмæ афардæг хъæдмæ.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1969-æм азы Хурхæтæны мæйы 6-æм бон.*

БИРÆГЪЫ ДÆНДÆГТÆ

Бирæгъ базæронд. Йæ дæндæгтæ азгъæлдысты. Куыд ма цуан кодтаид? Æмæ йæхи скодта марды 'фсон.

Сырдтæ йыл тыгуыртæ кодтой:

— О, о, о, цæййас сæр ын ис!

— О,о,о, цæй бæрзæй йын ис!

— О,о, о, цæй къæдзил ын ис!

Рувас æм хæстæг нæ бацыди. Дæрдты азылди дисгæнгæ:

— О, о, о, цæй дæндæгтæ йын ис!

Сырдтæ йыл худæгæй фæцæймардысты:

— Дæ цæстытыл исты ауади? Дæндæгтæ йын куына ис.

Рувас бахудт:

— Уæхи дзы хизут, æндæра сæ уæ къонатæ фендзысты.
Æмæ сæм куы фæхæлиу кодта бирæгъ йæ дзых, уæд арвы талынгты фесты.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1974-æм азы Джебæргуыбайы мæйы 25-æм бон.*

ХЪУЛОН ЦÆСТÆНГАС

Комахсæйнаг хуы хордта, снард æмæ фæйнардæм футтытæ кодта:

— Кæсут, хуыйы мыггаг? Хицаумæ æз ахæм бынаты дæн, гъе! Хъулон зæрдæ мæм дары.

Уалынмæ мит ныууарыди. Ралæууыди Цыппурсы къуыри. Комахсæйнаджы урс-урсид митыл рафæлдæхтой æмæ йæ раргæвстой.

Хуытæ йæм тарстæй кастысты æмæ сæ кæрæдзийæн дзырдтой:

— Ох-х, ох-х, ох-х... Хицау дæм хъулон цæстæй куы кæса, уæд уый цы амоны, цы?

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1970-æм азы Тъæнджы мæйы 13-æм бон.*

ДУРÆХСÆН

Иу лæппу дурæхсæнæй дуртæ 'хста. Йæ мæнагонд æмгар æм бацыд æмæ йын лæгъзтæ кæны:

— Авæр мæм æй. Æз дæр дзы фехсон.

— Нæ дзы базондзынæ æхсын æмæ исты фыд æруадздзынæ, — нæ йын разы кæны лæппу.

Уый йæ уæддæр нал æмæ нал уагъта, æмæ йæм æй уый дæр авæрдта.

Мæнагонд дурæхсæны дур нывæрдта. Ныззылдта йæ, ныззылдта, ныззылдта... æмæ дурæй йæ ныхæн — къæрцц.

Йæхи куы 'рæмбæрста, уæд хъуыды кæны: «Æвæццæгæн мын дзы æгæр уæззау дур æвæрд фæци».

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1969-æм азы Хурхæтæны мæйы 6-æм бон.*

ЗЫГЪАРÆГ ÆМÆ РУВАС

Зыгъарæг сыгъдæгдзинад уарзы. Хуыккомæн равзары дзæбæх бынат. Скъахы йæ арф, алырдæм ын ахизæнтæ куыд уа, афтæ. Ныссыгъдæг æй кæны æмæ дзы фæцæры.

Рувас та хайрæг у. Зыгъарæджы хуыкком йæ зæрдæмæ куы фæцæуы, уæд æй бахъахъхъæны. Зыгъарæг искуыдæм йæ зыгъарæджы хъуыддæгты фæдыл куы ацæуы, уæд рувас бахъуызы æмæ зыгъарæджы бахизæнты... æвзæр хъуыддæгтæ фæкæны. Йæхæдæг бамбæхсы.

Зыгъарæг уыдæттæ куы фены, уæд ныууадзы йæ хуыкком, æмæ дзы хинайдзаг рувас æввонгæй рабады.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1974-æм азы Джеуæргуыбайы майы 25-æм бон*

БУЛАЕМÆРГЪ ÆМÆ ЦЪИУСУР

Мæргътæ фарстой булæмæргъы:

— Цъиусур бира стырдæр куына у дæуай, ноджы дыуадæс æвзаджы куы зоныс, уæд дæ куы 'рсуры, уæд фæдис ныхъхъæр кæнын дæр цæмæннауал фæзониц?

— Зонын æй, цъиусур дæр мæнай бира стырдæр нæу. Дыуадæс æвзаджы дæр зонын, фæлæ цъиусуры куы ауынын, уæд ме уæнгтæ адон вайынц, æмæ ме 'взаг мæ комы ныххауы.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Тæргæйтты майы 5-æм бон.*

ЧИ ЦЫ АРАЗЫ, УЫЙ ЙÆХИЦÆН

Иу зондджын лæгæн йæ уарзондæр ныхас уыди: «Чи цы аразы, уый — йæхицæн».

Æмæ æрымысыди хæдзар аразын.

Æххуыстæнджытæ йын уыди, фæлæ йæ иу мæнагонд сыхаг йæ цурæй нукуыдæмуал цыд. Алы куыстмæ дæр æм касти.

Хæдзар куы сцæттæ, уæд дзы рæбинаг скодта йæхи. Нал цæуы сæхимæ.

— Ацу дæ хæдзармæ, — дзуры йæм зондджын лæг.

Уый — ма уд акæн, хæрдмæ фæхауы:

— Афтæ нæ дзурыс, чи цы аразы, уый — йæхицæн; æмæ ацы хæдзар æз дæр нæ арæзтон?

Зондджын лæг дзы куынауал фæрæзта, уæд Къобали лæдзæг рахаста æмæ йыл ралæууыд уымæй:

— Чи цы аразы, уый — йæхицæн! Чи цы аразы, уый — йæхицæн! Чи цы аразы, уый — йæхицæн!..

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1979-м азы Сусæны мæйы 21-æм бон.*

МАЙМУЛИ ÆМÆ АДÆЙМАГ

Зондджын лæджы фарстой:

— Маймули æмæ адæймагæн исты ис иумæйагæй?

Уый сын афтæ:

— Сæ зонд. Маймулийæн бæласы уынгаг мæрайы, куыд æй фена, афтæ сæкæры къæртт ныппарынц, уый йæм нытътъыссы йæ дзæмбы. Ссары йæ, фæлæ дзæмбы тымбылæй мæрайæ сла-сын нал фæкомы. Сæкæры къæртт аппарын та маймулийы цæст нал фæуарзы. Æмæ йæ афтæмæй æрцахсынц.

Адæймаг дæр афтæ у. Нозт ын йæ разы æрæварынц. Фæзонны йæ, куы нуаза, уæд дзы йе сæфт ссардзæнис... Фæлæ йæ нуууадза, уый йæ цæст нал фæуарзы, æмæ дзы фесæфы.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1973-æм азы Æртхъирæны мæйы 12-æм бон.*

ÆППÆЛОЙ УАСÆГ

Иу æппæлой уасæг кæрты бæдулты 'хсæн, йæ сæр мигътыл хафгæ, рацу-бацу кодта:

— Цымæ ма зæххы цъарыл ма сызгъæрин къоппа, ма сырх-зæлдаг боцъо, ма кæркæ-мæркæ дымæгæй рæсугъддæр исты ис?

— Манæ ма къæдз бырынкъ æмæ ма цыргъ ныхтæ! — арвæй йыл йæхи раскъæрдта цæргæс.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1973-æм азы Æртхъирæны мæйы 12-æм бон.*

БÆХЫ САРГЪ

Иу хæрæг йæ хицауимæ загъд самадта:

- Куыд дæм кæсы, мæныл бæхы саргъ не сфидаудзæни?
- Бæхы саргъ та дыл куыннæ сфидаудзæни, фæлæ бæхты дугъ дæр рафидаудзæни дæуæй? — ныууырдыг æм хицау дæр.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Æртхъирæны мæйы 4-æм бон.*

РУВАСЫ ДЗУАПП

Рувасы æрцахстой æмæ йæ фæрсынц:

— Сайын куыд базыдтай?

Уый сын афтæ:

— Суадзут мæ, æмæ уын æй фенын кæнон.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1974-æм азы Джебæргуыбайы мæйы 26-æм бон.*

ÆГЪАТЫР ЦÆРÆГОЙ

Гæдыйы фарстой:

- Зæххы цъарыл иууыл æгъатырдæр цæрæгой цы у?
- Кæй зæгъын æй хъæуы, куыдз! — фæцырд гæды.
- Æмæ ма уæд гæды та цы у? — йæ хуыккомæй ныцъцъыс-цъыс кодта мыст.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Тæргæйтты мæйы 2-æг бон.*

ЗЫГЪАРЕДЖЫ АППÆЛА

Зыгъарæг, дам, æппæлыд йæхицæй:

- Сырдтæ мыл дæлæмæдзыдæй хуындц, фæлæ уый хыгъд мæ фыдызгъæл къæдзнизы хос у.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1974-æм азы Джебæргуыбайы мæйы 26-æм бон.*

ПЫЛ АЕМАЕ МЫСТ

Пылан загътой:

— Мыст дæ ныхысарыйас куына у, уæд дзы цæмæй тæрсыс?

Уый бадиссæгтæ кодта:

— Мæ ныхысарыйас кæй нæу, æмæ мæ æлхыскъ кæнын кæцæй райдайдзæнис, уый кæй нæ зонын, тæрстæ дæр дзы уымæн кæнын!

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Æртхъирæны мæйы 2-æм бон.*

ХУЫЙЫ МАСТ

Иу сæрдыгон бон хуы хъæрзгæ фæцæйцыдис уынджы:

— Оф-ф... оф-ф... оф-ф...

— Хо, хо, хо!.. Дæ мад макуы амæлæд, кæд дæ зæрдæйы цы маст и? — гогыз дæр йæ фæдыл фæраст катайттагæнгæ.

Хуы цъыфдзастмæ куы бахæццæ, уæд дзы ныффæлдæхт:

— Иф-ф... Иф-ф... Иф-ф!..

— Мæ фыдфынтæ — дæ хай, кæд у расыг! — фæхæрам æм гогыз.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Æртхъирæны мæйы 1-аг бон.*

ФЫС АЕМАЕ СÆГЪ

Фыс фæцæйзгъордта, йæ фæхсын фæххил æмæ фæстейæ фæзынди.

Сæгъ уый куы федта, уæд ыл райдыдта пыррыччытæ кæнын.

Фыс дæр, мæгуыр, йæ сæр ныттылдта:

— Оу, мæнæ диссаджы рæстаг ныккодта! Фыдæй-фыртмæ йæ фæстаг хурмæ кæмæн судзы, уыдон искауыл бахудынмæ кæд сты рæвдздæр.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Æртхъирæны мæйы 7-æм бон.*

ХУЫЦАУЫ НЫВОНД

Иу мæнæ цуанон уыди. Цуаны цауын бирæ уарзта. Гæрах кæнын — ноджы фылдæр. Фæлæ йæ нæмыг нысаныл никуы æмбæлд. Уæддæр мæсты нæ кодта. Йæ сыр-иу нæма фæаууон, афтæ-иу багуым-гуым кодта:

— Хуыцауæн æй нывонд кæнын.

Иу хатт æм йе 'мбæлттæ нал фæлæууыдысты, æмæ йын афтæ:

— Уæд ын йæ рахиз æхсарфарсыл цырагъ æртæ хатты сдар.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1984-æм азы Цыппурсы мæйы 2-æм бон.*

БИРАГЪЫ ЗÆРОНД

Бирагъ базæронд. Йæ дæндагтæ азгъæлдысты. Йæ бон цауын нал уыд, æмæ стонгæй марди.

Уæд рувасæн афтæ зæгъы:

— Хъуамæ къуылыхы 'фсон скæнон. Фыййæуттæм бацаудзынæн. Зæгъдзынæн сын — мæ къæхтыл нал лæууын, мæ фæрсчытæ пырх сты æмæ, уæ Хуыцаумæ скæсут, иу рынчын уæрыччы хъус мын раттут. Æнхъæл дæн, мæгуыры таригъæд мын бакæндзысты.

Рувас дæр æй бацырд кодта, уый хорз æрхъуыды у, зæгъгæ.

Бирагъ æцаг бацыди фыййæуттæм. Дзуры сын:

— Мæ зæрыбон уæ къухмæ æрхаудта. Мæ къæх саст у. Мæ фæрсчытæ пырх сты. Уæ Хуыцаумæ скæсут, мæгуыры таригъæд мын бакæнут. Иу рынчын уæрыччы хъус мын уæддæр раттут, стонгæй мæлын.

Фыййæутты дæр æндæр ницы хъуыд: уæдæ, нæ къухмæ æрхаудтæ — райдыдтой йæ нæмын, райдыдтой йæ нæмын, райдыдтой йæ нæмын... Стæй йæ марды 'фсон былæй атылдтой.

Куы 'рчъицыдта, уæд æм рувас бацыд æмæ йын афтæ:

— Рабад. Ныр æцаг цъæлтæ æмæ пырхытæ сты дæ къæхтæ дæр, дæ фæрсчытæ дæр. Ныр дын, чи зоны, æцаг исчи фæтаригъæд кæна. Æрмæст, фыййæуттæ — нæ.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Æртхъирæны мæйы 7-æм бон.*

ТЕУА

Теуайы фарстой:

— Дæ уачъи цæмæн зылын-мылынтæ у?

Уый сын афтæ:

— Раст та мæ цы ис?

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1971-æм азы Æртхъираны мæйы 5-æм бон.*

РУВАС ЙÆ ЛÆППЫНЫ КУЫД АХУЫР КОДТА

Рувасы лæппын йæ мады æвастæй цуаны ацыди.

Мад йæхицæн бынат нал ардта. Удæгасæй йын куы 'рыздæхт, уæд ыл йæхи баппæрста:

— Цуанон дыл никуы амбæлди?

— Куынна! — сæрыстырæй дзуапп радта лæппын. — Цалдæр дзы амардтон.

— Уæдæ ды æфсæст уыдзынæ, — загъта мад, æмæ йын æхсæвæр нал радта.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1972-æм азы Тæргæйтты мæйы 19-æм бон.*

ХÆРÆГ ÆМÆ ХУЫЙЫ ХÆСТÆГДИНАД

Хуы фарынчын. Йæ сæрæн нал уыд æмæ нæ хызт æддæмæ. Йæ низыхатт уайтагъд айхъуысти. Рынчынфарсæг æм фæзынди хæрæг дæр.

Хуы бадис кодта:

— Афтæ хæстæг куы никуы уыдыстæм, уæд мæ куыд æрфарстай?

Хæрæг та йын:

— Ийа! Тынг хæстæджытæ стæм.

— Цы хæстæджытæ?

— Дæ бырынкъ æмæ, — йæ куыдзы хæринагæй афтæ, куыйтæ йын æй бахæрой, — уый сæр æмхуызæттæ сты.

*Радзырдта йæ Джусойты Тутилайы фырт
Александр 1998-æм азы Рухæны мæйы 9-æм бон.*

ХЪАДЫНДЗ АМÆ НУРЫ

Хъæдындз æппæлыд йæхицæй:

— Нæй мæнæй хæрзконддæр. Мæ уæлæдарæс — цалдæры фæлыст, иууылдæр — мæ уæлæ хуыд. Хуры чызг дæр мæм бахæлæг кæндзæни.

Нуры дæр æппæлыд йæхицæй:

— Уый мæнæй хæрзконддæр нæй! Мæ уæлæдарæс — цалдæр фæлыст; мæ уæлæ — уæнггай барст, уæнггай хуыд. Ницы мын хуры бон у, ницы — уазалы.

Хъæдындз æмæ нуры сæ кондæй афтæ æппæлыдысты, æмæ зæххæй схаудтой.

Уыцы рæстæджы быдыргæсы чызг зылди быдырыл. Куы сæ фæдта, уæд сæ байрад:

— Адон иугæр сæхи ныррæсугъдтæ кодтой, уæд сæ афон æрцыд, æмæ сæфынæн æвгъау сты, — æмæ сæ йæ хызыны ныппæрста.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1984-æм азы Джеуæргубайы мæйы 27-æм бон.*

МЫСТ АМÆ ДОМБАЙ

Мыст домбайы дæлбазыр æрцарди. Фæлæ домбай базмæлы, æмæ — кæс, кæс, кæс, мыст йæ хуыккомы смидæг. Домбай ныззæмбы, æмæ — кæс, кæс, кæс, мыст фæтары...

Афтæ æппынæдзух домбайæ фæдисы лæууыд йæ уд.

Уæд ын иу хатт домбай афтæ:

— Ныр дыл цы уынгæджы бон и, мæ сыхаг уай. Дахи æмсæртимæ æрцæр, æдас сæ уæддæр уыдзынæ.

Мыст та йын загъта:

— Дæ азарæй басудзон, мæ паддзах, ам мын æрмæст дæуæй у тас, æмæ дæ исты хуызы хиздзынæн мæхи, æндæр мæм ардæм дæ тæссæй зулмæ æрбакæсын дæр ничи æрбауæндзæни. Уым та мыл хъæды цъиутæ дæр тых сты. Куыд уынгæджы фæдæн, цалæй сæ хизон мæхи?

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1970-æм азы Æртхъирæны мæйы 1-æм бон.*

ТÆРХЪУС АЕМАЕ ЙÆ ЛÆППЫНТÆ

Тæрхъус йæ лæппынты фарста:

— Дзидзи уын иу къуыри фæдарон æви æр-ртæ боны?

Иуæй æртæ, кæй зæгъын æй хъæуы, фылдæр у, ноджы йæ даргъ ауагъта, æмæ лæппынтæ равзæрстой «æр-ртæ» боны.

Уый дæр сын æртæ боны фæдардта дзидзи, стæй сæ хъæды ауагъта сæхи бар.

Фæла мады зæрдæ æхсайаг у, æмæ та сæ æрцагуырдат. Сардта сæ иу æрдузы. Къутæры ауон цъæх кæрдæг æхсыдтой.

— Цы ми кæнут? — æрфарста сæ.

— Мæна, ды куыд фæкæныс, афтæ кæрдæгыл хизæм, — дзуапп ын радтой лæппынтæ.

Тæрхъус бахудт æмæ — гæпп, гæпп, гæпп — фæцæуы йæ фæндагыл.

— Кæмæн нæ уадзys иунæгæй? — схор-хор кодтой лæппынтæ. — Уæд та стонгæй амардыстæм, йе нæ исты бахордта, кæнæ ацы стыр хъæды фесæфтыстæм?

— Йæ мады чи фæзмы, уымæн фесæфынæй тас нæу, — тæрхъус афардæг йæ тæрхъусы хъуыддæгты фæдыл.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1970-æм азы Æртхъирæны мæйы 7-æм бон.*

ЦУАНОНТЫ ТАС

Цуанон-куыдз уынгты фæцæйсыллын-г-сыллын кодта, æмæ йæм йæ доны хуыпп акалын æрцыд. Йæхи баауон кæныныл нæ бацархайдта. Кæуылты фæцæйцыд, уым кауы михыл бамызта.

Кау тынг зæронд уыд. Уыцы иунæг михыл-ма дзой-дзой кодта. Йæ раппарынæн куыдзы доны хуыпп æгæр дæр ма уыд, æмæ йыл кау куы рафæлдæхид.

Куыдз афтæ фæтарст, æмæ ма абон дæр сæ мыггагæн фыдæй-фыртмæ кауы рафæлдæхтæй се уæнджы мигъ бады. Исчи сæ хохы фахсыл бамизынмæ куы фæхъавы, уæддæр рагацау йæ къах схъил кæны быцæуæн, зæгъгæ, ма мыл рахауа. Стæй иу цъыртт акæны æмæ та дарддæр адугъ кæны — фыдбылызæй хизынц сæхи.

*Радзырдта йæ Хъазиты Уанкъайы фырт Ресо
1970-æм азы Æртхъирæны мæйы 7-æм бон.*

Уыдзæн ма

РÆСТÆГ — РÆСТÆВЗАРÆН

БЕКМÆРЗНИИ Афон

ФЫДВÆНДÆГТЫ АХÆСТЫ

*Хъысмæт нæ цард, нæхицæй хъызы;
Уæд нæ царгæсау арвмæ сисы,
Уæд та нæ царцумæ нывзиль..
Нæ уд нын удисæг уым сисы.*

А

лы адæймагæн, алы царæгойæн æмæ зайæгойæн дæр ис йæхи хъысмæт: кæй барæвдауы мадау, кæмæ раздахы йæ чылдым, кæй та баппары зындоны арты...

Кæддæр нæ хъæумæ фæзынд иу ацæргæ зондджын сылгоймаг. Бирæтæн фарста. Бафарста йæ мад дæр. Нæ дурын асинты бинаг къæпхæныл бадтысты. Æз, астаздзыд саби, æрцæйуадтæн сæ цурты. Фæурæдтой мæ. Дæсны ус мын лыстæг фæкасти мæ цæсгоммæ, мæ армытæпæнтæм. Изæрæй мæ мады афарстон, уыцы ус мæ куына зоны, уæд мæм цæмæн касти, загъгæ.

— Афтæ, йæ зардæмæ фæцыдтæ, — загъта мæ мад.

Уыцы цауыл рацыд иу дæс азы бæрц, фæлæ мæнæй нæ рох кодта. Иуахæмы та бафарстон мæ мады. Уый мын æнкъардæй афтæ:

— Уыцы ус мын загъта: ацы лæппу, дам, фæлтау куына райгуырдаид — йæ фæндæгтæ цæуынц цæссыджы мæлттæ æмæ туджы кæлæнтыл.. Уæвгæ дын æй цæмæн загътон, мæ бон бакæла, — æмæ йæ цæстытæ доны разылдта. — Дæсномæ, æвæдза, хæццæ кодта Хуыцауы комулæфт, æндæр цæмæй зыдта, æз фæстæдæр цы туджы фæмæцзынæн, цы цæссыджы дæтты фæленк кæндзынæн, уыдæттæ.

Цы уыд, уый уыд æмæ йын фæстæмæ раздахæн нал и, фæлæ æркæсæм, Мурат, дæ митæм дæр.

Дис цауыл канын: раздæр мæсты кæмæ уыдтæ, уыдон ныхмæ дæ мастисæнтæ газеты фæрстыл абон цæмæн фæзындысты? Кæмæй æмæ цæмæй фæныфсджын дæ?

Раздæр ма Ирыстоны адæмон фыссæг Æгъуызарты Æхсарбег падзахадон телерадиойы комитеты сæрдарæй куы куыста, уæд дæ куыстмæ айста, фæлæ ды кусын нæ зыдтай, æви дæ нæ фæндыд? Æмæ дæ ратæрынмæ æрхъавыд, Ды, уый бафиппайгæйæ, телефонæй сæрдары ныхæстæм сусæгæй хъусын байдыдтай æмæ æмбырд кодтай мастисæн æрмæг. Уалынмæ дын коллектив дæр дæ митæ бамбæрстой, æмæ уый хатгæйæ ды лидзæг фæдæ.

Дарддæр дæ амæддаг баисты Бицъоты Грис, Биазырты Къамерлан, Къæбысты Уарден, елхотæгтæ, Багаты Лади... Уыдонæй ды сæ иутæм ссардтай «бындзытæ æмæ æхсæнчъытæ», иннæтæм та «сыстытæ æмæ лысчъытæ». Иудзырдæй, Мурат, ацы зæххыл сталинистæ йеддæмæ, дæ зæрдæмæ ничи æмæ ницы цауы, адæммæ зул цæстæй кæсыс. Зæххыл та æнаипп адæймаг нæма райгуырды, æмæ уæд се 'ппæтимæ дæр хъæбысæй хæцынмæ хъавыс?

Ныр фæстагмæ, цъаммар чекистæ сæ чъизи къæхтæ авд азы кæуыл фахафтой, мæрдтæй сæдæ хатты чи раздæхт, уыцы низæфхæрд Афонмæ дæр дæ хотых систай, фæлæ, Мурат, нырма æз дæр мæ гæрзтæ нæма æрæвæрдтон. Цæттæ дæн тохмæ сталинистæ æмæ коммунистты ныхмæ.

Дæ критикон уацхъуыды ис бирæ зондамонæнтæ æмæ фарстытæ. (Кæс: г. «Рæстдзинад», 7 декабрь, 2000 аз.) Мæ хæсыл нымайын дæуæн дзуаппытæ раттын. Ноджы зæгъыс: «Дæ ныхæстæй зæрдæ фæцъæх». Æмæ дæ исчи топпытæм дары? Ма сæ кæс, æндæр ма дзы исты ис... Ахуыр кæн Сосойы биографи, искуы дæ, мыййаг, уымæй фæлварæн дæттын куы бахъæуа.

Ды фыссыс: Афон зæгъы, большевиктæ, дам, «фæтæджы» разамындæй адæмы цагътой, сæ мулк сын истой, ахæстæттæм сæ тардтой. Ау, æмæ ууыл дызæрдгъ чи каны? Нæ чысыл Ирыстоны æрцахстой, фехстой, арвистой, ахастой, кулактæ скодтой 35 минæй фылдæры. «Æрмæст 1941 азы Ирыстоны æрцахстой 796 æнаххос адæймаджы», — фыста цалдæр азы размæ газет «Фыдыбæстæ-Отчизна». Уæдæ ма нæ Иры ссар ахæм адæймаг, йæхи, кæнæ йæ хæстæджыты кæмæн нæ бафхæрдтой, не 'рцахстой, нæ фехстой. Æз дзурын дæу карæн æмæ дæуæй хистæртæм. Уыцы бæллæхтæ сты Октябры революцийы

фæстиуджытæ. Ныронг дунейы æрцыд бира революцитæ, фæлæ дзы иу дæр нæ фæрæстмæ. Уымæн загъта зындгонд философ Н. А. Бердяев: «Революции всегда неудачны. Удачных революций не бывает». Æмæ ноджы: «Социализм — это идеология зависти».

«Худшая реклама социализма — его приверженцы», — ацы ныхæстæ та номдзыд фыссæг Джордж Оруэлл загъта.

Кæд ацы номдзыд лæгтыл не ‘ууæндыс, уæд та дын мæнæ, Горький «честнейший русский писатель» кæй схуыдта, уыцы Короленкойы хъуыды: «Большевизм — это последняя страница революции, отрешившейся от государственности, признающей верховенство классового интереса над высшими началами справедливости, человечности и права. С большевизмом наша революция сходит на мрачные бездорожья, с которых нет выхода». (П. Негретов. «В. Г. Короленко. Летопись жизни и творчества». М., 1990, 133 фарс). Короленко ацы ныхæстæ загъта 1919 азы. Æмæ цыма пехуымпары дзыхæй рацыдысты — иууылдæр раст рауадысты.

Уыцы бира революцитæй иу уыди «Стыр францаг». Ахаста 4 — 5 азы. Уыйбæрц та уымæн ахаста, æмæ революционертæ марын байдыдтой канд се знæгты нæ, фæлæ ма сæ кæрæдзийы æмæ сæ фарсхæцджыты дæр. Уæдæ Октябры революци цæмæн ахаста 74 азы? Уымæн æмæ революци саразджытæ канд кæрæдзийы нæ цагътой, фæлæ кусджыты, зæхкусджыты, интеллигенцийы дæр. Большевиктæ афтæ куына бакодтаиккой, уæд сæ дуг фæцадаид 1928 — 1930 азты: мæгуыр зæхкусджыты иу хай кулактæ куы скодтой, иннæты та лæгдыхæй колхозтæм куы батардтой, уæд. Афтæ гъе, адæм уыдысты тарст æмæ йæ сæр схъил кæнын ничиуал уæндыди. 1937 азы цы бира милуанты æрцахстой, уыдонимæ уыди 20-аздыд студенткæ Калоты Ираидæ дæр. Уайтагъд æй фехстой. Студенттæ хъус-хъус дзырдтой, фæлæ йæ кой скæнын иу дæр не суæндыд. Алчидæр йæхицæн тарсти...

Ды фыссыс: «Иугæр дæ ном газеты фæзынд, уæд æй зоныс: «Сталин тугдзых сырд, Советон Цæдис — концлагерь, уалæуыл зындон». Уый æцæг афтæ кæй у, ууыл цъыфкалдытæ, нымудзджытæ æмæ дзырдхæсджытæ йеддæмæ чи не ‘ууæнды? Мурат, ды нæ уыныс, кæнæ та дæ уынын нæ фæнды, большевиктыл сæ хур кæй аныгуылд æмæ ма дыдзыхуры мæнг тынтæм сæ иугай зыр-зыргæнаг къухтæ кæй тавынц, фæлæ уый хъармнал кæны, стæй тагъд ныгуылы. Ды хорз зоныс, «æфсæйнаг

æмбæрзæн» цы хуыдтой, уый. Хъуамæ уыцы «æмбæрзæны» чылыммæ, гæрæм гæды мыстыты куыд палауонтæ каны, уый фæсарæнты ма зоной. Фæсарæнтæм-иу кæй ауагътой, уыдонæн-иу сæ иу хай нал æрбаздæхти, чи ма-иу æрбаздæхти, уыдонæй дæр иуæй-иуты ахстой.

Черчилль Сталинай æппæлыди, загъгæ, афтæ дæр фæзагъут. Уый, чи зоны, райдайæнты, лыстæг æм куы нæма æркаст, уæд.

Фæлæ йæ куы бамбæрста, уæд та мæнæ афтæ фыста: «Многие годы Сталин был диктатором России, чем больше я узнаю его карьеру, тем больше поражаюсь его ужасными ошибками и полной безжалостностью по отношению к людям, к массам, с которыми он имел дело». (У. Черчилль, 1954 азы 9 октябры консерваторты конференцийы раныхасæй Блэкпулы).

Уæдæ большевизмы тыххæй цы загъта Черчилль, уыма дæр байхъус: «Большевизм — это не политика, это заболевание, это не кредо, это чума. Как и всякая чума, большевизм возникает внезапно, распространяется с чудовищной скоростью, он ужасно заразен, болезнь протекает мучительно и заканчивается смертельным исходом; когда же большевизм, как и всякая тяжелая болезнь, наконец отступает, люди еще долгое время не могут прийти в себя. Пройдет немало времени, прежде чем их глаза вновь засветятся разумом». («Энциклопедия афоризмов». М. «АСТ», 2000, 66 фарс).

Кæд большевиктæ Уæрæсейы дзæнæт сарæзтой, уæд фæсарæнтæм цæмæн фæлыгъдысты Байаты Гаппо, Гæздæнты Гайто, Цæлыккаты Ахмæт, Токаты Гокки, Набоков, Бунин, Мережковский, Бальмонт, Ходасевич? Кæнæ цæмæн фæтардтой Солженицыны, Некрасовы, Синявскийы, Гинзбургы, Бродскийы æмæ ноджы бирæты?

Нæ дæ уырны, Къоста æмæ Елбыздыхъо æртынаем азтæм куы рацардаиккой, уæд сæ Цоцко, Аернигон, Сæрмæт, Дзахо, Гино æмæ иннæтæй раздæр кæй фехстайкой, уый? Кæд нæ, уæд 1930 — 1950 азты мыхуырыл дæ цæст ахæсс.

Цæмæн амардтой чекисттæ дард Сыбыры, мингай дзуттæгты мæлæтæй чи фервæзын кодта хæсты заманты, уыцы шведаг дипломат Рауль Валленбергы?

Сосо «æфсæйнаг æмбæрзæн» куы систайд, уæд ма Цæдисы базадаид 20 милуаны (партийы уæнгтæ), иннæтæ фæлыгъдаиккой. Махмæ та фæсарæнтæй цал адæймаджы æрбацыди царынмæ? Уæвгæ кæддæр Гитлер коммунистты куы расырда,

уад арбалыгъдысты махма, фала сә Сосо уайтагъд Сыбыры балаууын кодта. Кад да уарзон «фәтәгыл» къям абадын нә уадзис, уад хъуыддаг ардагыл ма ныууадз әмә йын йә хәларттә — Держинский, Менжинский, Ягода, Ежов әмә Берийы тыххәй дәр исты зәгъ. Чысыл сә апудра кән, науад дыл сә зәрда фәхуддзәни.

Дардәр фыссыс: Дә ныхәстә, Афон, знәгтән пайдаи хос йеддәмә ницы сты. Әмә знәгтә кәй хоныс? Әвәццәгән, мәнә коммунисты ныхмә чи хәцыд әмә фәйнәрдәм кәй фәсыр-той, чи фәхауәггаг, Нобелы премийы уыцы лауреаттә А. Солженицын, А. Сахаров, И. Бродский әмә әндәрты? Гъемә уыдонимә куы схәцәй, уад да тъянг нә аскъуындзәни?

Ноджы фәрсыс: «Ныр ды дәр, әз дәр иудадзыг хъарджытә куы кәнәм, уад уымәй цы пайда и?» Ацы фарсты фәдыл ма зәрдыл әрләууыд иу рагон-әрыгон хабар. Цәвиттон, иу бинонтә цардысты горәтгәрон. Дардтой 3 — 4 фысы. Иу изәр фыстә адзәгъәл сты, әмә бинонтә схъомпал сты. Уыцы рәстәг сәм бәрәггәнәг әрбацыди хәдзәры хицау Хасаны хистәр әфсымәр Джамботт. Бинонты тыхстмә куы 'ркаст, уад загъта: — Йарәби, Хасан, ацы фыстәй цы кәныс, цы пайда сә ис? Хасан әм зулмә бакаст әмә йын афтә:

— Әмә иудадзыг пайдаиыл дзурәм? Уад мәнә әртә чызжы хәссын, әмә уыдонәй та цы пайда ис?

Цыма ды ацы хәдзәрвәндагимә кәддәр зонгә уыдтә әмә ацы хабар фехъуыстаис, афтә дәр мәм кәсы...

Мәнән дәр кад ма ныхәстәй ницы пайда ис, уәддәр Хасанәу фыссын, ма зәрда цы дзуры, уый.

1937 азы нә Цәдисы уыди 5 маршәлы, уыдонәй да хәлар Сосо 1937 — 1938 азты сә сәртә акъуырда әртәйән: Тухачевскийән, Блюхерән, Егоровән. Командармтән дәр сә фылдәр мард әрцыдысты (Каширин, Дыбенко, Белов, Алкснис, Якир, Корк, Дубов, Славин әмә бирә әндәртә), ныццәгъта инәләрттәй дәр. Әдәппәт уыцы дыууә азы мәрдтәм барвыста 50 мин әфсәддон службәгәнәгәй фылдәр. Уәдә йемә чи куыста, размә йә чи ракодта әмә цәхх-кәрдзын кәимә хордта, уыцы Каменев, Зиновьев, Бухарин, Радек, Пятаков, Рыков әмә иннәтән цы бакодта, уый та сывәлләттә дәр зонынц. Йе 'мкусджыты дәр хәәстагәй нә ныуагъта: Каганович әмә Ворошиловән сә хәрз хәстәджыты әрцахста, Молотов әмә Калининән сә устыты ахәстоны бакодта. Академикты зәрдәхудт дәр «нә райста». Сыбыры хай бакодта

Н. Вавиловы, Лихачевы, Королевы, Туполевы, Ландауы æмæ иннаеты.

Уæдæ марыны тæрхон та Бугаты Хъазыбег, Мамсыраты Саханджери, Тогъойты Данел, Тæкъоты Симон, Кокуаты Федыр, Бетал Калмыков æмæ иннаæ бæрнон кусджытæн чи рахаста? Цæй æгъгъæд фæуæд, «фæтæг» 30 азы дæргъы адамæн цы фыдтæ сарæзта, уыдон нымайынæн. Уæддæр нымад никуы фæуыдзысты... Уæдæ ма мын ныр зæгъ, тугдзых адæймагыл ма сыкъатæ ваййы?

Дарддæр фыссыс, зæгъгæ, мæ уацы фæзындай дæс боны фæстæдæр Мæскуыйы, Минскы, Краснодары, Дзæуджыхъæуы æмæ æндæр горæтты бирæ адæм ацыди демонстрацитæм æмæ бæрæг кодтой Октябры революцийы кадджын бон. О, митингтæ уыди, фæлæ дзы чи архайдта? Æз арæх фæзæгъын, нæ Иры алы дыккаг-æртыккаг ас нæлгоймаг дæр кæй уыд дзырдхæссæг, нымудзæг æмæ уæйгæнæг. Гъемаæ демонстрацитæм чи рацауы, уыдонæн сæ 90% сты раздæры цъыфкалдытæ, сæ 10% та, уыдон кæй фæсайдтой, ахæмтæ. Дæу хъæуы коммунизм. Фæлæ дæ поезд раджы афардæг, мауал æй сур.

*Дæ поезд айвгъуыдта раджы
Æмæ йæ мауал сур фæстейы:
Фæлтау æрцахс уæ цъæх хæрæджы,
Кæд поезд баййафис Бомбейы...*

Кæддæр Сахаровы бафарстæуыд:

— Андрей Дмитриевич, что такое коммунизм?

— Коммунизм, говорите? Это — фикция... сказка про белого бычка... Впрочем, есть люди, которые знают что такое коммунизм, это — члены Политбюро ЦК КПСС, верхушка КГБ, партийные секретари и прочая нечисть.

Сахаровы хъуыдытæм ма бафтауæм гермайнаг канцлер Бисмаркы ныхæстæ дæр: «Если хочешь разорить страну и сделать людей нищими, строй социализм». Сталин æфхæрдта æнаххос адæмы, разæнгард кодта æмæ хæрзиуджытæ лæвардта аххосджынтæн. Уый тыххæй Энгельс афтæ загъта: «Общество разлагают два фактора: когда наказывают безвинных и поощряют виновных».

Ды фыссыс, зæгъгæ, Исса, Ибрагим, Астан, Азæмæт æмæ иннаетæ хæцыдысты Гитлеры ныхмæ, æз та фаудтон Сосойы. Уыдонæй сæ иуы фарс дæр хæцын нæ хъуыди: сæ иуыл — голлаг, иннауыл — хъысын. Гитлер ахста, йæ ныхмæ чи фыста æмæ дзырдта, уыдоны, Сосо та ахста æмæ мардта, йæ ныхмæ хъыпп-

сыпп дәр чи нә кодта, уыцы фаллойганджыты. Уый дәр милуантай. Фарсыс ма, дахадаг цы равдыстай, цытә дын бантыст? Ёз лагеры хордтон мыстытә, уырытә, куыдзы дзидза, гәдытә. Фарынчын дән эхиноккозәй, әмә мын скодтой 17 уәззау операцийы. Ма галиу рог әппәрст, ма игәры иу хай лыгонд, авд фарсчы резекцигонд. Ноджы мын ма зәвәттә басыгтой әмә ма рахиз кҗах у лыг. Рынчынәтты, әмтгәй райсгәйә, фәдән 8 азы әмә 8 мәйы. Иу хатт ма баппәрстой моргма, дыууә хатты мың, рынчынәтты хуысгәйә, балхәдтой марды чырынтә. Фәлә, Хуыцауәй разы, абон дәр ма удагас дән сталинистты фыдәнән. Уыцы рәстәджы рынчынәтты әмә хәдзәры, сынтәджытыл хуысгәйә, ма кҗухы бафтыд 8 тәнагтомау чиныджы ныффыссын, дән әмавтор 5 чиныгән. Дыууә чиныджы та ме стҗолыл фыстәй ләууынц; сә иу 50 азәй фылдәр, иннә — 30 азы. Уымән әмә чыныгуадзәны абоны онг кусынц сталинисттә, әмә зоның, кәй сә нә ныммыхуыр кәндзысты, уый.

Ды зәгҗыс, дә фыд Мухтары әд бинонтә 1935 азы ахастой Узбекистанма, зәгҗгә. Әмә уә цәмән ахастой? Ды ахходжын кәныс нымудзәджы. Әцәг ахходжын та уыди Сосо, цы закҗон рауагҗта, әмә милуанты кәй бындырыл кулактә кодтой, уый. Нымудзджыты та ничи ахста әмә мардта, хицауад сә сахәдаг нымудзын кодтой.

Әцәгдәр әдзәсгом адәймаг зәгҗдзәни, советон дуг хорз у, капиталистон та — әвзәр. Тынг бирә ауайын ма нә хҗәуы Францы, Италийы, Швецийы, Бельгийы, Канадәйы, АИШ-ы әмә иннә капиталистон бәстәты әмвәзадма схизынма. Раздәр Цәдисы цы республикәтә әмә областтә уыдис, уыдон дәр әрләууыдысты капиталистон фәндагыл. Бирә европәйаг, азиаг, африкаг әмә америкаг паддзахәдты коммунисттә ләгдыхәй сәвәрдтой сәхи әгҗәуттә. Ләвәрдтой сын цәрыны фәрәзтә. Мах та уәд әххормагәй цардыстәм.

Кубә нә абон дәр дары 22 миллиард доллары, фәлә — дон дәлхид, ацу әмә стонг фыййауы роны агур гуыдынтә...

Дарддәр зәгҗыс: Әнәуынон дын сты социализм, Советон Цәдис. Әмә, дәумә гәсгә, нә ирон адәмәй ахст, мард, хаст әмә кулакгонд 35 минәй фылдәр кәй әрцыд, уый тыххәй сә уарзон? Дарддәр мын дәргҗәй-дәргҗма ныхәстә кәныс, суанг ма ма фыд Габранма дәр бахәццә дә, паддзахы рәстәджы ахуырән фадат нә уыд, электрон рухс нә уыдтам, быдыртә ныххус сты әмә афтә дарддәр. Уәдә Ломоносов, Пушкин, Толстой,

Достоевский, Менделеев, Попов, Чехов, Къоста, Гаппо, Аксо, Секъа, Арсен, Елбыздыхъо, Дзасохты Гито, Гаситы Афæхъо, Мысыкаты Мæхæмæт æмæ бирае æндæрты дæр большевиктæ сахуыр кодтой марксизм-ленинизмы бындурыл? Электрон рухсытæ та уæд бирае европæйаг бæстæты дæр уыди, стæй уыцы Комсомольск, Красногурьинск, Волго-Дон æмæ иннæтæ чи арæзтæ? Большевикты цагъартæ — ахст адæм. Æмæ кæннод Уæрæсе æнæ большевиктæ мидбынаты бадтаид? Æви æндзыг бацадаид?

Дарддæр фæрсыс: Кæд уыдис æмæ Советон дуджы кусæгæн афойнадыл мызд нæ бафыстой? Дæумæ гæстæ, революцийы фæстæ адæм дыккаг бон мианасы бахаудтой. Революцийыл 14 — 16 азы куы рацыди, уæд (1930 — 1934 азы) Советон Цæдисы, уæлдайдæр та Украинæйы, Поволжæйы, Казахстаны, Цæгат Кавказы, 8 — 10 милуаны æххормагæй кæй фæцагъды сты, уый дæ ферох? Уыцы заман Сосо та мингай вагæттæ хор арвыста фæсарæнтæм. Уæды рæстæджы большевиктæ хуымæтæг зæхкуджыты царм куыд стыгътой, уый хистæртæ хорз хъуыды кæнынц... Тамбовщинайы растадысты цалдæр стыр хъæуы æмæ хъæдты, кæмтты ныппырх сты. Сосо сын сæ ныхмæ арвыста æфсад, йæ сæргъы Тухачевский, афтæмæй. Уый сыл ауагъта газтæ, æмæ рæстаг адæм стырæй-чысылæй бындзагъд фесты.

Ды фыссыс, зæгъгæ, дæ раздæры пенси уыди 12 туманы æмæ дзы цыди 2 тохылы, кæнæ стуры фыд 60 кг. Уый та нæ зæгъыс, æмæ зæхкуджытæ раздæр кæй истой символикон пенситæ — 8 — 12-гай сомтæ.

Байхъус-ма мæнæ нæ номдзыл скульптор Едзиты Со-слæнбеджы фырт Русланмæ: «1936 азы мæ фыды æрцахстой, Къостайы хуыз кæй скодта, уый тыххæй. Йæхæдæг афтæ дзырдта: бауæндыдтæн, газетты æмæ журналы цы фыстой, ууыл æмæ фæрæдыдтæн. Дзырд радта, куы ма рацæуа ахæстонай, уæд Къостайы хуыз кæй никуыуал скæндзæни. Цыппар мæйы фæстæ йæ рауагътой. 1939 азы мæ фыд райдыдта пенси исын 15 сомы, радтой йын хæрæг дарыны бар. Дыгуры комы Доныфарсы хъæуы кæмæндæр цырт скодта, æмæ йын хæрæг балæвар кодтой. 1943 азы мæ фыдæн пенси нал фыстой: хъæуы цæрджытæн, дам, не ‘мбæлы пенси. Мæ фыд лæдзæг скодта æмæ йыл ныффыста: «Работаю как эшак, а живу как дурак», («Мах дуг», 2000, № 6, 83 фарс). Уæдæ сын мамæлайы пенситæ фидын та райдыдтой, Советон дугыл 40 азы куы рацыд, уæд — 1957 азы. Æрхъуыды ма кæн, 1980 азы

кæрон хæлцмæ рады цас лæууын хъуыд, уый. Суанг ма водкæ дæр лæвардтой талонтыл.

Ды цы æхсыд стæджды кой кæныс, уымæ Солженицын, Яковлев, Троцкий æмæ иннатæ ницы бар дарынц. Советон Цæдис базгæлæнтæ йæхи мидаг, æгæр бирæ бæстæтæ аныхъуырда æмæ йын нæ батадысты, атьæпп ласта... Ноджы ма æркæс 90-æм азты «Огонек»-мæ: Италийы компартийæн — уал милуаны, АИШ-ы, Испанийы, Францы æмæ бирæ æндæртæн сæдæгай минтæ æмæ милуантæ. Уыцы æхцатæ советон коммунистæ лæвардтой адæмы сусæгæй... Нæ лагеры та 20 чызджы æмæ лæппуйæн сарæзтой 3-майон медицинон курсытæ. Уыцы нымæцы уыдтæн æз дæр. Радтой нын медицинон-æфсымарты (медбрат) æмæ хоты (медсестра) æвдисæндарта. Æз æртæ азы дæргъы куыстон иу стационары. Гъе, уæд мын фадат фæци æмдзæвгæтæ фыссынæн. Чи мын сæ бахъахъхъæдта, уыцы Катя Подоприторайы тыххæй та раздæр фыстон.

Дыууæ бæлццонны, дам, æхсæвыгон цыдысты цады былты. Куы сæ фарстой, цытæ федтат, зæгъгæ, уæд сæ иу загъта: «Æз федтон хæфсытæ», иннæ та: «Æз та федтон стъалытæ». Уыйау ды дæр уыныс хæфсытæ. Æмæ æндæр цы уынай, кæд ма абон дæр бадис коммунистон цъымарайы, уæд. Ды дæхи дæлимонтæн раджы ауай кодтай æмæ дзы фервæзынмæ дæр нæ хъавыс...

— Ды æдас ран уыдтæ, фронтæй дард, тынг дæ хъахъхъæдтой, исты дыл æрцыд, зæгъгæ, — фыссыс дарддæр. О, мах, æнаххос «адæмы знæгты», нымæдтой сæ цыфыддæр фыдгултыл. Мах бæсты фашисты фарсмæ 'рлæууыдаиккой. Æмæ афтæ дæр уыд. 1941 азы дæ хæлар коммуно-большевиктæ Украинæ æмæ иннæ регионтæй куы лыгъдысты, уæд-иу ахæстæттæ æмæ изоляторты дуæрттæ фегом кодтой æмæ-иу камерæтæм залп радтой. Афтæ ахæстоны бадджыты се 'ппæты дæр ныццагътой. Уыцы хъæддаг миты тыххæй дзуапп ничи радта.

Ды дæ уацы, дæ зæрдæ куыд зæгъы, ахæм ныхæстæ æдасæй кæныс, ныры хицауадыл цъыфтæ калыс, фаута æварыс, мæнæ мæныл куыд фæвардтай, афтæ. Уæдæ ма Сосойы заман фысгæ нæ, фæлæ иу хъыпп дæр скодтаис хицауады ныхмæ, цымæ дæ дыккаг бон нæ агæрах кодтаиккой! Фæлæ, дæ зæрдæмæ нæ цауы ахæм цард. Фæстæмæ дæ фæнды уарзон «фæтæджы» дугмæ раздæхын æмæ хъарджытæ кæныс. Фæлæ дæ къæбут куыд никуы федтай, афтæ уыцы цагъайраджы дуг дæр нал фендзынæ.

Дæу абон фæнды, коммунисттæ 74 азы дæргы кæм фæривæд кодтой, уыцы бæстæйы уайтагъд дзæнæт ацаразын, фæлæ афтæ нæ ваййы. Ноджы ма хицауады сæргы сты раздæры партионтæ. Цалынмæ уыдон ацæуой, уæдмæ та цард йæ гаччы не сбаддзæни. Фæлæ ма, æвæццæгæн, банхъæлмæ кæсын бахъæудзæн иу 10 — 15 азы. Уый фæстæ нæ фыдбонтæ, нæ фыдæвзарæнтæ æмæ тугтæдзæнты заман иуцасдæр ферох уызæн. Адæм сæхи æрæмбардзысты. Хуыцау æмæ дзыллæйы цæсты та зынаргъдæр у адæймаг. Уымæн та Цæдисы кад æмæ рады бæсты уыди цагъаргæнæг колхозтæ, æххормагдзинад, дамбацайы нæмгуытæ, сæрсæфæны ГУЛАГ...

Æз фыссын, нæ Цæдисы кæй уыд 240 лагеры, уым та 1929 азæй суанг 1953 азмæ æрвылаз дæр бадт 15 милуанæй уæлæмæ «адæмы знæгтæ», уыдонимæ та сæдæгай минтæ фæсарæйнагтæ. Æрмæст 1939 азы польшæйаг афицæртæй Сталины чекисттæ ныццæгътой 22 мины. Сосо æмæ сæ Берия немыцы аххос фæкæнынмæ хъавыдысты, фæлæ сæ цæстфæлдахæн митæй ницы рауади. Гъемæ кæд дæумæ æндæр бæрæггæнæнтæ ис, уæд, табуафси, ныффыс сæ. Зæгъыс, Хрущев уыд æдылы, дыдзæсгом, раздæр Сосойæ æппæлыди, куы амард, уæд та йыл цъыфтæ калдта. Æмæ уыцы лæджыфыдхорæй йе ‘гасæй чи не ‘ппæлыд? Цæмæн куы зæгъай, уæд дзы ахсын æмæ марынай тарстысты. Хрущев та 8 — 9 азы дæргы кæд æппын ницы сарæзта, уæддæр ахæстæттæ æмæ ГУЛАГ-æй рауагъта 15 милуан æнаххос адæймаджы. Уыдон дзы абон дæр бузныг сты. Дæуæн та схæр-хæраг æмæ йыл фельетонтæ фыссыс. Кæд ахæм хъæбатыр дæ, уæд ыл йæ удагасæй цæуылнæ фыстай? Иу дзырдæй, дæуæн хæрзгæнæг Хрущевыл æмбæлы цъыфтæ калын, фæлæ, 80 милуаны чи бабын кодта, уый кой скæнын та фыдракондыл нымайыс?

Къæм абадын нæ уадзыс «фæтæг» æмæ партион разамонджытыл, фæлæ ма æркæсæм, уыдон та цы цæстæй кастысты рæнхъон партионтæ æмæ сæ дæлбар адæммæ. Конституцийы 6-æм уацмæ гæсгæ фæнд æмæ разамынд уыдысты большевикты къухы. Гъемæ уыдон адæмы сусæгæй Екатеринбурджы бын, Байкалы фарсмæ æмæ Мæскуыйы МГУ-мæ хæстæг зæххы бын сарæзтой 3 горæты. Уыдон цæмæйдæриддæр царыны фæрæзтæй уыдысты ифтонггонд. Фæцарыны фадæттæ та дзы уыди 25 — 30 азы онг. Æмæ атомон хæст райдыдта, зæгъгæ, уæд уыдонæн, сæ хæстæджытæн æмæ се ‘мкусджытæн се ‘мбæхсæн цæттæ, мах та йæ цæхæры басыгъдаиккам. Партион бодзты фæллойдæнæг

адамы мæт никуы уыд. Сæ сæйрагдæр хъуыды — сæхи хъахъ-хъæнын.

Лагерай куы ссыдтæн, уæд мæ-иу фарстой, цы уавæрты цардысты, мардысты ахст адам, куыд сæ ныгæдтой. Æз сын загътон, цы уыди æмæ цы федтон, уыдæттæ. Кæд сын раст дзуаппытæ нæ радтон, уæд сын ды мæ бæсты æцæгдзинад загъ. Бацамон сын, парти æмæ Ленины уарзон Бухарин, ноджы Рыков, Косиор, Каменев, Розенгольц, Тухачевский, Енукидзе, Бутаты Хъазыбег, Тæкъоты Симон, Мамсыраты Саханджери, Арсæгты Горга æмæ иннæ милунтæ цы аххосджын уыдысты æмæ кæм ныгæд сты, уый. Æз дæ бузныг уыдзынæн ме ‘рвадæлтæ, мæ хæстæджытæй мын дæстæйтты ингæнтæ куы бацамонай, уæд.

Иу хатт ма йæ загъын, большевиктæ 74 азы дæргъы æрцахстой, амардтой, æнæхъæн адамыхæттыты ахастой, кулактæ скодтой, Сыбырма арвистой 80 милуанæй фылдæр. Уыдонæй амардтой æмæ лагерьты амардысты 60 милуаны бæрц. Æз та æртæ азы куыстон иу стационары фелсырай. Мæ цуры амард 80 ирон лæджы. Сæ номхыгъд мыхуырма нæ радтон, уымæн æмæ мæ нæ фæндыди сæ хæстæджыты зæрдæтæ дыккаг хатт фæриссын кæнын. Ныр та мын æндæр амал нал ис æмæ номхыгъд дæттын.

Афтæ, Мурат, æз барастырай нæ куыстон, фæлæ фелсырай. Мæ хъус та дардтон ирон адаммæ. Мæ фадат куыд амыдта, афтæ сын æххуыс кодтон.

Мурат, загъæм, ныр Мухтар ингæнæй схызт æмæ дæ федта йæ бафхæрджыты сæрыл дзургæ, уæд дын арфæ кæнид, æви дын хæнкъуыртæ лæдзæгæй дæ къуди ныххоид?

Мæнæ дын уыцы 80 лæджы номхыгъд (къæлæтты фыст сты сæ амарды азтæ, кæй дзы хъуыды кæнын, уыдон): Зæгæлты Лади, Гапбаты Симон, Цопанты Харе, Байты Беслæн, Мырзаты Георги, Гамахарты Ханджери, Хъайтыхъты Георги (1944), Зурапты Шамил (1944), Хуыриаты Солтан, Хæдарцаты Мырзахъан, Дзодзыккаты Иналыхъ (11.10.1947), Хуыриаты Бæппу, Къаболаты Данел, Гæбуты Бека, Богъаты Дохцыхъо (1944), Дзобелаты Индрис, Бæрæзгаты Дохцыхъо (29.04.1945), Кцойты Манкъа, Гæздæнты Агуыбе, Хæдарцаты Ладемыр, (12.08.1944), Багъæраты Кермен (06.07.1944), Медойты Бадждже (16.06.1944), Къорнаты Алихан, Икъаты Тæтæри, Æбаты Амырхан, Куыдзойты Коко (27.09.1946), Хæмыцаты Хъæрæсе, Будаиты Басил (29.04.1948), Хæмыцаты Куыдзыго, Скъодтаты Хæчъассæ, Тауытты Хамæза, Сарахъаты Беслæн, Дзайныхъты Денгиз, Хъариаты

Созырыхъо, Илаты Барис (июнь, 1944), Æфсæрæгты Гадакко, Хъарайы-фырт (июнь, 1944), Арсæгты Симон (амардтой йæ уркатæ), Арсæгты Хадзымуссæ, Дриаты Иван (январь, 1945), Хъодзаты Хъазмæхæмæт (1944), Дойаты Лæг (1943), Абайты Демур, Аркъауты Басил, Хъарданты Мæгæмæт, Æлбегаты Албег, Дзеранты Гришæ, Уазæгты Мисо, Годызты Сандыр (1943), Зæнджиаты Барис, Тлаттаты К. (1947), Хъуысаты Дзæрæхмæт У. (20.10.1947), Быгъуылы-фырт (1947), Моргуаты Сафарбег (04.10.1944), Къаболаты Алихан (1946), Гæбуты Гадзыбе (14.04.1946), Тотраты Додæ (1947), Дзгойты Джигит, Æгъуызарты Алихан (1944), Боциты М. (1944), Созайты М. (09.05.1945), Созайы-фырт, Рæмонты У., Беккуызарты А., Миндзайты С., Дзиуаты А., Дзотты Тæтæри (22.07.1944), Гæбуты Дзипыл (10.07.1944), Гуыриаты Максо (03.07.1944), Фæрниаты Ам. (17.04.1944), Тедейы-фырт, Созæты Мырзахъан, Тебийы-фырт (1943), Биазырты Хадзы, Брытъиаты Налыхъ (16.11.1944), Куыдзойты Сандыр (1946), Хъыбызты Костя (1944), Хъыбызты Дауыт, Гапшты Майсей (1944), Таматы Мухтар Хадзысмелы фырт (1944).

Ивдельлаг æмæ Юрглагы амарди бирæ ирæттæ. Æз фыссын, кæй зыдтон, æрмæст уыдон. Большевиктæ цы фыдракæндтæ сарæзтой 74 азы дæргъы, уыдонæй фыссын иу мисхал. Гъемæ ма æрхæсдзынæн ахæм дæнцæг. Цæвиттон, 1937 азы æртæ чекисты: Суанты Сергей, Хъуысаты Изæтбег æмæ Хетæгкаты Костя (шофыр-секретарь) «сау халоны» ныммидæг сты Бæтæхъойыхъæумæ. Сæ машинæ æрæвæрдтой хъæугæрон фæсвæндаг æмæ æнхъæлмæ кæсынц. Изæрыгон, сæ рувæнтæ сæ уæхсчытыл, афтæмæй нæлгоймагæй-сылгоймагæй здæхтысты быдыры куыстæй хъæумæ. Сылгоймæгты рауагътой, фæлæ чекистты хистæр Суаны-фырт æнгуылдзæй лæгтæн амьдта: «Дæ рувæн аппарат æмæ уæртæ машинæмæ бахиз». Афтæмæй хæдтулгæйы сæвæрдта 27 колхозоны æмæ сæ сласта Бутырины уынджы лæгмарты хæдзармæ. Æхсæвы сын сæ мыггæгтæ афыстой, сæ иуы дæр ницæмæй бафарстой, афтæмæй сæ фехстой.

Иннæ хатт та чекисттæ сæ радон цуаны абалц кодтой Нартыхъæумæ. Уырдыгæй дæр сайд-мæнгардæй раластой 27 лæджы, фæлæ сын дзы фæндагыл дыууæ алыгъд. Иннæты æхсæвы фехстой æмæ сæумæйæ Мæскуымæ адзырдтой: «Мах нæ пълан уæлдайджынтæй сæххæст кодтам». Афтæ гъе, ахсын æмæ марынæй дæр пълантæ уыд.

Мурат, ныр дæ æз куыд бамбæрстон, афтæмæй ды дæ ахæм

адаймаг, искай циныл кæугæ чи кæны, искай зыныл та — худгæ.

Аббревиатурæ ГУЛАГ цы амоны, уый æз дæуай æвзæрдæр нæ зонын, фæлæ ахст адамы (цагъарты) цы куыздæтты дæрдтой, уыдон газетты, журналты, чингуыты чекисттæ æмæ Со-солян æфхæрд-уайдзæфы хуызы хонынц ГУЛАГ. Иунаг æз ма йæ Мамсыр схонон?

Ныр ма æркæсæм нодждæр факттæм.

1928 азы Цæдисы хæлц æмæ промышленнон товартæ лавæрдтой карточкæтæм гæстæ. Уыцы уаг аивтой 1935 азы. Кæд 1950 азты карточкæтæ нал уыд, уæддæр адæм лæууыдысты дæргъай-дæргъмæ рады. Лавæрдтой сын æрмæстдæр норма (кæс «АиФ» № 50, 2000 аз).

Фыссыс, загъгæ, Цæдисы æгуыст адæм дæр нæ уыд. Ам ды «раст дæ». Куыстхъом адамай уыциу рæстæджы ГУЛАГ-ы бадти 15 милуаны æмæ дзы йæ цагъайраг фæллоян иу суари дæр никуы ничи райста. Сталины лагерты алы май дæр марди 10 — 15 мины. Фæлæ уыцы сæфтытæ æххæстгонд цыдысты «сæрибарай цæраг» фæллойдæнджитæй, æмæ «адамы знæгты» нымæц ГУЛАГ-ы къаддæр нæ кодта.

Æфсæст лæджды ныхæстæ кæныс, цыма 1960 — 1970 азты пенсионертæ иууылдæр истой 12-гай тумантæ æмæ май æргæвстой дыгай тохъылтæ. Фæлæ милуангай пенсиисджытæ, уалдайдæр зæхкусджытæ, 4 — 5 — 6-гай тумантæ йеддæмæ кай нæ истой, уый кой нæ кæныс. 1957 — 1991 азты, 34 азы дæргъы, сом дæр никæй пенсимæ бафтыдтой. Æмæ куыннæ, уыцы азты дунейы компартитæ дæр бадтысты мах æккой. Ноджды лавар арæзтам Египетæн Асуаны ауæзт, Индийæн Бхилайы згъæры комбинат. Китай æмæ Монголы индустри йæ къæхтыл слæууыди мах хардзæй. Уæдæ Конго æмæ иннæ африкаг бæстæты кой нал кæнæм, фæлæ Вьетнам, Камбоджæ, Корей, Афганистаны ном дæстай азтæ хæцынмæ дæр нæм æхцайы фæрæзтæ уыд. Æрмæст Кубæ нын цас слæууыд? О, фæлæ коммунисты сæхи адаммæ не 'вдæлди. Пенсионертæн та сæхицæн сæ бартыл хъыпп-сыпп скæныны фадат нæ уыд. Уартæ Новочеркасскы фæллойдæнджитæ сæ бартыл иу хатт сдзырдтой, æмæ дзы цы рауад, уый федтам: иуытæ ауагътой автоматтæ, иннæтыл æртыхстысты сындзын телтæ. Гъемæ ацы хабæрттæ дæр «талынгсæр, къуымых, æдылы Афон» æрхъуыды кодта, æви æцæг уыдысты? Ам афтæ зыны, цыма дæхæдæг Семау егъау зонды хицау дæ. Кæд афтæ у, уæд Хуыцауай разы,

арфæ дын кæнын! Æмæ ма ноджы. Фарон нæ Президент В. Путин балцы уыди Францы. Парижы бынмæ ис уæлмæрдтæ, ныгæд дзы сты мингай уæрæсейæгтæ. Президент бацыд уæлмæрдмæ, рухсаг загъта æмæ йæ къух бавæрдта Бердяев, Бунин, Некрасов æмæ иннæ æмбæстæгтыл. Уыцы бирæ уæрæсейæгты сæ райгуыраен бæстæй фæсырдтой большевиктæ. Уæдæ ма Мæскуы-йы алыварс нæ, фæлæ æппæт Уæрæсейы къуымты дæр æрзил, цымæ дзы иунаг францаг, кæннод æндæр бæстаджы ингæн дæр ссарис. Большевикты «дзæнæтмæ» ничи цыд, адæм дзы тæрстæ кодтой, фæлæ сæ «дзæнæтæй», кæд «æфсæйнаг æмбæрзæны» чъылдыммæ уыд, уæддæр, кæмæн куыд æнтыст, афтæ дзы лыгъди. Кæй фæнды цагъайраджы цардæй цæрын?! Адæм сæ гуыбынтæ никуы бафсæстой, уæлдайдæр та Сталины цагъартæ — ахст адæм.

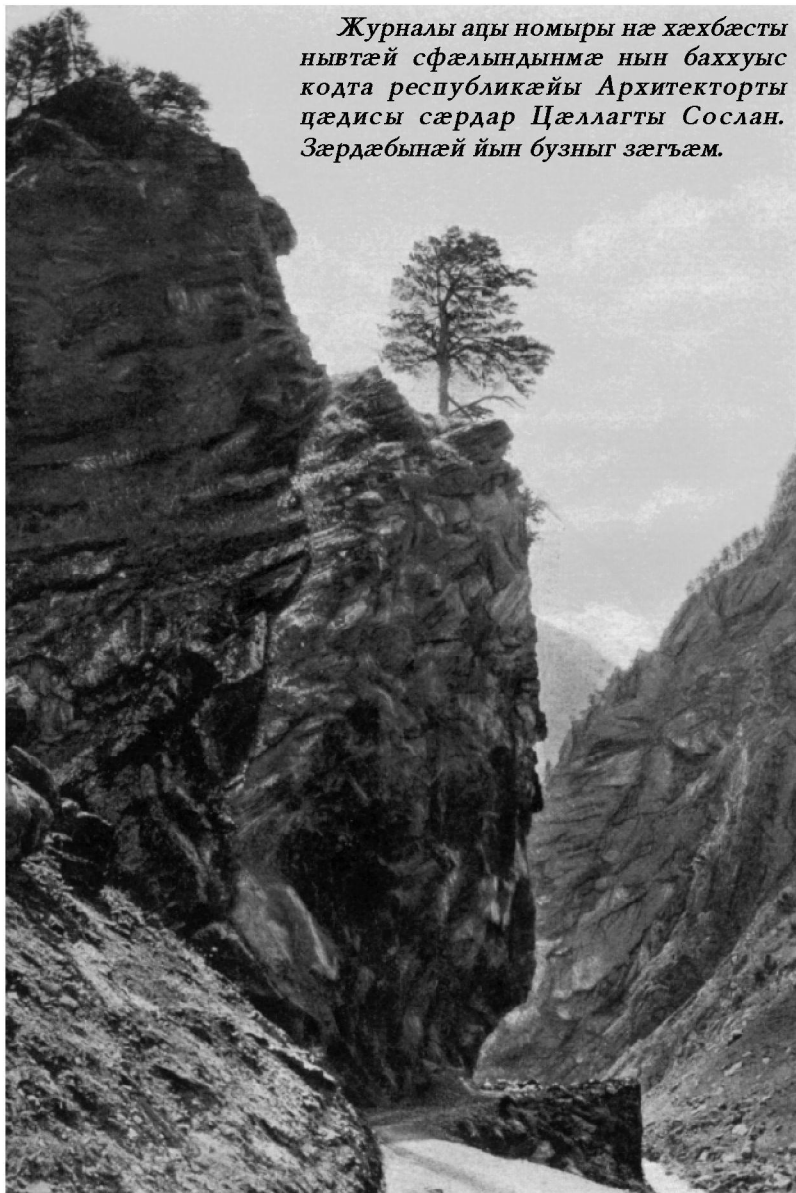
Ныр ма дæ, Мурат, иу хъуыддагæй бафæрсон. 1991 азы коммунистæн сæ быныхъæр куы айхъуыст æмæ райкомтæ, обкомты дуæрттыл гуыдыртæ куы 'рцауыгътой, уæд ды æмæ де 'мзонд коммунистæ фынай уыдыстут? Цæуылнæ растадыстут Ельцины ныхмæ? Уæ цытджын «фæтæджы» бирæ «фæллæйттæ» доны къусы сæфт кæнын цæмæн бауагътат, æнæхъæн 20 милуаны куы уыдыстут, уæд? Партимæ уæ куы истой, уæд дзырд куы радтат, партийы хъуыддаджы сæрвæлтау нæ удтæ дæр ратдзыстæм, загъгæ. Сымах та мыстытау хуынчъыты бамбæхстыстут. Æрæджиу, азтæ куы рацыд, уæ поезд куы афардæг æмæ уæ удтæ уæхимæ куы 'рцыдысты, уæд иугай-дыгай уæ ныккæндтæй бырын райдыдтат æмæ расыг лæгтау дæлдзæф-уæлдзæф ныхæстæ кæнут. Цæмæн афтæ у, кæм и уæ лæгдзинад? Дзых ма уæ куынае уайд, уæд уæ халон й 'ахстонмæ фæхæссид.

2001 азы 30 январь

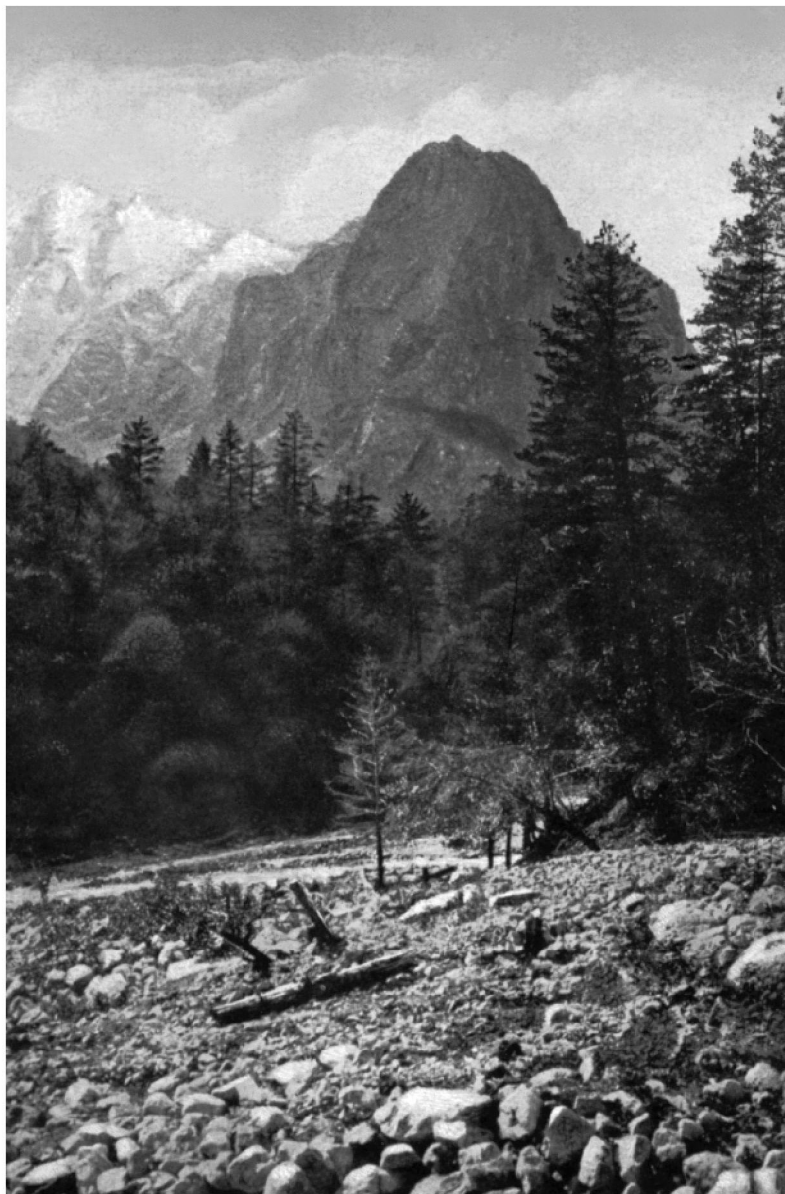

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Журналы ацы номыры нæ хæхбæсты
нывтæй сфæлындынмæ нын баххуыс
кодта республикæйы Архитекторты
цæдисы сæрдар Цæллагты Сослан.
Зæрдæбынæй йын бузныг зæгъæм.*

Айнæг «Фæндараст» Къасарагомы.

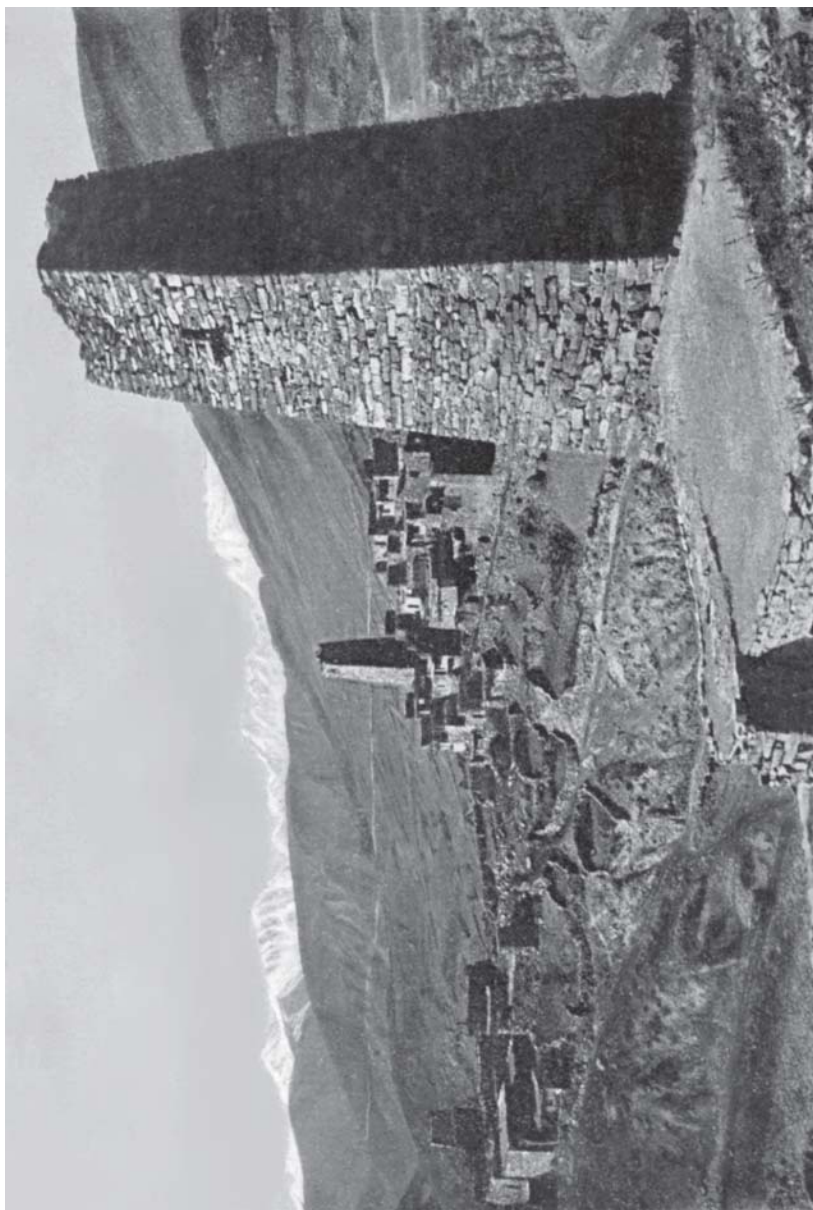

Адайы хох.

Сагъат.

МАХ ДУДЖЫ РАВДЫСТ

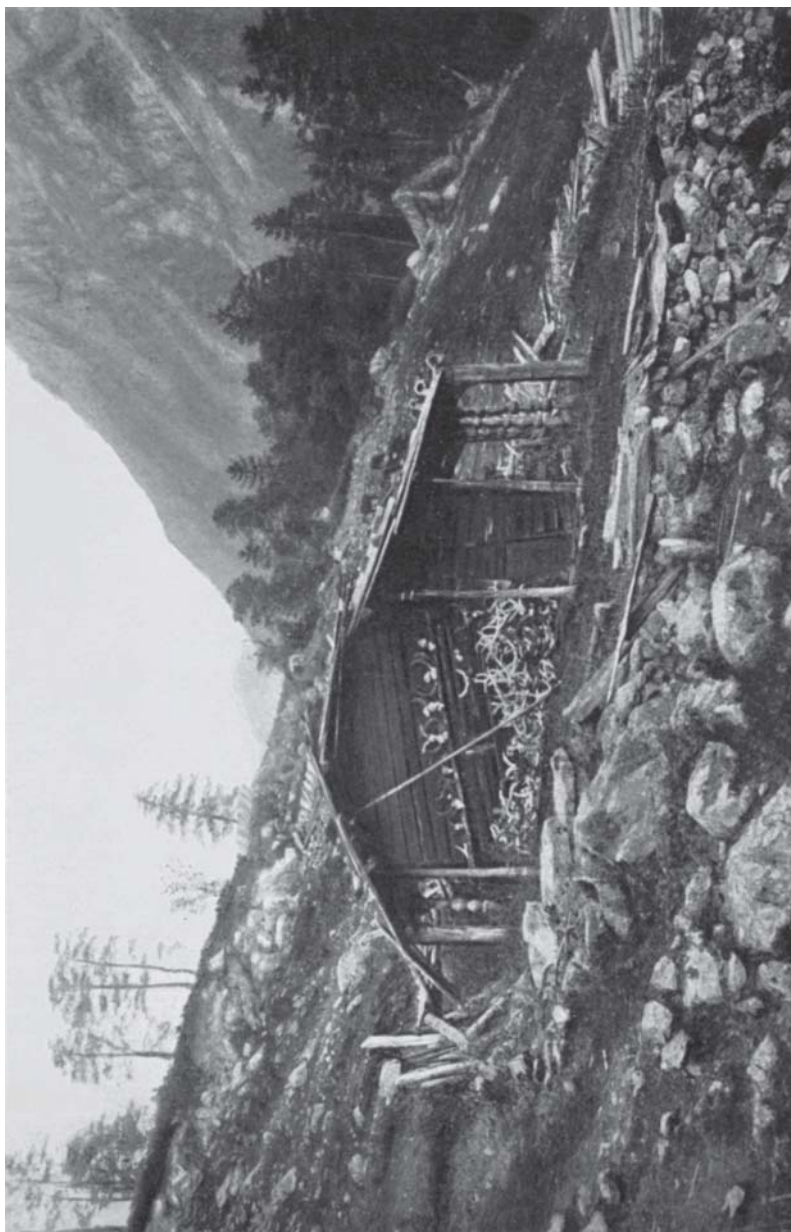
Уелта:

Холаг хъæууы.

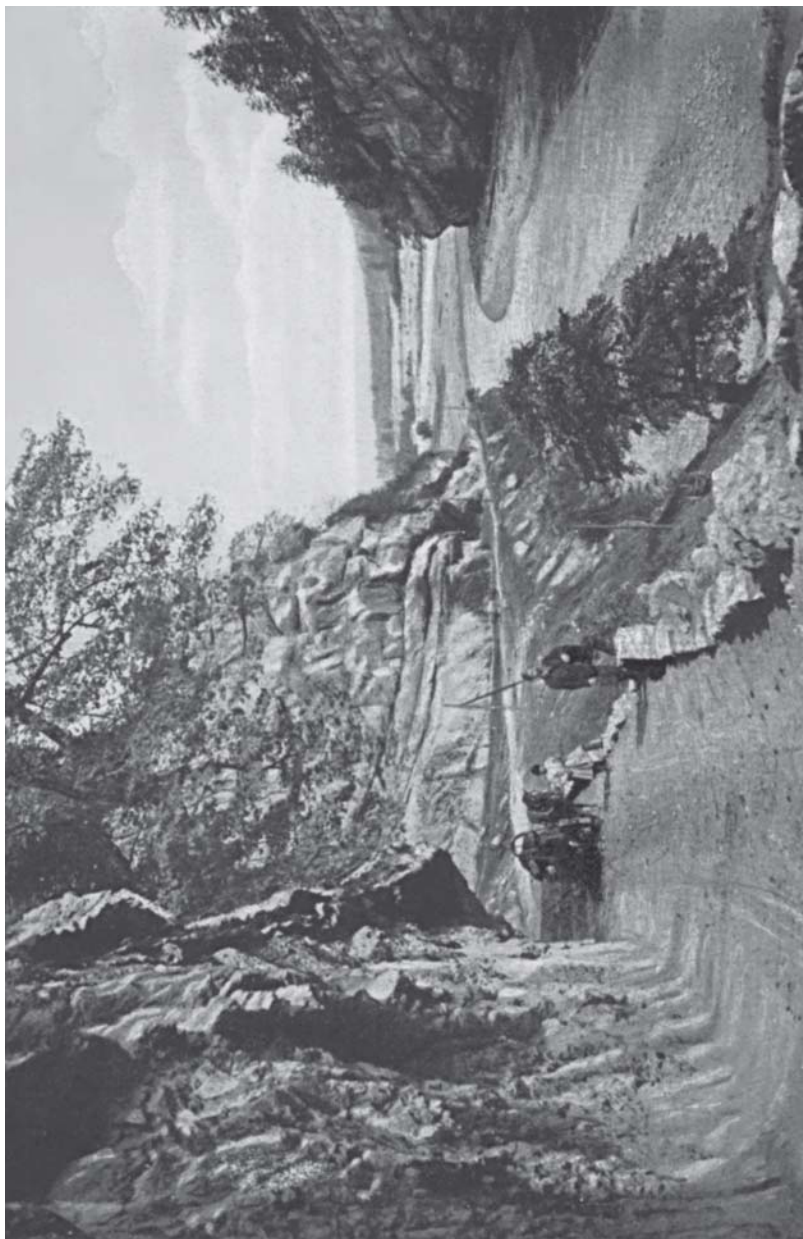
Нузалы аргуан. Сарæзтой йæе Х æнусы.

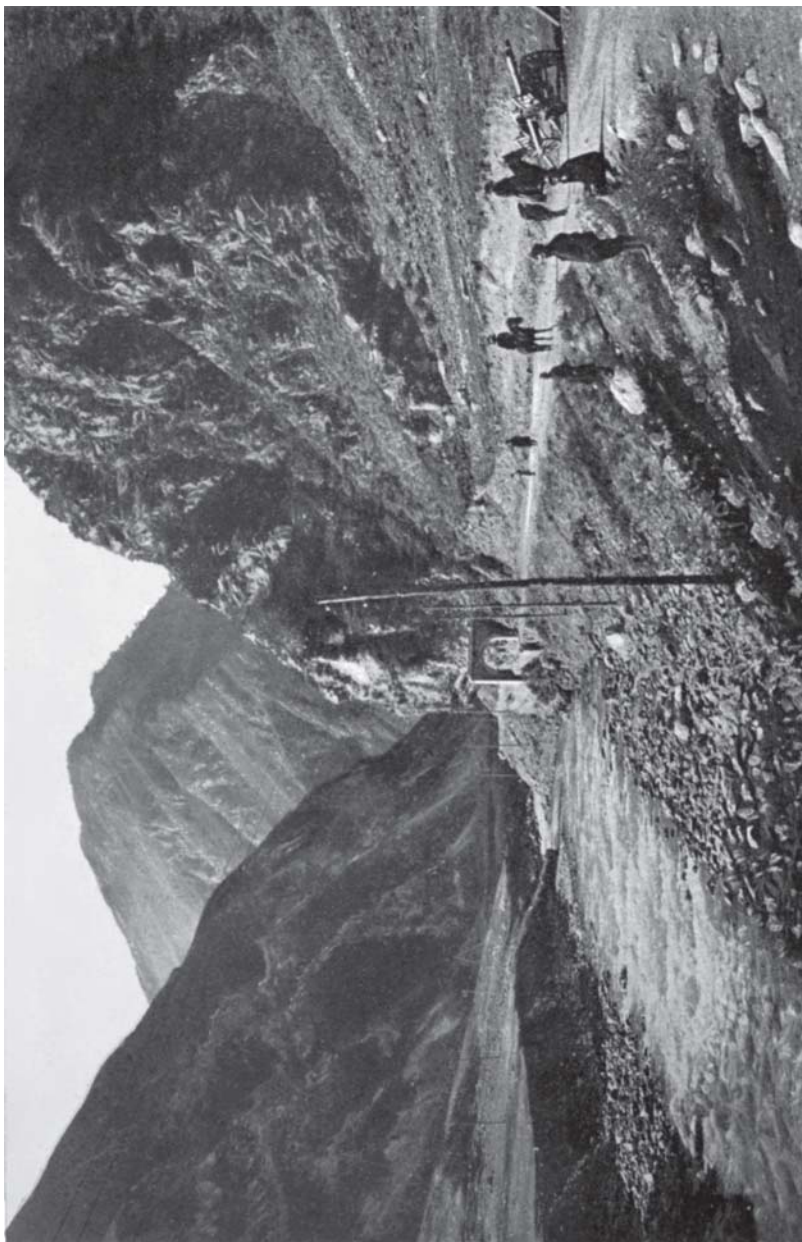
Реком.

Тиб.

«Ныхас»-ы фæхæрдгæнæн.

Бады кулдуар. Сарæзтой йæ генуэйагтæ.

Хълиат.

Мамысоны афцагмае фæндаг.

*СЫМАХ ЦÆРДУД,
ЦÆРÆЦЦАТ ЫСТУП, ХÆХПÆ!*

*Кæс сы.махæн уе 'ууæлтæм дзæбæхдæр,
Хъус, куыд зæлы сусæг уынæр комы,
Уæд цæрдуд. цæрæццаг ыстут, хæхтæ!
Дзæгъæлы уæ рахоныц сегомыг.*

*Куы ныббады тар æврагъ уæ сæрма,
Цыма знæтæй уе знагмæ лæбурут,
Куы чызгау фæсырх вæййут æфсармæй
Æмæ рог уæ мидбылты фæхудут...*

*Хаттæй-хатт мæм артæ дæр фæкæсы,
Цыма мæн ныййарæгау æмбарут,
Куы мæ хъыгæй фрезгъæлы уæ цæссыг,
Куы мæ цинæй урс дидинæг калут...*

АРВИСТОН

КУЫДЗЫНДААР ФАЦИ

Даллаг Новгороды дәр әмә әнәхән Уәрәсейы дәр, әвәццәгән, ахәм хабар никуыма әрцыди. Бынаттон газет «Проспект» фехъусын кодта: пенсисәг Иринаә Казакова йә дыууәуатон фәтер ныффәдзәхста... йә дыууадәс куыдзән.

Ацы сылгоймаг ма куыстхьом куы уыд, уәд-иу уынгәй дзәгәлдзу куыйты әрбакодта, базылд-иу сәм, иуцәсдәр-иу сә фәхаста, стәй-иу сә йә хәларзәрдә зонгәтән радта. Алы аз дәр хуыцауысконд ус йәхицән кодта удыбәстә: 20 — 30 куыдзән-иу хорзы бацыди — кәсти сәм, хәринагхъуаг сә нә уагъта, рәвдыдта сә.

Ныр базәронд и, цәрәгойтә дарынхьом нал у, йәхәдәг дәр — фәкәсынхъуаг, фәхәцәг, әххуысгәнәг та нәй. Хуыцау Казаковайы хәстәджытәй, хиуәттәй, кьабәзтәй әнәхай фәкодта. Гьемә йәм уәд әнахуыр фәнд әрцыд: йә фәтер баззайәд йә куыйтән. Чи зоны, зәронд ус раст у — иу хуыцауылгъысты кьухтәм бахауыны бәсты, фәлтау дә бынтә куыйтән баззайәнт!

КУЫДЗ НЫХХӘРРӘГЪ И..

Психолог Татьянаә Драгина цәры Сау денджызы был иу чысыл горәты. Уый фарон бахъаст кодта милицәмә, мә сыхаг инженер, дам, мын мә куыдзыл фәхәцыди. Куыд рабәрәг, афтәмәй уыцы сылгоймаджы дог йә цард сәнад кодта сә сыхаг Алыксандрән куы-иу амбәлдысты, уәд-иу куыдз йә дзых фәхәлиу кодта әмә-иу уыцы фәхәцынәввонгәй ныхъхьырныдта. Инженер-иу ахәм фембәлды фәстә иудзәвгар йә чемы нал әрцыд. Йе ‘мбәлттә йын бацамыдтой, йә хъәхъхъаг сыхагәй куыд фәрвәза, уый.

Иуахәмы та хәрхәмбәлд фесты куыдзима. Алыксандр әвәст фәцәрәхст, йә цыппәртыл әрләууыд, йә дзых фәхәлиу кодта әмә йә тых, йә бонәй ныббогъ ласта. Дог, магуыр, цәмәй

хэйрæг уыд, исдугмæ цавддурау фæци, стæй лыгъд радта. Инженер — йæ фæдыл. Байæфта куыдзы, фæхæцыд ыл æмæ йын йæ фæлмæн фыдæй дзæбæх гæбаз стыдта.

Слестгæнæг куыдзы хицауæн загъта, дæ курдиат, дам, фæстæмæ ахæсс — фыдгæндты кодексы, дам, ахæм хабары тыххæй ницы фыст ис. Алыксандр шампайнаг сæны авг æмæ дидинджытæ балхæдта æмæ куыдзы хицаумæ уазæгуаты араст. Дог куы бамбæрста, ахæм «æвирхъау» лæг сæм æрбацауы, уый, уæд айтæ уыйтæ нал фæкодта æмæ æстæм уæладзыджы рудзынгæй йæхи разывытт ласта. Куыдз ныххæррæгъ и, уæдæ цы уыдаид!

НЫЙЙАРТА АХСÆЗАДЗЫДÆЙ

Хошимины горæты сывæллæтты рынчындæттæй иуы дохтыртæ стыр дисы аныгъуылдысты, 6-аздыд сывæрджын чызджы сæм куы ‘рбаластой, уæд. Ноджы стырдар дисы та сæ бафтыдта, уыцы чызгæн æнæниз æмæ уæнгвидар лæппу кæй райгуыр, уый. Ныронг дунейыл ахæм хабар никуыма æрцыд.

Æхсæзадзыд сывæрджын чызджы ссардтой уынджы, бырондоны алы фæлхæрттæ хордта, афтæмæй. Куы ныййардта, уæд чызгæн йæхи дæр æмæ йæ фырты дæр сæхимæ хъомыл кæнынмæ райстой хъæздыг бинонтæ.

АМАРАН КУСГÆ-КУСЫН

Нью-йоркаг чиныгуадзæнтæй иуы кусæг Джордж Турклебам нымад уыди фæллоуарзаг адæймагыл. «Фесгуыхт» йæ малæты фæстæ дæр: къухфыстыл ныггуыбыр, афтæмæй йæ уд систа. Кæй амард, уый та йе ‘мбæлттæ базыдтой къуырийы фæстæ. 52-аздыд корректор мард кæй у, уый чиныгуадзæны 23 кусæгæй иу дæр 7 боны дæргъы нæ базыдта. Сæ хицау Эллиот Вачавски загъта: Джордж нæ чиныгуадзæны фæкуыста 30 азы; къухфыстæй-иу йæ сæр не схъил кодта цалдæргай сахæттæ, æмæ йыл иууылдæр сахуыр сты. Йæ адзал цы къухфысты уæлхъус æрцыд, уый уыди медицинон монографи, йæ бакæсынæн хъуыди 10 — 12 кусгæ боны. Гъемæ иууылдæр хъуыды кодтой, Джордж кусгæ кæны æмæ йæ цы хъыгдарæм, загъгæ. Ноджы-иу корректор йæ куыстмæ æрбацыд иннæтæй раздæр, цауæг

та-иу фæстæдæр акодта. Сабаты æфснайæг ус уатмæ ‘рбацыди, лæг мард кæй у, уый бафиппайдта æмæ пъæлицæмæ фæдзырдта.

СЕМИРАМИДАЙЫ «ЛАВЕРТТА»

Ассирийы успаддзах Семирамидæ мах эрæйы агъоммæ IX æнусы царди. Йæхицæн зæппадз саразын кодта æмæ йыл ныффыста:

«ПАДДЗÆХТÆЙ ÆХЦАХЪУАГ ЧИ ÆЙЙАФА, УЫЙ-ИУ
ЗÆППАДЗ ФЕХАЛÆД ÆМÆ ДЗЫ АХÆСДЗÆНИ, ЦАС ÆЙ
ХЪÆУЫ, УЫЙБÆРЦ».

Гъемæ дын Персы паддзах Дарий куы бавдæлид æмæ зæппадз куы бацарæфтыд кæнид, Фæлæ дзы æхцайы бæсты ссардта ахæм фыст:

«ДЫ НИЦÆЙАГ, ЗЫД ÆМÆ КÆРÆФ КУЫНÆ УАИС,
УÆД МÆРДТЫ ЗÆППÆДЗТÆ КЪАХЫНМÆ НЕ ‘РХАУД-
ТАИС».

Плутархы ныхæстæм гæстæ

САГЪ ÆЙ АЗÆБÆХ КОДА

Мæ лæг йæ цард-цæрæнбонты нуазгæ кодта. Суанг нын цоты цот куы фæзынд, уæд дæр йæ ахуыр нæ ныууагъта. Фæлæ — диссаг та куыннæ у! — йæ низæй фервæзт иу бонмæ. Цæвиттон, иуахæмы нæ нæ хæстæджытæ сæхимæ ахуыдтой. Хæдзары — бирæ уазджытæ, фынгтæ — дзаг. Нуазгæ гыццыл кодтой, кафгæ æмæ заргæ — фылдæр. Мæ сæрыхицау уыцы æнтъыснагæй бады. Иуафон дын, æз æй нæ бафиппайдтон, афтæмæй куы ‘рбайсæфид. Фæзынди боныцъæхтыл. Узалай гæртт-гæртт кæны, йæ дзаумæттæ æнцъылдта, цыма йын сæ род баууылдта. Дзуры мæм: «Цом нæхимæ тагъдæр».

Уый фæстæ афæдзы бæрц нозты мыггагæй йæ дзыхмæ нукуыуал ницы схаста, суанг бæгæны дæр. Иу изæр мын радзырдта, нозтыл цæмæн сыстырзæрдæ, уый: «Уазæгуаты куы уыдыстæм, уæд æвронг адæмы ‘хсæн тыхсын байдыдтон, нозт æмæ цыдæр комдзæгтæ рахастон фынгæй, цæхæрадоны сæ æрæвæрдтон, анызтытæ кодтон, ахордтон æмæ бафынæй дæн. Райхъал дæн, зын улафæн мын кæй уыд, уымæ гæстæ. Кæсын, æмæ мын чидæр

йæ къæхтæ мæ риуыл сæвæрдта уыцы барджынаы æмæ мæ йæ зынг цæстытæ ныццавта, æдзынаг мæм кæсы. Уый хæйрæг уыди: сыкъатæ йын, боцъо, сæфтджытæ, йæ хъуын хъылмайы тæф кодта. Æз исдуг афтæ банхæлдтон, амардтæн æмæ зындоны дæн, зæгъгæ, стæй фыртарстæй цы фæдæн, уый нал бамбæрстон — бауадзыг дæн. Сæумацъæхтыл мæ чемы æрцыдтæн. Кæсын æмæ мæ водкæйы авг фæлдæхт, хæринагтæй — ницыуал, мæ алыварс нæуу — ыссæст. Уыдæттæ мын иууылдæр размæзæвæтджыны куыстытæ уыдысты».

Иуцасдæры фæстæ нæм нæ хæстæг, уазæгуаты кæмæ уыдыстæм, уый æрбацыди. Мæ лæг куысты уыд, æмæ уазæгæн уыцы æхсæвы хабæрттæ ракодтон, нæ лæгæн хæйрæг цытæ бакуыста æмæ ныр афæдзы бæрц кæй нал нуазы, уыдæттæ.

Куыд рабæрæг, афтæмай уый хæйрæг нæ уыди, фæлæ фысымты æрмахуыр сæгъ. Афтæ æрмахуыр у, æмæ йæ къæхтæ адæймаджы уæрджытыл сæвары, уарзы цæстытæм æдзынаг кæсын. Уыцы изæр æй фысымтæ сарайы бакодтой, фæлæ сæгъ хуыцауылгъыст кæм нæу — кæуылдæрты раирвæзт æмæ нын... нæ лæджи адзæбæх кодта.

Т. Илонен, Казахстан.

АиФ, 2001, № 6

ЦÆРЫН ДÆ ФÆНДЫ — БАРАГ У

2001 азы январы америкаг горæт Бостоны уыди психологты styr æмбырд. Уыдон æрцыдысты ахæм хатдзæгмæ: кæд дæ бафхæрæгæн барын зоныс, уæд дæм низтæ къаддæр æмхиц уыдысты. Куыд рабæрæг, афтæмай, йæ риуы маст чи хæссы, уымæн йæ зæрдæйы куыст цауддæр кæны, йæ туджы æлхъывдад «цоппай» сисы — куы тыхджындæр фæвæййы, куы лæмæгъдæр, уымæ гæстæ адæймаг арæх йæ чемы нал вæййы, суанг æм депресси дæр фæзыны, стæй йыл алы низтæ сагъуы-йынц. Фæлварæнтæ чындæуыди бирæтыл. Хæрамхæссаг адæймагтæ дзæвгар зындæртæй фæрæзтой атмосфæрайы æлхъывдады раивбаивтæн æмæ уæхскуæзæй куыстытæн. Сæ туг-иу арæх фæвзæрдæр, сæ температурæ-иу уæлæмæ схызти, иудадзыг сæм цы низтæ уыд, уыдон-иу фæкарздæр сты. Дохтыртæ бафиппайдтой: хæстмаст чи нæу, уыдонмæ зæрдæйы æмæ тугдадзынты низтæ, стæй рак дыууæ хатты къаддæр æмхиц сты.

Æнæниздзинады фарстатæ иртасæг национ институты дохтыр Майкл Маккалах зæгъы: «Æфхæрд барын хорзырдæм зыны адæймаджы физикон æмæ психикон уавæрыл. Фæлæ ацы хъуыддаг, кæй зæгъын æй хъæуы, æгæр араех чи бары, уыдонмæ нæ хауы».

«ХÆЦАГ» ХУЫТÆ

69-аздыд румынаг фермер Георга Миску йæ хуыдон куыд æфснайдта, афтæ йыл хуытæ, цыма рагацау ныхас бакодтой, уыйау сæхи андзæрстой æмæ йæ зæххыл æрфæлдæхтой. Иу ын йæ хъус арæдыфта, иннæ йын йæ мæхстаттæм фæлæбурдта æмæ йын йæ æйчытæй иу атыдта. Ноджы йын йæ сæры цармæй гæбаз растыгътой. Лæгæн ма, мæгуыр, тыхтæ-амæлтæй бантысти хуыдонæй ралидзын. Дохтыртæ зæрдæ бавæрдтой: йæ удæн ницы тас у.

АРАХЪХЪЫ АМÆДАГ

Республика Марий Элы рынчындеттæй иумæ уæззау уавæры баластой дыууæаздыд сабийы. Дохтырты бон ын ницыуал баци. Милицæ сбæрæг кодта: сывæллоны бинонтæ иудадзыг уагътой арахъхъ. Æнахъом саби хæдзары иунæгæй куы аздад, уæд дзаг агуывзæ йæ дзыхыл сдардта æмæ уайтагъд мæлæтдзаг фæци.

Марий Элы нозтыл афтæ сагъуыдысты, æмæ дзы уый азарæй афæдзæй-афæдзмæ амæлы мин адæймаджы бæрц.

БАХДАВДЖЫТÆ

Куырттаты комы цардысты иу диныл хæст адæм. Дæлдæртæ-уæлдæртæ дзы нæ уыди, хъæздгуытæ æмæ мæгуыртыл нæ дих кодтой. Кæрæдзи æмбæрстой, сæ цин дæр, сæ хъыг дæр сын уыд иумæйаг. Фæлæ-иу се ‘хсæн разынди галиу зондыл хæст гуырдатæ. Уыдон-иу хатгай кæрæдзиуыл сардыдтой хицæн мыггæгты. Къартиаты Гуыцыры фондз фырты чысылæй фæстæмæ æнæуаг митæ кодтой. Сыхбæстæ æмæ сæ сæхи мыггаг дæр нæ уарзтой. Цардысты Хидыхъусы. Гъемæ иуахæмы мæнаугæрдæнты Гулаты рæгъауæй бæх адавтой æмæ йæ сæ талынг скъæты бамбæхстой. Æфсымæртæй иу хуымтæй куыристæ давта, æмæ бæхы уыдонæй хастой. Сæхæдæг хъус-хъус ауагътой, Къартиаты Ма-

хары фыртæ, дам, адавтой бæх. Уæд иу рæстæг æфсымæрты мад Цъæритдонæй дон æрбахаста. Сыхæгты кæртытыл уыд йæ фæндаг æмæ, доны къæрта скъæтмæ куы бахаста, уæд æй сылгоймæгтæй чидæртæ федта. Æмæ загътой: ай скъæты куы ницы ис, уæд Къуыдырон уырдаем дон цæмæн бахаста? Фенæууæнк ыл сты, уæдæ цы уыдаид? Лæгтæм бахæцца хабар. Махары фыртæ дæр смæсты сты, нæ сарæн куы ницы зонæм, уæд ныл цæмæн дау кæнут, загъгæ. Æмæ ныр куы базыдтой, бæх скъæты ис, уый, уæд Гулатæм фæхабар кодтой. Гулатæ дæр æрцыдысты, сæ бæх скъæтæй раластой. Хъæубæстæ æрбамбырд ысты æмæ бæхдавджытæн алывыд акалдтой: цæмæн адавтат Гулаты бæх æмæ адæмы кæрæдзиуыл цæмæн сардыдтат! Уый уыди 1921 азы.

Уый адыл дыууæ мыггаджы кæрæдзимæ сфыдæх ысты. Зымæг аивгъуыдта æмæ, куадзæн куы ‘рхæцца, уæд хъæутуынд уыди. Бадтысты дзы Къартиатæ дæр æмæ Гулатæ дæр. Бæхдавджыты хистæр Бутти уæле хистæртимæ бадти, Гулаты Дзаххотт, кæй бæх адавтой, уый та — дæлдæр. Æртæйæ бадтысты хистæртæн, мæ фыд дæр — семæ. Иуафон Бутти Гулаты Дзаххоттæн афтæ, ме ‘мрæнхъ, дам, цæмæн бадыс, кæрæдзимæ, дам, куынае дзурæм, уæд.

— Æмæ ды дæ зылын æви æз? — цыр дæм фæлæууыди Гулаты лæг дæр. — Мæ бæх мын адавтай æмæ ма ноджы зылынджыныл дæр мæн нымайыс?

Хъæлæба ныхасмæ, бæхдавджытæй хистæр чи уыд, уый систади, дур систа, Гулаты лæгмæ фæстæты сусæгæй бацыд æмæ йын æй йæ къæбутыл ныццафта. Къæбуты пырх акалди. Уæд Гулаты лæг дæр фæгæпп ласта, хъама фелвæста йæ кæрддзæмæй æмæ, Къартиаты лæджы ныддауон, куыд загъта, афтæ йын мæ фыд йæ къух ацахста. Адæм ысхъомпал ысты, лæбурынц кæрæдзимæ, æмæ Гулаты Дзаххотт Къартиаты хистæртæй иуы — Хъуыдæберды зардæйы хъама бацафта. Лæг ахауд. Адæм æй нымæтыл ахастой йæ хæдзармæ. Дзаххотт сæ уынгмæ батахт æмæ йе ‘рвадæлтæм хъæр каны:

— Къартиатæй лæг амардтон, æмæ уæхи бафснайут!

Къартиаты Бечыр æмæ Гулаты Ципка лымæнтæ уыдысты. Куывдмæ нæ бацыдысты, фæлæ хибар ран ныхæстæ кодтой. Хъæр куы фехъуыстой, уæд Бечыр фæгæпп ласта, ай цы хабар у, загъгæ. Æмæ дæлæмæ азгъордта.

Гулаты лæг сæхимæ бауади, топп раскъæфта, æрдæгхæлд зæппадзмæ бахызт, уым топп æрæвæрдта æмæ гæрах каны. Адæм агъуыстыты фæстæты лыгъдысты. Бечыр та уыцы рæстæг районы ревкомы сæрдарæй куыста. Гъемæ йæ дамбаца фелвæста, лæгмæ фæстæты бацыд æмæ йыл æй æртæ цафы фæкодта.

Бастæ гуыпп-гæрах куы сси, уæд мах, чысыл сабитæ, фæндзгай-æхсæзгай азтæ йеддæмæ ныл нæ цыди, старстыстæм, кæуын райдыдтам. Гаппуаты чындз нæм разгъордта æмæ нæ сабыр кæны.

Бечыр уыцы рæстæг ныхъхъæр кодта:

— Къартиатæй кæй амардтой?

Æмæ йын загътой: Хъуыдæберды.

Бечыр йæ дамбаца йæ хуымпъыры нытътъыста æмæ сæхимæ æрцыди.

Къартиатæ дæле цардысты, мах — сæ тæккæ цур. Гулатæ та — уæле. Гъемæ дыууæ мыггаджы кæрæдзи гæрах кæнын байдыдтой. Уыцы фæдисы рæстæг сæ иннæ мыггæгтæ сабыр кæнынц, фæлæ ма сæм чи хъуыста!

Уæд мæ фыды кæстæр æфсымæр, Брега хуынди, хистæрты фæдзæхстмæ гæстæ бæхыл абадт æмæ Лæцмæ ныттахти, стæй Барзыхъæумæ, уырдыгæй та Дæллагхъæумæ. Дзырддзæутæ лæгтæн бамбарын кодта, дыууæ мыггаджы кæрæдзи фæцагътой æмæ рацæут, загъгæ. Гъемæ æнахъæн ком фæфæдис ысты æмæ æмбисæхсæвмæ тыхтæ-амæлттæй басабыр кодтой дыууæ мыггаджы.

Дыккаг бон комы дзырддзæутæдæр лæгтæ æрæмбырд ысты æмæ уынаффæ кæнынц: уæдæ куыд ныгæнгæ сты ацы зиантæ? Æмæ бауынаффæ кодтой: Хъуыдæберд Къартиаты хистæр уыди, стæй хъæуы хистæртæй иу, æмæ уый раздæр баныгæнæм. Уæлмæрд та уыди Уырыхъæуы цур, Хидыхъусæй цыппар километры дæлдæр. Уырдаæм æй уымæн хастой, æмæ Къартиатæ раздæр Цымытийы цардысты æмæ сæ мæрдты Уырыхъæуы уæлмæрдты ныгæдтой.

Баныгæдтой мæрдты, уæдæ цы уыдаид?

Афæдзы дæргъы дыууæ мыггаджы кæрæдзимæ нæ дзырдтой. Сæ уыгæрдантæ фæрсай-фæрстæм уыдысты, æмæ-иу иу бон сæ иутæ ссыдысты хос кæрдынмæ, иннæ бон та — иннæтæ. Хуымтæм дæр афтæ радыгай цыдысты. Сау тухи кодтой, тарстысты, исты фыдбылыз куы 'рцæуа, загъгæ.

Стæй та афæдзы фæстæ Куырттаты комы дзырддзæутæ лæгтæ æрæмбырд ысты æмæ сæ бафидауын кодтой. Къартиатæ гал аргæвстой. Комы хистæр, Бечыры къухыл хæцыд, афтæмæй Къартиатæ æмæ Гулатæн се 'ппæтæн дæр кæрæдзийы къухтæ райсын кодта. Стæй фынгыл æрбадтысты æмæ зиантæн рухсаг загътой.

86-аздыд нартыхъæууккаг Дзоккаты Хъазмæ-хæмæты ныхæстæй йæ 1999 азы 5 июлы Тамисчы санаторийы ныффыста Хъодзаты Æхсар. Хабары мыггæгтæ æмæ нæмтгæй цалдæр ивд æрцыдысты барæй.

ТӘФ

Черчесты Хъасболат әй радзырдта:

— Иуахамы мәм мә рагон хәлар, мемә स्कәолайы чи ахуыр кодта, уый куыстмә әрбацыди. Куыннә йыл бацин кодтаин, буфеты фәйнә ськәйы дәр анызтам, уәдә куыд вәййи! Раст мәм уыцы рәстәг хицау телефонәй әрбадзырдта, рацу-ма, зәгъгә. Бацыдтән әм. Нозты хъәстә фәдән, уый куы бамбәрста, уәд мын былысчылхуызәй афта: «Тәф кәныс». Фәхъыт мын йә ныхас, әмә йын әз дәр уыцы кәәйныхәй загътон: «Мәнәй цы тәф цәуы, уый сахаты фәстә айсәфдзәни, дәуән та де ‘мбыды тәф цәрәнбонты кәлы».

ХЪАСБОЛАТЫ ДЗУАПН

Хъасболат йә кусәнуаты бады Хъодзаты Әхсаримә, ныхәстә кәнынц. Уалынмә уатмә әрбахызти Хъасболаты әмкусәг әмә йәм дзуры:

— Хъасболат, дәлә Аивәдты хәдзары Әхсарән (ома президент Галазты Әхсарбегән) ахуыргәнджытимә фембәлд ис, әмә уырдәм куы ацәуис.

— Әз мәнә иу Әхсаримә фембәлдтән әмә мын уый ахс-джиагдәр у, — дзуапн ын радта Хъасболат.

08.05.96

МӘРДЗЫГОЙЫ АСТӘУ КӘЙ ФЕХЪУЫСТОН, УЫЦЫ НЫХӘСТӘ

— Мин-мин-мины бахордта Дзәмәт.
Нал ис ныр, әрцахста йә мәләт..
— Ма йыл кәут, ма йыл кәнүт мәт:
Барастырәй балхәндзән.. дзәнәт.

Къогъодзи

УАСТЫРАЖИЙЫ АХХУЫС

Иу зымагон бон Афәхъо галуәрдонәй хъәдмә апыди. Фәстәмае цәугәйә дзаг уәрдон их ныттыдта әмә гуыргәхъхъы ныссагъди.

Лæг йемæ куыд архайдта, афтæ фæбырыд, æмæ йын йæ къах уæрдонь цалх æрцахста. Хъæддзау хъæр кæны, фæлæ бæстыл — ничи. Уæд Уастырджимæ скуывта, фервæзын мæ кæн, загъгæ.

Уалынмæ кæцæйдæр фæзынди хъомгæс Хъуыдæберд æмæ йæ фыдбылызæй бахызта. Афæхъо лæджы йæ хъæбысы ныккодта æмæ йын афтæ, ды мæ Уастырджи дæ æмæ дæм изæры нæхимæ æнхæлмæ кæсын. Афæхъо къуылыхæй сæхимæ æрыздæхт æмæ лæшпутæм дзуры: «Марадзут, кусарт акæнут, изæры нæм Уастырджи æрбацæудзæни». Сыхбæстæ æрæмбырд ысты. Уæдмæ фæзынди Хъуыдæберд дæр. Афæхъо адæмæн бамбарын кодта хабар, стæй сын загъта: «Хъуыдæберды мæм Уастырджи æрбарвыста æмæ йæ амæй фæстæмæ мæ зæдыхайыл нымайын».

Уый раджы уыди, фæлæ ацы аз ахæм хабар æрцыди Мырзанты Хасанбегыл дæр.

Куырттаты комы хохы фарсыл ис рагон хъæу Къора. Ныр дзы цæраг нал ис. Дыууæизæрастæу хъæуы фæлæ фæхсыл рог машинæйæ фæцæйцыди Хасанбег. Иу ран суадонь дон их разынд, æмæ йыл машинæ фæбырыди, цъилау ныззылд æмæ дæлæмæ фæтулы. Цалдæр фæлдæхты акодта. «Йа Уастырджи, баххуыс кæн!» — ныхъхъæр ласта Хасанбег. Æмæ — диссаг! — машинæ æваст ныллæууыди. Лæппу архайы дуæрттæ бакæныныл, фæлæ йæ бон нæу сæ бакæнын. Уæд раззаг авг асаста

æмæ тыхтæ-амæлтæй рабырыди. Акасти фæйнæрдæм. Æввахс бæлас никуы, æрмæст машинайы бынæй зынди чысылгомау æрдæгхуыскъ къудзи. Лæппу бамбæрста: уыцы къудзи уыд йæ ирвæзынгæнæг. Уый йæ размæ нæ фæци, зæгъгæ, уæд — дæ балгъитæг афтæ! — 200 метры бæрзæндæн былæй асхъиудтаид æмæ доны астæу стыр дуртыл ныддæрæн уыдаид.

Хасанбег фахсыл йæ цыппæртыл сбырыди фæндагмæ гыццыл цъæррæмыштытима. Дыккаг бон коммæ алыхуызон техникæ бакодтой æмæ машина систой фæндагмæ. Йæ хицау Аслан, уый дæр Мырзагантæй, хæдтулгæ скусын кодта æмæ сæхимæ рафардæг.

Æрдæгхуыскъ чысыл къудзи — Уастырджийы хорзæх — адзалы дзæмбытæй ратыдта Мырзаганты лæппуйы.

Мырзаганты Махар

Ацы аз нæ редакци джиппы рауагъта, «Мах дуджы» йæ фыццаг номырæй (1934 аз) 1980 азмæцы уацмыстæ рацыд, уыдонæн библиографион амонæг. Уым ис, алы рæстæджыты журналы чи куыста, уыдоны, стæй йæ авторты хуызистытæ дæр. Фæлæ æнæбары афтæ рауад, æмæ чиныгмæ нæ бахауди нæ республикæйы Фысджыты цæдисы сæрдар Ходы Камалы сурæт. Уый журналы фæкуыста 11 азы. Хатыр дзы курæм æмæ йын ацы номыры дæттæм йæ къам. Камал, махæй куыд айрох дæ, афтæ рох у кæддæриддæр низтæй, фыдбылызтæй дæр.

АБАЙТЫ ВАСО

Ацы аз 18 мартыйы амард Абайты Васо — XX ӕнусы ӕппӕты номдзыддӕр, ӕппӕты фӕрнджындӕр ирон лӕг, генион ахуыргонд, аланты байзӕддӕгтӕн Къостайы фӕстӕ тӕккӕ стырдӕр хӕрзты чи бацыд, уыцы Васо...

• •

ХУЫЦАУ НЫН ӔЙ ЛӔВАРАУ РАДТА...

Кӕд ын йӕ марды уӕлхъус дзӕбӕх ныхӕстӕ рачынди, кӕд ын нывыл ӕгъдӕуттӕ скодтой, уӕддӕр адӕймагмӕ афтӕ касты, цыма бӕстӕ ӕдзӕм у, цыма йӕ ӕгуыппӕгӕй ӕрвитӕм йе ‘цӕг дунемӕ. Раздӕр куыд уыд, стӕй ӕдзухдӕр куыд уыд, афтӕ та рауад ацы хатт дӕр: Васойы цы барӕнтӕй барстӕуыди, цы ныхӕстӕй йын аргъ чынди, уыдонӕй йӕхӕдӕг разынди бирӕ егъаудӕр, бирӕ ахадгӕдӕр.

Уый мах барӕнтӕ ӕмӕ аргъгӕнӕнтӕ хъуаг нӕ уыди — Хуыцау нын ӕй лӕварау радта, йӕ аккаг кӕмӕн не стӕм, ахӕм хӕрзиуӕгау. Денджызы наутӕн фӕндагамонӕг цырагъау йӕ рухс мынӕг нӕ кодта, тыхдымгӕтӕ, знӕт уылӕнтӕ йын ницыхъом уыдысты.

Йе ‘нтыстытӕ, йе сгуыхтытӕн та йын аргъ раздӕр скодтой,

ныр Васо йахæдæг кæмæ бацыд, уыдон. Уымæ гæстæ, йæ фæстаг фæндагыл куы раст кодта, уæд мæм афтæ фæкасти, цыма Гулливерау йæхи йæ фæллад суадзынмæ æруагъта, æмæ йæм йе ‘цæг дунемæ фæндараст загъынмæ чи ‘рбацыд, уыдоны барæнæбары уæлæмæ асинтыл хизын хъуыд.

Йæ юбилей йын куы бæрæг кодтам, стæй уый уæлвæд ног миназоныл куы ‘мбæлдыстæм, уæд мах тынгдæр азты бæрцмæ кастыстæм, сывæллæттау тымбыл нымæцтыл цин кодтам. Фæлæ истори азты бæрцæй нымайгæ нæу, адæймаджы цард æмæ адæмы хъысмæт нолты нымæцæй нæ барстауы.

Ирон ссæдзæм æнус нырма ныр фæци, Васо цы бон амард, уыцы бон æрхæццæ йæ кæрон. Хуыцауæй разы, Абайты Васо нæ иунаг астауккаг цæджындз нæ уыд ивгъуыд æнусы. Фæлæ 50 азы бæрц уый цардæгас æнæцудгæ хидау лæууыд æмæ ног фæлтæрты баста Елбыздыхъойы æмæ Махарбеджы, Токаты Алиханы æмæ Малиты Георгийы, Беджызаты Чермены æмæ Гаглоиты Рутены æнусон Ирыстонимæ... Ирон паддзахад сног кæныныл удæлдайæ чи куыста, национ культурæ чи арæзта, уыцы титантæн сæ кæстæр уæвгæйæ, Васо уыдоны фарнмæ, уыдоны æнувыд фæллоймæ ахæм æфтуан бакодта, æмæ уый фæрцы æгас дуне дæр йæ цæст æрæвæрдта нæ маделон æвзаджы рагон уидæгтыл, йæ фидыцтыл, нæ адæмон культурæйы традицитыл.

Æниу нæдæр наукæйы æнтыстытæ, нæдæр историйы дæргъмæ-уæрхмæ барæнты бон бауыздæни, Васо йæ райгуыран бастæйы монон царды цы ахъазæг бынат æрцахста, уый равдисын. Васойæн бантыст йæ адæмы хуыздæр миниуджытæ йæ уды, йæ зонды сиу кæнын, алцæмай дæр фæзминаг суæвын.

Уый фæцард адæмты историйы тæккæ æвирхъаудæр æнусы, революциты æмæ хæстыты, диктаторты æмæ уæйгæнджыты-гадзрахатайцæуджыты, цардæй хъулау хъазæг æнаккæгты æмæ тæрных, агрессивон æнæфендты-ницызонджыты æнусы. Фæлæ йæ сыгъдæг принциптыл никуы сыстырзæрдæ, йæ кад, йæ намысыл къæм абадын дæр никуы бауагъта.

Йе стыр хæрзиунаг лæджыхъæд, йæ сæрыстыр æмæ хæдæгъдау, йæ иугæндзон уæздандзинад адæймаджы зардыл æрлæууын кæнынц героикон фольклоры æнаипп хъæбатырты фæлгонцтæ. Васо йæ удæгасæй сси ирон культурæйы мифологон Зондылæг-Хъæбатыр, ирон идеалон интеллигенци цавæр хъуамæ уа, уымæн цæттæ хуызæг.

Мах базадыстæм æнæ уымæй. Фæлæ нæм фæндагамонæг цырагъы рухс раздæрау зыны.

Райдыдта ног æнус.

Васо дзырдта, афон, дам, у политикамæ æргом раздахынæн.

Дзырдта, абон, дам, сæйраг наука у Этика.

Дзырдта, æппатæй тæссагдæр, дам, у лæджыхъæд, æхсар фесафын...

БЗАРТЫ Руслан

НЫХАС АХУЫРГÆНÆДЖЫ ТЫХХÆЙ

Фæци Абайты Васойæн йæ зæххон цард... Нал и не ‘хсæн нæ куырыхон зондамонæг, нæ ныфсы мæсыг. Нырай фæстæмæ ирон адæмы зæрдæты цæрдзысты æрмæстдæр йæ сыгъдæг ном æмæ йæ фæллæйтты фарн. Лæгæй-лæгмæ йæ чи зыдта, уыдон зæрдыл лæудзæн йæ уæздан удиконд, йæ уæздан ахаст.

Ирон национ культурæ æмæ дунеон зонадмæ Васо цы уæзгæ хуынтæ бахаста, уыдонæн аргъганæг аргъ не скæндзæн. Йæ сæйрагдæр куыст уыд этимологийы къабазы. Ирон æмæ йын ирайнаг этимологийы æмбал нæ уыди. Фæлæ итгæг ахадæн у йæ куыст, зæгъæм, уырыссаг æмæ гуырдзиаг этимологийы дæр. М. М. Маковский йæ хуымæтæджы не схуыдта XX æнусы æппæты стырæдæр этимолог.

Къаддæр не сты Васойы лæггæдтæ теоретикон æвзагзонынадæн. Васо райхæлдта иумайаг фонетикайы бирæ сусæгдзинадтæ. Уыдонæй иуыл йæхæдæг сæвæрдта «дзуарæвард изоглоссæты» ном. Дыккаг та баст у сонантты вариацикæнынады æууæлтимæ. Мырон символика иртасгæйæ, Васо ссардта, æвзаг æмæ хъуыдыкæнынады равзæрдмæ чи хауы, ахæм фæзилæн — уый у æвзагзонынады æппæты зындæр фарстытæй иу: ома, цавæр æмахастытæ ис предмет æмæ йæ номы æхсæн, кæнæ дзырды формæ æмæ дзырды нысаниуæджы æхсæн? Мах ныртæккæ зонæм, се ‘хсæн æнæмæнгхъæугæ бастдзинад кæй нæй, уый. Фæлæ Васо æмæ ма цалдæр ахуыргонды сбæрæг кодтой, цыфæнды æвзаджы дæр кæй ис лексикайы ахæм фæлтæр, дзырды формæ æмæ нысаниуæг комкоммæ кæрæдзиуыл баст кæм сты. Ахæм дзырдтæн сæ ном — идеофонтæ. Адæймаджы æвзаг фыццаджы-фыццаг куы фæзынд, уæд дзы идеофонтæй, æвастхъæртæй æмæ мырфæзмæнтæй дарддæр ницы уыд, æмæ фæстæдæр уыдон бындурыл равзæрд æвзаджы нырыккон тип.

Идеофонты кой хуымæтæджы не скодтон. Уыдон кæд æвзаджы равзæрдæн йæ фыццаг къахдзæфтимæ баст сты, уæддæр

арæджыйы онг дæр архайдтой ног дзырдтæ аразыны процес-сы. Дзæвгар сты ирон æвзаджы дæр, æмæ Васо бæстонай раиртæста, ирон идефонтей иуы кæнæ иннаы нысаниуæг цаæр мырон комплексы руаджы æвдыст æрцауы, уый. Ома Васо ирон æвзаджы истори ахуыр кæныны фæндагыл канд рагон ирайнаг, ариаг æмæ индоевропæйаг дугтæм нæ хæццæ кодта, фæлæ суанг фыццагон адæймаджы зонд æмæ æвзаджы равзæрдмæ.

Ирон æвзагмæ æмæ ирон удыхъæдмæ афтæ арф ничима бавналдта. Ирон æвзагахуырад ахæм бæрзонд къæпхæнмæ ничима систа. Æмæ йын йæ раттæг адам уый тыххæй кæддæриддæр сæрнылæгæй кувдзысты.

Фæлæ Васойы стыр фаллой æрмæст æвзаджы фарстатыл нæ уыд. Махмæ рагон азфыстытæ нæ баззади, фæлæ Васойы фаллæйтты руаджы ныртæккæ алы ирон адæймаг дæр зоны йæ фыдæлты равзæрды æмæ царды хабæрттæ.

Махмæ Васойы кой куы рацауы, уæд нæ ныхасы сæр фылдæр хатт вайыныц йæ зонадон куыстытæ. Фæлæ Васо куыд удгоймаг, афтæ къаддæр цымыдисаг нæ уыди. Уый никуы ацыд конъюнктурайы фæдыл, йæ царды бонтæ арвыста рæстудæй, зыгъуымæ митæ та нæ барста, зæххон хуыцауттыл нымад чи уыд, суанг уыцы стыр хицауттæн дæр. Васо уыд йæ дуджы социалон æмæ политикон аиппыты карздæр критиктæй иу. Уый адыл ын йæ сыгъдæг удæн бирæ хъизæмæрттæ бавзарын кодтой. Æмæ кæд хорзæй дæр æмæ æвзæрæй дæр бирæ федта, уæддæр амонджыныл нымадта йæхи, уымæн æмæ, йæ разы цы стыр хæс савæрдта, уый æнтыстджынаы сæххæст кодта.

Авды рухсы фæбад, Васо! Дæ ном мыггагмæ уæд цæринаг!

ДИЦИЦОЙТЫ Юри

«АЦЫ АЕДЖЫ УАДЗУТ...»

Зонæг адамæн Абайты Васойы ном дзурæг у фыдыбæстæйы æвзагзонынады æмæ филологийы рæзты æнæхъæн дугыл. Æнахуыргонд адам та, чи зоны, дис дæр бакæной, ацы ном кæй никуы фехъуыстой, ууыл. Æмæ, æцæгдæр, арæх афтæ рауайы: адæмы удварны истори чи фæлдисы, уыдоны нæ фæзонæм, фæлæ сын сæ куысты бæркæдтæй пайда кæнæм паракхатæй.

«Да скифы мы, да азиаты мы с раскосыми и жадными очами», — Блоки ацы ныхæстæ бирæты зæрдыл æрлæууыныц, арæх

сæ æрымысынц, Фæлаæ уæддæр сты, Æвзист æнус кæй хонынц, уымæн æрмæст йе ‘ндæрджы хуызæн. Скифаг æфсæддонты бæхты къæхты хъæр æмæ быдираг рыгвæндагтæй дарддæр нæм дзы ницы зыны, ницы хъуысы. Æнахуыр адæмыхатты истори нæ цардмæ æрбацыд алыхуызон таурагътæй: Хъырымы æмæ Разкавказы йæ фæдтæ чи ныууагъта, уыцы диссаджы паддзахады сызгъæринты кой айхъуыст æнæхъæн дунейыл, фыдæлтыккон обæуттæ æмæ ингæнтæ ма абон дæр æмбæхсынц æмбисонды хæзнатæ, æмæ сæ рæстагæй-рæстагмæ ракъахынц археологтæ.

Скифты цард æмæ тохы хабæрттæ йæ бындурон куыстыты чи адарддæр кодта, уыцы дзырддзæутæ ахуыргæндты рæнхъы Абайты Иваны фырт Васили ахсы зынгæдæр бынæттæй иу. Наукон æмæ историон факттæ биноныгæй раиртасгæйæ, уый равдыста, диссаджы адæм — скифтæ — æндæр индоевропæйаг знæмтимæ æнгом баст кæй уыдысты. уый. Всеволод Миллеры фæстæ Абайты Васо, Жорж Дюмезиль, Эмиль Бенвенист фидарæй загътой: скифты цард нæ фæцис — уый дарддæр цæуы, абон нæ фарсмæ чи цæры, уыцы æндæр адæмы æвзаджы, æгъдæутты, дини, эпикон каджыты. Уыцы адæм сты ирæттæ.

Абайты Васо райгуырæд хохаг ирон хъæу Къобы (Арвыкомы фæндагыл), XIX æнусы кæронмæ ма дыууæ къуырийы куы баззад, уæд. Калачы классикон гимназы куы бакаст, уæд æстдæсæздзыд лæппу мадæлон æвзаджы ахуыргæнæгæй кусын райдыдта йæ райгуырæн хъæуы. Йæхæдæг куыд дзырдта, афтæмæй иу-зæрдонæй, æнувыдæй тох кодта æрмæст иунаг номы сæрвæлтау — Петрограды университеты студенты ном райсыныл. Уыцы бæллиц йæ къухы бафтыди 1922 азы: бахауди этнологон-лингвистон хайады ирайнаг къордмæ. Дыууæ азы фæстæ фæзындысты йæ фыццаг иртасæн уацтæ.

Уæдæй нырмæ рацыд 75 азы. Йæ удуæлдай, титаникон куысты бæркад — 300 наукон чиныджы, уацы. Уыдонæн сæ сæйрагдæр, — йæ цард-цæрæнбонты кæуыл фæфыдæбон кодта, уыцы «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдуат». Ахæм дзырдуат уый размæ дунейы æвзæгтæй иуæн дæр нæма уыд. Автор, 190 æвзаджы æрмæгæй пайда кæнгæйæ, арæхстджынай райхæлдта ирон æвзаджы бастдзинæдтæ æмæ дæргъæвæтин фæндаг. «Цы у этимологон дзырдуат? — фыста Васо. — Уый у историон дзырдуаты тæккæ арфдæр аспект. Уæд этногенез та? Уый та у адæмты историйы æппæты арфдæр вариант». Уыцы дзырдуатыл кустæйæ, Абайы-фырт фыдыбæс-

тәйи ахуырады райрэзын кодта абаргә æвзагзонынады ма-
дзал, равдыста, æвзагзонынадмә историон хуызы куы цæуай,
уæд дзы алы æвзæгты хъæздыгдзинæдтæ суанг незамантай або-
ны онг раргом кæнынаен куыд амакерон ганæнтæ амæ амалтæ
ис, уый. Васо иртасы ирон æвзаджы рагонирайнаг бындзæф-
хад, индоевропæйаг æвзæгты системæйы цы бынат ахсы,
уыдæттæ. Скифты амæ сæрмæтты æвзаг дæр уыцы системæйы
ирайнаг къордмæ хауди. Скифты амæ сæрмæтты æвзаг та або-
ны ирæттæм æрхастой алантæ. Генеалогон къалиу «скифтæ —
сæрмæттæ — алантæ — ирæттæ» иртасгæйæ, Абайы-фырт иуæй,
ирæтты историон уыдæттæм ссардта фæндаг, иннæмæй та, скиф-
ты дунейы сусæгтæ райхалынаен стыр ахъаз фæци. Голограм-
мæйы схъисæй цыма разындысты, уыйау чысыл кавказаг адæ-
мы этнолингвистон историйы фæдтам скифты æмбæхст дунейы
парахат нывтæ. Цæвиттон, Абайты академик дæгъæл ссардта
адæмты историйы сусæгтæй иумæ.

Абайты Васойыл амагуырысхойæ сбадид нывгæнæджы ном
— æвзагзонынады нывгæнæджы ном. Нывгæнæгæн та, зынд-
гонд куыд у, афтæмæй æппæтæй хуыздæр «аргъгæнæн ис,
йæхæдæг йæхицæн цы закъонтæм гæсгæ дæтты тæрхон кæны-
ны бар, уыдоны бындурыл». Абайты Васо закъонтæн сæ сæйраг-
дæртыл нымайы «сфæлдыстадон бæркад амæ адæймаджы
фæлгонц». Ацы дыууæ фæткмæ гæсгæ арæзта йæ цард йæ рай-
дайæнæй йæ кæронмæ. Цы сфæлдыста, уый дæр йæхи фæлгон-
цау у монолитон. Йæ удыхъæд амагæнæиз амæ иугъæдон кæй
уыд, уымæ гæсгæ-иу наукайы дæр амæ царды дæр йæ
уынаффæтæ уыдысты цæхгæр амæ карз.

1950 азы Абайы-фыртæн «саккаг кодтой фыццаг бынат»
(алфавитмæ гæсгæ) Берияйы номхыгъды. Уыцы номхыгъдмæ
куыд бахауд, уый зын базонæн нæу. Уый советон историйы
уыди ног къæхдзæф «адæмы знæгтыл амауæрдонæй цуан кæны-
ны хъуыддаджы», интеллигенти «йæ рæдыдтыл сæттын куы
байдыдта», уыцы дуг. Сталины фæндæй æвзагзонынады фæзын-
дис ног змæлд. Абайы-фырт уæд уыди Ленинграды æвзаг амæ
хъуыдыкæнынады институты ирайнаг кабинеты сæргълаууæг,
амæ йыл уайтæккæ ныххуырстой «аполитикон кабинетон ахуыр-
гонды» ном. Иууылдæр хъуыддагхуызæй сæхи æвдыстой алы
æмбырдты, тифтырыкъо ратæх-батæх кодтой. Æрмæст Абай-
ты Васо уыцы æдзæлгъæд митæм йæ хъус нæ дардта, æрвылбо-
ны хъуыддагтæй йæхи иуварс ласта, æнцæд-æнцойæ куыста йæ

«Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдуатыл». «Правдæ»-йы, Абайы-фырты митæ «хурмæ чи хаста», ахæм уац куы фæзынд, уæддæр нæ фæкæуылымпы, нæ ацыди, Сталины лингвистон куыстытæ хорзыл чи банымадта, уыцы ахуыргæндты фæндагыл. Ахæм уацтæ-иу куы фæзындысты, уæд сæ фæдыл æвирхъау хабæрттæ кæй сайдтой, уый та гуырысхойаг никæмæн уыди. Фæсидтысты Васомæ Мæскуымæ, дæ куысты тыххæй, дам, дзуапп радт, æцæгæй та дзы домдтой, цæмæй йæ «рæдыдтыл» басастайд æмæ «раст» фæндагыл æрлæууыдаид.

Уыцы æмбырд (ССР Цæдисы Наукæты Академийы Æвзагзонынады институты) ахаста цалдæр сахаты, хъуамæ алыг кодтаид Васойы хъысмæт — канд наукайы нæ, фæлæ царды дæр. Абайы-фырт биноныгæй радзырдта йæ иртасæн куыстыты тыххæй, стæй фарстытæ дæттынафон куы ‘рцыд, уæд ыл цыма зæй ракалд, уыйау æй уайсахат æнæхъола критикайы бын фæкодтой, зылынджыны бынаты йæ авæрдтой. Васо алкæмæн дæр бæлвырд æмæ хъуыддаджы дзуаппытæ радта. Иууылдæр æнхæлмæ кастысты, ацы лæг йæхи критикæ кæнынмæ кæд рæхиздзæн, уымæ, æмæ йæм æмбырды сæрдариуæггæнæг академик бадзырдта: «...Æз дæ фервæзын кæнынмæ хъавын. Хъуамæ бастаис дæ рæдыдтыл æмæ дæм фæсмон æрцыдаид». Уæд ын Абайы-фырт уыцы æнцад-æнцойæ афтæ: «Бузныг, кæй мыл тыхсыс, уый тыххæй, фæлæ уын æй цы ‘мбæхсон, ме ‘фсармæй ма махи йеддæмæ ничи фервæзын кæндзæни... Кæд уæм бафæрсинаг ницыуал ис, уæд мæм уæ дзæбæхтæ хъуысæнт». Залы иу кæронæй иннæмæ уыцы сæрыстырæй куы рараст, уæд йæхинымæры æнхæлмæ касти, ныртæккæ оргæнты кусджытæ ма размæ фæуыдзысты, зæгъгæ. Фæлæ ахæмæй ницы ‘рцыд. Уый нæ, фæлæ дыккаг бон хабар райста, Мæскуымæ дæ Æвзагзонынады институты директоры хæдивæджы бынатмæ хонынц, зæгъгæ.

Уыцы цауты фæстæ бирæтæ дисæй мардысты, Васили Иванны фырт йе ‘мдугонтæй æмæ йе ‘мкусджытæй бирæты хал кæй нæ ахордта, ууыл. Хабæрттæ фæстæдæр рабæрæг сты. Сталинмæ бахастой, бафхæрын кæй хъæуы, уыцы адæмы ног номхыгъд, уыди дзы Васойы мыггаг дæр. Йæ ракомкоммæ фæтæг сырх кърандасæй сæвæрдта нысан æмæ загъта: «Этого оставить. Хороший ученый. Перевести в Москву». Хъуыддаг та афтæ уыди: Сталин пайда кодта Абайы-фырты чингуытæй (уыдонимæ «Осетинский язык и фольклор» дæр), фæлæ, кæй зæгъын æй хъæуы, Васойæн йæхи кой нукуы ракодта.

Йæ куыстæн ын къуылымпыйы хос цы уыд, уыдæттæ йæ удмæ æмгæрон нæ уадзгæйæ, Абайты Иванны фырт Васили йæ цард-цæрæнбонты никуы батыхст исты бынат бацахсыныл, кæнæ ном райсыныл. Парадокс та куыннæ у — æгас дунейыл дæр чи ахады, Уæрæсейы æмæ дунейы академиты уæнг, ССР Цæдисы Паддзахадон премийы лауреат цæрынæй-хæрынмæ иунæг диссертаци дæр никуы бахъахъхъæдта! Уыдæттæ йæм ницытæ 'мæ мацытæ кастысты, рæстæгсафæнтыл сæ нымадта. Бынæттæ æмæ нæмттæ цæмæй райса, ууыл-иу тынгдæр батыхстысты йæ ахуыргæнинагтæ æмæ йе 'мкусджытæ. Бирæ рæстæг Васо ССР Цæдисæй никуыдæм цыди. Францаг ахуыргонд Жорж Дюмезилимæ дзæвгар азты кæрæдзимæ фыстой фыстæджытæ, дыууæйæ дæр уыциу рæстæг куыстой æвæджиауы эпос «Нартæ» иртасыныл. Афтамæй та иунæг хатт йеддæмæ нæ фембæлдысты, уый дæр хæрз цыбыр рæстæгмæ Парижы.

Академик Виктор Владимыры фырт Виноградов куыста Абайы-фыртимæ Мæскуыйы æмæ дзы афтæ дзырдта: «К Абаеву не подходите с обычным мерилем, он — особая личность...» Чи зоны, Васо иннæтæй уымæй хицæн кæны, æмæ, хъысмæтимæ сайæн митæй чи нæ хъазыди, фæлæ йæхи æнæхъанæй дæр йæ хъуыддагæн чи радта, уыцы искуы-иугай адæймагтæй уыд, Гъемæ, æвæццæгæн, бонифæстагмæ хъысмæт йæхæдæг ацы лæгæн «кусын» райдыдта. Ахуыргонд фæцард æнæхъæн æнус. Æмæ æнус дæр цавæр — æнахуыр æмæ иттæг уæззау! Васо уыцы æнусæн хуымæтæджы æмгар нæ уыди. Чи зоны, йе стухытæн йе 'мдугонтæ æххæст аргъ нæма скодтой æмæ фидæны фехъусæм, цы дуджы цардыстæм, уый Абайты Васойы дуг уыди, загъгæ.

Ольга ДУБИНСКАЯ,
«Независимая газета», 2000. 27.12

Цъары фыццаг фарсыл: Уалдзæг.

Технический редактор
Корректор
Компьютерный набор
Компьютерная верстка
Дизайн

Раиса КУДЗИЕВА
Заира КАРАЦЕВА
Соня ДЕГОЕВА
Ирида КОДЗАТИ
Залина ГУРИЕВА

Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дугæй» исткæй у, уый.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
коллектив редакции

Подписано к печати 10.04.01.. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. №1. Гарнитура
шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,6. Учетно-изд. л. 7,44. Тираж 1350 экз.
Заказ № 281.

Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пр. Мира, 25.
Телефоны: 33-69-66; 33-31-58; 33-69-62; 33-31-24.

Журнал отпечатан на издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
Комитета РСО-Алания по печати и делам издательств, 362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Дэболаты Хазби

ҲАҶАМОНИЌ

Малғавзавитә, хғуыддаихуыз кадваллғаутә,
Халәфкәөнүт — дзырды бар уәм әрхаудта!
Әмә уи сты нартон ұытдҗын ләгити раз
Сымах разәи

Ауәмәз

иә Баттырадз

Уә дзыхты руадҗы

Нарты стыр Ныхасы?

Фәлә уи 'руид, —

уи уә ныууыгәта тасы?

Ғый тәрхоны

Сатанайы урс цонгәи

Әрхызти финимә нарты Ғаҷамонә.

Нә баҷәудзән уи кзүлбыләи уә размә, —

Ғый фәзмәлдзән әрмәст

әуәг Ныхасмә.

Ғый хғусы дардмә

зонды хғәр,

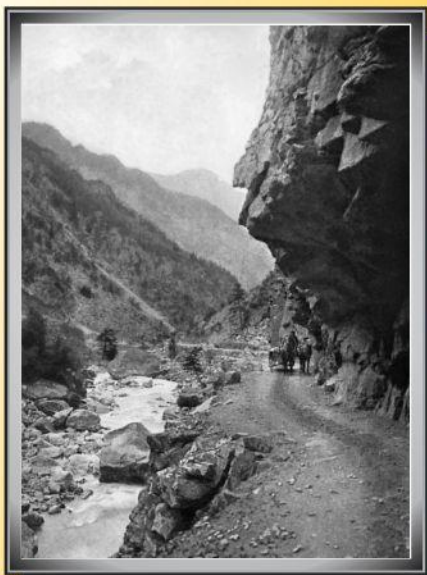
ныфсы хғәр,

Әмә иә сисдзән

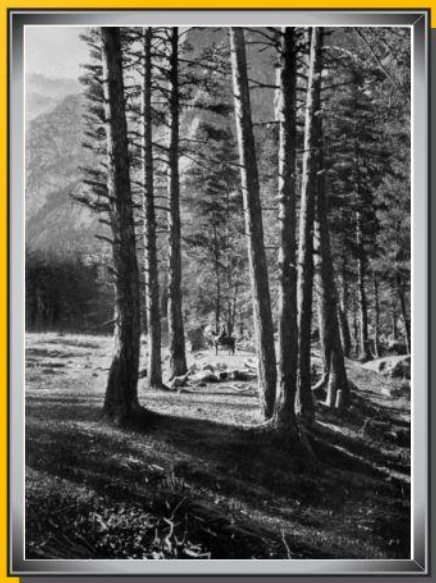
зонддҗындәр,

ныфсдҗындәр!

Индекс 73247

Къасарагом.

*Нæзытæ-гиганттæ
Цъæйы цъитимæ æввахс.*